

MAGYAR NYELVŐR

ALAPÍTVÁ 1872-BEN

TARTALMÁBÓL

(1932–2024)

*Adamikné Jászó Anna – Balázs Géza – Bényi Ildikó –
Bódi Zoltán – Buvári Márta – Hujber Szabolcs –
Kiss Gábor – Koltói Ádám – Minya Károly – Pölcz
Ádám – Rékai Gábor – Szilvási Csaba: Búcsú Grétsy
Lászlótól (1932–2024)*

*Major Hajnalka: Jelenlét és érvelés Perelman retorikai
rendszerében*

*Kenyeres Attila Zoltán – Szűts Zoltán: Az álhírek (fake
news) definíciós kísérletei és nyelvi jelei*

*Fazakas Zoltán József: A jogászképzés mint a kisebbségi
nyelvi jogok egyik aspektusa*

*Öt kritika Balázs Géza Az internet népe című
monográfiájáról*

Istók Béla: Sokszínű e-nyelv

Csepeli György: Az internet népei

Bódi Zoltán: „Az internet népe”

Vesszős Balázs: Az online világ és az ember

Szayly József: Digitális olvasásmóddal is olvasható

A Nyelvőr postája

Új szavak, kifejezések

Segítség egy gombnyomással!

GONDOSÓRA

Igényelje a Gondosórát,
hogy biztonságban tudhassa
idősebb szeretteit a nap 24 órájában!

Magyarország Kormánya fontos feladatának tekinti, hogy gondoskodjon 65 év feletti honfitársainkról. A **Gondosóra** egy korszerű, díjmentes jelzőeszköz, amelyhez egy éjjel-nappal elérhető diszpécser szolgálat kapcsolódik, így az idősek szükség esetén egyetlen gombnyomással jelezni tudják, ha segísége van szükségük.

www.gondosora.hu

Tel.: +36 1 445 00 80

TARTALOM

Adamikné Jászó Anna – Balázs Géza – Bényi Ildikó – Bódi Zoltán – Buvári Márta – Hujber Szabolcs – Kiss Gábor – Koltói Ádám – Minya Károly – Pölcz Ádám – Rékai Gábor – Szilvási Csaba: Búcsú Grétsy Lászlótól (1932–2024) 155

Tanulmányok

Major Hajnalka: Jelenlét és érvelés Perelman retorikai rendszerében 179
Kenyeres Attila Zoltán – Szűts Zoltán: Az álhírek (fake news) definíciós kísérletei és nyelvi jelei ...203
Fazakas Zoltán József: A jogászképzés mint a kisebbségi nyelvi jogok egyik aspektusa 236

Szemle

Öt kritika Balázs Géza Az internet népe című monográfiájáról
Istók Béla: Sokszínű e-nyelv253
Csepeli György: Az internet népei259
Bódi Zoltán: „Az internet népe”262
Vesszős Balázs: Az online világ és az ember266
Szayly József: Digitális olvasásmóddal is olvasható 271

Nyelvőr-hírmondó

A Nyelvőr postája275
Új szavak, kifejezések 278

CONTENTS

Adamikné, Jászó Anna – Balázs, Géza – Bényi, Ildikó – Bódi, Zoltán – Buvári, Márta – Hujber Szabolcs – Kiss, Gábor – Koltói, Ádám – Minya, Károly – Pölcz, Ádám – Rékai, Gábor – Szilvási, Csaba: Farewell to Grétsy László (1932–2024)155

Papers

Major, Hajnalka: Presence and Argument in Perelman’s Rhetorical System179
Kenyeres, Attila Zoltán – Szűts, Zoltán: The Tentative Definitions and Linguistic Signs of Fake News203
Fazakas, Zoltán József: Legal Education as an Aspect of Minority Language Rights 236

Reviews

Five reviews of Balázs Géza’s monograph entitled The People of the Internet
Istók, Béla: A Colourful e-language 253
Csepeli, György: The Peoples of the Internet259
Bódi, Zoltán: „The People of the Internet”262
Vesszős, Balázs: The Online World and Humans 266
Szayly, József: The Book Read in a Digital Way 271

The News of Magyar Nyelvőr

The Postbox of Magyar Nyelvőr275
New Words and Phrases 278

„Az viszont fontos nemzeti kötelességünk, hogy az anyanyelvünket is védjük, sőt fejlesszük, korszerűsítsük is, mert nemzeti kultúránkat, magyarságtudatunkat csak ilyen módon őrizhetjük meg.”*

Greetsy László

* Forrás: <https://ujvarosonline.hu/kultura/alljunk-meg-egy-szora-a-90-eves-greetsy-laszlot-kerdeztuk> (Letöltés: 2024. 02. 29.)

MAGYAR NYELVŐR

A MAGYAR NYELV ÉS KULTÚRA NEMZETKÖZI TÁRSASÁGÁNAK FOLYÓIRATA (2020–)

Megjelenik évente négyszer
(januárban, áprilisban, júliusban és októberben)

Alapítva 1872-ben

SZERKESZTETTÉK:

Szarvas Gábor (1872–1895), Simonyi Zsigmond (1896–1919), Balassa József (1920–1940),
Beke Ödön (1946–1953), Lőrincze Lajos (1954–1993), Keszler Borbála (1994–2021)

VÉDNÖKI TESTÜLET:

Lőrincze Péter, Temesi Ferenc, Tőkés László, Várady Tibor

NEMZETKÖZI TANÁCSADÓ TESTÜLET:

Fedosov, Aleksandrovich Viktor (Vlagyimir, Oroszország), Dragaschnig, Edina (Grác, Ausztria),
Lizanec, Petro (Ungvár, Ukrajna), Mífsud, Mari Lee (Richmond, USA),
Sivonen, Jari (Oulu, Finnország)

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

Aczél Petra (Moholy-Nagy Művészeti Egyetem), Adamikné Jászó Anna (ELTE), Balázs Géza (Színház-
és Filmművészeti Egyetem, Partiumi Keresztény Egyetem), Büky László (SZTE), Hidasi Judit (BGE),
Horváth Péter Iván (PPKE), Cs. Jónás Erzsébet (Nyíregyházi Egyetem), Kovács László (ELTE TÁTK),
Kövecses Zoltán (ELTE), Minya Károly (Nyíregyházi Egyetem), Pölcz Ádám (ELTE TÓK), Steklács
János (PTE), Szűts Zoltán (EKKE)

FELELŐS SZERKESZTŐ: Balázs Géza

SZERKESZTŐK: Minya Károly, Pölcz Ádám

MUNKATÁRSÁK: Barta Éva, Takács Róbert, Vesszős Balázs

TÖRDELÉS, ARCULAT: Fancsek Krisztina

EGYÜTTMŰKÖDŐ PARTNER:

Magyar Nyelvőr Alapítvány

Magyarságkutató Intézet Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport
Petőfi Kulturális Ügynökség Kazinczy Műhely

NYOMDA: Könyvpont Nyomda, Budapest

A szerkesztőség címe:

1072 Budapest, Rákóczi út 38. 1/2.

A szerkesztőség e-mail-címe: magyarnyelvor@mnyknt.hu

A felelős szerkesztő közvetlen e-mail-címe: balazs.geza@gmail.com

Honlap: www.mnyknt.hu

A folyóirat elektronikus változata olvasható a világhálón:

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának repozitóriuma:

http://real-j.mtak.hu/view/journal/Magyar_Nyelv%3D0151r.html

Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága: www.mnyknt.hu (2020–)

Kiadó: Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága

Felelős kiadó: A Társaság elnöke

1072 Budapest, Rákóczi út 38. 1/2.

Telefon: 36-30-318-9666, e-mail: irodavezeto@mnyknt.hu

ISSN (nyomtatott) 0025-0236

ISSN (webváltozat) 1585-4515

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu. Telefon: +36-1-767-8262
Egyes szám ára: 1500 Ft, éves előfizetés (4 szám): 6000 Ft (2023-ban).

MAGYAR NYELVŐR

148. ÉVF. * 2024. ÁPRILIS–JÚNIUS * 2. SZÁM

ADAMIKNÉ JÁSZÓ ANNA – BALÁZS GÉZA – BÉNYI ILDIKÓ – BÓDI ZOLTÁN –
BUVÁRI MÁRTA – HUJBER SZABOLCS – KISS GÁBOR – KOLTÓI ÁDÁM – MINYA
KÁROLY – PÖLCZ ÁDÁM – RÉKAI GÁBOR – SZILVÁSI CSABA

BÚCSÚ GRÉTSY LÁSZLÓTÓL (1932–2024)

Hogyan hatott rám, ránk Grétsy László tanár úr? A legfontosabb emlékeim.
Mi a maradandó Grétsy László életművében?

Grétsy László a Petőfi Irodalmi Múzeum Károlyi éttermében (2017)

Adamikné Jászó Anna (professor emeritus, ELTE)

Szubjektív megjegyzéssel kezdem: én Grétsy tanár úrnak köszönhetem a tudományos karrieremet.

A budai tanítóképzőben tanítottam hosszú ideig, 23 évig. 1998-ban szólt, hogy nyugdíjba megy, s vállaljam el a tanárképző főiskolai tanszékének a vezetését. Igent mondtam, s ekkor kezdődött a tudományos karrierem: habilitáltam, megírtam a nagydoktorit, sok külföldi publikációm volt különféle konferenciakötetekben, megvoltak a feltételek, s kineveztek professzornak, majd professor emeritusnak. Közben a tanárképző főiskolát integrálták az egyetembe (de ez bonyolult történet, hagyjuk).

Másik köszönetem a szónokversenyekhez kapcsolódik: 1999-ben rendeztük meg az elsőt, Grétsy tanár úr azonnal mellénk állt, a megnyitó konferencián előadást tartott a szónoki invencióról, majd részt vett a zsűri munkájában: a második versenyen már a zsűri elnöke volt; ezt a tisztséget tíz éven át töltötte be (utána tiszteletbeli elnök volt sokáig, még 2017-ben is). Megnyitóbeszédei, a díjkiosztásokon elhangzó értékelései élményszámba mentek, olvashatók az évente megjelenő kötetekben. (A szónokversenyeket és a hozzájuk kapcsolódó retorikai konferenciákat jelenleg az ELTE Tanító- és Óvóképző Kara szervezi, s folytatja a Régi-új retorika könyvsorozat kiadását.)

De idézzük magát Grétsy Lászlót! „Én nyelvművelő nyelvésznek vallom magam, amellet, hogy tudományos tevékenységem is van. Örülök, hogy a régi korok szófejtéseit – bár ma is fontos területnek tartom – felcseréltem a mai kor nyelvhasználatának kérdéseivel, mert ezek is nélkülözhetetlenek. Különben a nyelvészet minden ága összefügg egymással, mindegyik egyformán szükséges. Minden mai jelenséget úgy kell megvizsgálni, hogy honnan, miből fejlődött ki” – olvashatjuk Grétsy László összegező szavait a róla készült interjúkötetben (Erdélyi 2022: 99). A Tanár Úr minden szava – mint minden nyilatkozatában – fontos és igaz, sőt továbbgondolásra ösztönöz. Vannak olyan nyelvészek, akik egyetlen jelenséggel vagy egyetlen korszakkal foglalkoznak egész életükben, mondjuk egyetlen nyelvjárással, a névszói ragokkal, a diskurzusjelölő partikulákkal és még sok egyébvel. Mindez rendben van, hasznos tevékenység, bővíti ismereteinket. A nyelvművelő nem engedheti meg magának ezt a luxust: a nyelvészet minden területén tájékozottnak kell lennie, a nyelvtörténetben, a nyelvjárásokban, a rétegnyelvekben, a médiumok nyelvezetében stb.

Óriási jelentőségű tehát az emberek tájékoztatása, valamint a tájékoztatáshoz szükséges elméleti alap megteremtése. Mindkét területen kiemelkedően jelentős Grétsy László tevékenysége. Idézzük fel először az elméleti alap megteremtését, utána a tájékoztatást, az ismeretterjesztést!

Grétsy Lászlónak számos jelentős tudományos művet köszönhetünk. 1962-ben jelent meg máig alapvető könyve: *A szóhasadás* (a nyelvi változás elnevezése tőle származik). Tulajdonképpen a hétszáz oldalas kandidátusi dolgozatának rövidített változata, alcíme: Egy kevésbé számba vett szóalkotásmód típusai és szerepe irodalmi és köznyelvünk fejlődésében. Rövidesen követte 1964-ben a széles körben ismert és olvasott *Szaknyelvi kalauz*, ennek anyaga csaknem félszáz szaklap átvizsgálásából származik, majd 1978-ban jelent meg a *Hivatalos nyelvünk kézikönyve*.

Nyelvművelésünknek összegezése a kétkötetes *Nyelvművelő kézikönyv* (1980, 1985, Kovalovszky Miklóssal szerkesztette), valamint a *Nyelvművelő kézisótár* (1996, Kemény Gáborral; második, átdolgozott kiadása: Tinta Könyvkiadó, 2005). A szócikkek tartalmazzák a nyelvi tény grammatikai, jelentéstani leírását, rendszerbe helyezését, stilisztikai és nyelvhelyességi besorolását, helyénvaló használatát, végül a szakirodalmat. A kétkötetes *Nyelvművelő kézikönyv* manapság bajosan vásárolható meg, pedig nagyon nagy szükség volna rá. Hiányát némileg pótolja a belőle készült *Melyiket válasszszam? Háromszáz tanács a helyénvaló szóhasználathoz* (Grétsy–Kiss 2022).

A millenniumra az Országos Erdészeti Egyesület felkérésére született meg *A mi nyelvünk* című gyűjtemény (Grétsy 2000), ezt mondja róla Grétsy László: „Én, megkapva a felkérést, azonnal azt éreztem, ritka öröm számomra, hogy törekvéseink így egybeesnek. Én ugyanis akkor már hosszú évek óta dédelgettem magamban azt a gondolatot, hogy összeállítok egy olyan bőséges, tudatos gyűjtésen alapuló s lehetőleg magyar anyagot magába foglaló kötetet, amelyben költők és írók, tehát az anyanyelvvél már hivatásuknál fogva is a legszorosabb alkotó kapcsolatban álló emberek mondják el gondolataikat, érzéseiket legfőbb munkaeszközükről, a magyar nyelvről.” A kötet élén Ábrányi Emil híres, régebben sokat szavalt költeménye áll, majd Ady következik, utána Ágai Ágnes (gimnáziumi orosztanárom volt), a sort az irodalomból és hazájából száműzött Zilahy Lajos zárja; az írók-költők tehát betűrendben követik egymást, csaknem háromszázan, rövid ismertetőkkel bevezetve. „E gyűjteménnyel szeretném elérni, hogy a jövőben a haza és a hazai nyelv, a nemzeti tudat és az anyanyelv még szorosabban idézzék fel egymást, kapcsolódjanak össze egymással” – olvassuk az előszóban.

A nagyközönség természetesen leginkább vonzó, hatásos ismeretterjesztő szerepeiből, nyelvművelő cikkeiből (pl. Élet és Tudomány, Szabad Föld, Édes Anyanyelvünk), rádióműsoraiból (Magyarán szólva, Értsünk szót!), tévéműsoraiból (Álljunk meg egy szóra!, Gyöngyök, Szószóló) ismeri a Tanár Urat. A rádióműsorokat harmincöt éven át vezette, a tévés műsorok bő tíz évig éltek. Száznegyvennél több sajtóorgánumba írt tanulmányokat, cikke-

ket; több mint tíz lapban volt évekig rovata; az Élet és Tudomány anyanyelvi rovatát hatvan évig vezette, az Édes Anyanyelvünket harminc évig szerkesztette; csak a Szabad Földbe 1039 cikket írt! (A fentebb említett interjúkötet IV. fejezetében olvashatók ezek a lenyűgöző adatok.) A sok-sok cikkből, előadásból számos kötet született: *Álljunk meg egy szóra!*, *Anyanyelvi séták*, *A magyar nyelvről*, *Vallomások*, *Anyanyelvünk tájain*, *Anyanyelvi őrzőirat*. Valószínűleg még sok publikálatlan írása rejtőzik valahol a dolgozószozájában, fel kellene kutatni s kiadni őket.

„Még most is gyakorta megállítanak, megszólítanak, kérdeznek tőlem, és örömemre szolgál, nem érzem tehernek. Rengeteg levelet kaptam olyan emberektől, akiket valamilyen nyelvi kérdés nem hagyott nyugodni” – mondja Grétsy László az interjúkötetben. Egyszer együtt utaztunk hazafelé a sátoraljaújhelyi anyanyelvi versenyről. Amint leszálltunk a vonatról, egy arra járó vasutas felismerte, megszólította, s kifogásolta a tanár úr valamelyik állítását. Grétsy tanár úr szépen, türelmesen hosszú magyarázatba kezdett, a tartalomra sajnos nem emlékszem.

A nyelvműveléshez és a nyelvi ismeretterjesztéshez szorosan kapcsolódik a nyelvi játékokkal való foglalkozás. A feladványok, a rejtvények nemcsak szórakozást nyújtanak, hanem kiváló oktató-ismeretterjesztő „eszközök” is. Összefoglalásuk a *Nyelvi játékaink nagy könyve* (Grétsy 2012), Grétsy László egyik legsikerültebb könyvének tartja. „A társadalomnak, például a diákoknak is fontosak a különféle nyelvi játékok, mert ezek, ha ott vannak az ehhez szintén hozzáértő tanár eszköztárában, nagy segítséget jelenthetnek nehéz ismeretanyagoknak elsajátíttatásához, de nekem még ennél is többet érnek, mert számomra elengedhetetlen hobbi, szinte létszükséglet a nyelvi játékokkal való foglalkozás” – hangzik a vallomás, s bizonyíték rá a máig vezetett Pontozó című rovat az Édes Anyanyelvünk folyóirat utolsó lapjain.

A tudomány szervezéséből, a közéletből is kivette a részét. Most csak két eseményre hívom fel a figyelmet. Az 1989-ben alakult Anyanyelvápolók Szövetségének, az egyik legnagyobb magyarországi civil szerveződésnek előbb főtitkára, alelnöke, majd ügyvezető elnöke volt. Visszaemlékezése tanulságos: „1989. április 8-a. Ezen a napon alakult meg az Anyanyelvápolók Szövetsége. Mint ennek az egyesületnek kezdetől fogva valamilyen tisztségviselője, elárulhatom, élénk vita előzte meg a névválasztást. Az eredeti elgondolás ugyanis ez volt: Nyelvművelők Szövetsége, vagy ennek valamilyen változata, például Anyanyelvünk Művelőinek Szövetsége. A jelenlevők többsége azonban úgy vélekedett, hogy a nyelvművelést egészében ellenző hangoskodók magát a szót is besározták, bemocskolták, s ezért lett a megalakuló testület neve inkább Anyanyelvápolók Szövetsége. Napjainkra ez a beszenyezettég már

nemigen érződik, de a Szövetség természetesen már megmaradt akkor választott nevével, amelynek az ismertsége és elismertsége egyaránt állandóan növekszik.” (A „nejlonnyelvészek” – Rácz Endre szava volt – igen durván támadták a nyelvművelést.)

Grétsy László nemcsak a Szövetségért tevékenykedett, hanem abban is része volt, hogy a magyar nyelv napja november 13-a lett, mert 1844-ben ezen a napon lett államnyelv a magyar. Az országgyűlés 2011. szeptember 26-án egyhangúlag szavazta meg.

Tudományszervezői, tudományos ismeretterjesztői, közösségi beállítódását jól mutatja, hogy számos alapvető, többszerzős munka szerkesztője, sőt kitalálója, szervezője volt. E tekintetben szinte egyedülálló a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma 1999–2013 között meghirdetett anyanyelvi pályázatainak kitalálása, gondozása, amelynek eredményeként tizenhárom remek tanulmánykötet jelent meg Balázs Géza és Grétsy László (2000–2013) szerkesztésében: *Anyanyelvünkről anyanyelvünkért*, *Nyelvi illem – nagyszüleiink kiskorában*, *Szójátékos anyanyelvünk*, *Informatikai technológia és nyelvhasználat*, *Anyanyelvi rejtvénytár*, *Sportnyelvünk a 21. század elején*, *A 20. századi magánlevelek világa*, *Új jelenségek a magyar nyelvben*, *Az európai unió és a nyelvek*, *Az anyanyelv az életben*, *Régi magyar mesterségek – családneveink tükrében*, *Helyneveink érdekességei, tanulságai, népi magyarázatai*. A kötetek anyagát a beküldött pályázatokból készített válogatás képezi, kincsésbánya a jövő nyelvűvelői és nyelvtörténészei számára.

Az életmű óriási: nagy összefoglalások, ismeretterjesztő kötetek, cikkek, előadások, közéleti tevékenység, zsűrizések. „Lehet, hogy hihetetlenül hangzik, de azon szerencsés emberek közé tartozom, akiknek a munkájuk egyúttal a hobbijuk is” – mondja az interjúkötetben. S ne felejtjük, hogy a nyelvűvelés tulajdonképpen a jelenben élő nyelvtörténet, s a nyelvűvelés igénye bennünk él, mióta csak ember él a földön.

Grétsy László hetvenedik születésnapjára egy tanulmánykötetet szerkesztettünk Balázs Gézával és Koltói Ádámmal *Éltető anyanyelvünk* (Balázs–A. Jászó–Koltói 2002) címmel, 106 szerző írt bele! Úgy emlékszem, hogy a kötet címe Kiss Gábortól származik, s – ahogy az idő múlik – egyre inkább látjuk, mennyire igaza volt. Nemzeti létünk és anyanyelvünk összefonódik, csak együtt létezzünk, valóban nyelvünkötől függ a létünk, anyanyelvünk éltet. Ezért is olyan fontos a nyelvünkkel való törődés, mint a lélegzetvétel. Köszönet érte!

A nyelvűvelésről vallott elveit a következőképpen foglalta össze Grétsy László: „Az emberközpontú nyelvűvelés kifejezést Lőrincze Lajos indította útjára, mert a nyelvűközpontúság helyett fontosabbnak érezte a kom-

munikációs funkciót, a nyelvnek az emberi érintkezésben betöltött szerepét. Bárcki Géza ezt nehezményezte, mert – indoklása szerint – a nyelv mindig az embert szolgálja, bármilyen formában használjuk is. Lőrincze azzal érvelt igaza mellett, hogy nem elég a nyelvre figyelni, a használójára nagyobb hangsúlyt kell tenni. Én továbbléptem, hiszen a magyar nyelvet beszélő közösség nem szűnik meg a jelenlegi országhatároknál. Trianon óta a határainkon kívül rekedt magyarságról sem szabad megfeledkeznünk. Így született meg a nemzetközypontú nyelvművelés szakkifejezés. A Kárpát-medencei nyelvi versenyek (pl. szónokverseny, helyesírási verseny, szavalóverseny) egyre szaporodó száma erőteljesen jelzi: szükség volt a terminológia kiszélesítésére” (Erdélyi 2022: 113).

Szubjektív megjegyzéssel fejezem be az emlékezést. Grétsy tanár úr mindig így szólított kedvesen: Annám. S felhatalmazott, hogy én meg Lacinak szólítsam. Hát ez nem ment. Mindig Tanár Úrnak szólítottam, nekem is tanárom volt, mint az egész országnak, pontosabban: az egész nemzetnek.

Balázs Géza (egyetemi tanár, SZFE, PKE)

Az elmúlt több mint harminc évet, Grétsy László nyugdíjaséveit végigdolgoztuk. Grétsy tanár úrral 1987-ben kerültem szakmai kapcsolatba, amikor másodállásban elkezdtem tanítani az ELTE Tanárképző Főiskolai Karán, később az ugyancsak odatartozó Gödöllői Képzési Helyen. És akkor kerültünk szorosabb kapcsolatba, amikor 1992-ben meghívott az Édes Anyanyelvünk szerkesztőségébe. Harminc évig szerkesztettük együtt a lapot Kemény Gáborral és Maróti Istvánnal. És közben volt közös tévéműsorunk (Gyöngyök, Szószóló, Anyanyelvi szószóló), működtettük az Anyanyelvápolók Szövetségét, két évtizedig szerveztük az országos anyanyelvi pályázatokat, ezek anyagát kiadtuk (Grétsy–Balázs 2000–2013), és gyakran cseréltünk eszmét főleg nyelvi dolgokról.

Grétsy László sem nyelvművelőnek készült, ahogy én sem. Korán megszületett a máig egyedülálló monográfiája a szóhasadásról (a jelenség nevét is ő találta ki), amivel rangot vívott ki magának a tudományban. Első kutatói évtizedei az MTA Nyelvtudományi Intézetéhez kötik. Ott a magyar nyelvi, nyelvművelő osztályon – látva a társadalmi igényt – vált nyelvművelővé. Ennek az időszakának páratlanul értékes, máig megkerülhetetlen munkája a Kovalovszky Miklóssal közösen szerkesztett, kétkötetes *Nyelvművelő kézikönyv* (Grétsy–Kovalovszky 1980, 1985). Ezután az ELTE Tanárképző Főiskolai Karára ment tanszékvezetőnek, majd korán nyugdíjba vonult, hogy kedvelt foglalatosságainak, a nyelvi ismeretterjesztésnek, nyelvművelésnek élhessen.

Az Édes Anyanyelvünk szerkesztősége (balról: Balázs Géza, Grétsy László, Bencédy József, Fábián Pál, Kemény Gábor, Maróti István, 2002)

Lőrincze Lajost (Grétsy László egykori főnökét, majd jó barátját) a rádió tette mindenki számára ismertté, s általa vált nálunk a nyelvművelés közügyé. Grétsy Lászlót pedig leginkább a televízió. Nyelvi műsorai közül kiemelkedik a Vágó Istvánnal közös *Álljunk meg egy szóra!* című sorozat. A műsor ötletadója és legendás szerkesztője Kiss János volt, aki az én későbbi tévéműsoraimat (*Mondolat*, *Csillagjel*) is szerkesztette. Amikor Vágó István az újonnan indult kereskedelmi televízióba távozott, én léptem a helyére. Mondhatom, hogy végigsétáltuk Pestet és Budát. 1998-ban *Gyöngyök* címmel indult közös műsorunk Grétsy Lászlóval, de ebben nem éreztem jól magam. 2000-ben viszont a televízió felkért egy új nyelvművelő műsorra. Így született meg – határozott kérésemre Grétsy tanár úr bevonásával – a több mint száz (élő) adást megért *Szószóló*, *Anyanyelvi szószóló*. Igazából itt kerültem közel hozzá. Minden műsorba hívtunk vendégeket. Meglepett, hogy Grétsy tanár úr szinte mindenkit ismert a mérvadó értelmiségi körökből, és a nyelvi kérdéseken túl irodalmi, színházi, művészettörténeti kérdésekben is tájékozott volt. Pontosan úgy, ahogy a minden műveltségi területre kiterjedő nyelvművelést (még pontosabb kifejezéssel: nyelvi művelődést) elképzeltem, és igyekeztem (nyelvstratégia néven) a gyakorlatba átültetni. És őt is ismerte mindenki, és szívesen, örömmel jött a televíziós adásba. Sokat beszélgettünk adás előtt, majd pedig adás után hazafelé sétálva, illetve legtöbbször autóval elvittem

a Váci utca sarkáig. Máskor is sétáltunk az egyetemről a lakása felé, emlékszem, az Erzsébet híd alatti közcéceknak használt járdát „csillagok útjának” nevezte (csak nyelvtörténeti tudással érthető az elnevezés).

Grétsy tanár úr (egyszer kérte, hogy szólítsam Lacinak, de nem ezt nem tudtam megtenni) szerette, élvezte a nyelvi játékokat. Egyszer rámutatott a lakásában egy nagy szekrényre, azt mondta, tele van nyelvi játékkal – ebből született meg a *Nyelvi játékaink nagykönyve* (Grétsy 2012). Akinek kétsége van afelől, hogy a magyar nyelv különleges, vegye kézbe a könyvet! És hamar rájön, hogy a magyar nyelv páratlanul hajlékony, kreatív szóalakítási lehetőségekben gazdag (hozzá szoktam tenni: ezek a jelenségek a nyelvkeletkezés állapotát is mutatják). Másik csodálatos, mindenki számára kötelezően forgatandó munkája *A mi nyelvünk* – 260 költőnk, írónk 465 verse, írása a magyar nyelvről. Mindig sejtettük, hogy íróinkat mennyire foglalkoztatja kifejezőeszközük, a magyar nyelv, de hogy ennyire, s hogy szinte mindegyiket, az ebből a gyűjteményből válik nyilvánvalóvá.

Grétsy tanár úr elmélyült, tudós kutató volt, bizonyítják ilyen jellegű munkái. De emellett nyilván nyitott, gyors gondolkodású és rokonszenves személyisége révén vált mindannyiunk nyelvész tanárává. Vele együtt dolgozva sokszor tapasztaltam, hogy szinte minden korábbi vagy mai, akár napjainkban alakuló nyelvi jelenségre kapásból tudott analógiát és magyarázatot mondani. Élete, munkássága ékes bizonyítéka annak, hogy mennyire fontos a tudományos ismeretterjesztés, s hogy a nyelvtudománynak nem szabad elefántcsonttoronyba zárkóznia. Szerencsénk, hogy volt egy Grétsy Lászlónk! Hálás vagyok a sorsnak, hogy ilyen sokat együtt dolgozhattam vele. Egyik utolsó e-mailjében írta: „Bízom benne, hogy a Nyelvőr új szerkesztősége vissza fog egy kicsit kanyarodni a nyelvműveléshez.” Így lesz, Tanár Úr.

Bényi Ildikó (műsorvezető, az MTVA munkatársa)

Ő az, aki óriási hatással volt rám, akire felnéztem szakmailag és emberileg is. Az ő tekintélyét számomra a tudása és a jelleme adta. Nem volt szüksége más eszközre, ezzel a két dologgal rendkívüli tiszteletet váltott ki mindenki-ből. Minden mondatának súlya volt, a mai napig őrzöm a kézzel írt üzeneteit. Az is olyan volt, mint egy alkotás. Egyedi és különleges.

A mai napig nem tudom megmagyarázni, hogy minek köszönhettem azt a bizalmat, azt a figyelmet, azt a támogató szeretetet, amellyel már főiskolás koromban megtisztelt, és ami nagyon sokat jelentett és jelent nekem. De az is lehet, és valószínűleg így volt, hogy körülötte nagyon sokan ezt éreztük. Mert ő mindenkiben megtalálta a szépet, a jót, és arra koncentrált, azt erősítette a diákjaiban és a kollégáiban is. Ezért tudott jó pedagógus, kiváló vezető és

rendkívüli hatású nyelvész lenni. Nagyon kevesen képesek erre... Biztosan volt negatív tulajdonsága is, de én egyről sem tudok. Amit viszont

Grétsy László a Szószóló című műsorban (2000–2005)

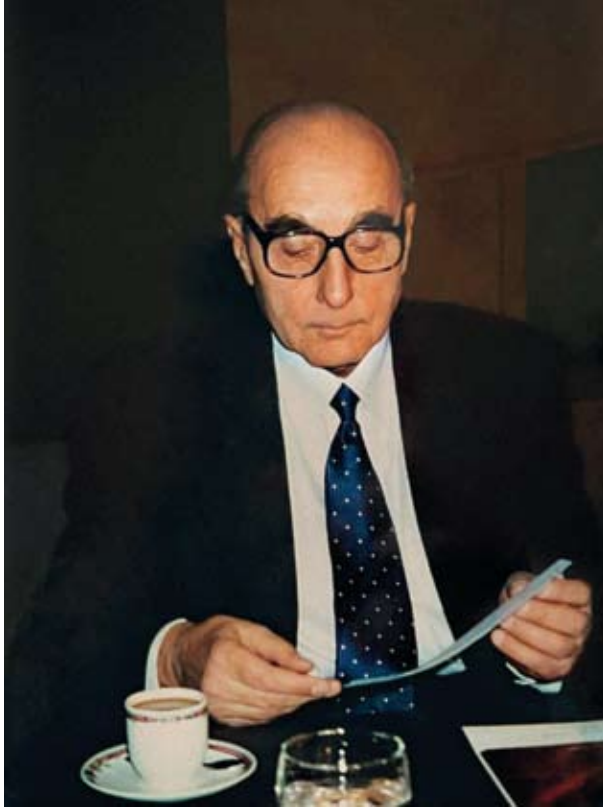
igen, azt hosszasan tudom sorolni: barátságos, megengedő, elfogadó, szeretettel teli, empátikus, nyitott, segítőkész, figyelmes. Mindenki szerette: diákjai, kollégái és televíziós nyelvművelő munkájának köszönhetően az egész ország. Mert neki mindig nyitva volt az ajtaja, hozzá bárki bármikor fordulhatott, ő mindenkit nyitott szívvel hallgatott.

A jelenléte mindig mindenhol intenzív volt. Akár a katedrán volt, akár a televízióban, nem lehetett nem figyelni rá. Rendkívüli módon tudott magyarázni, a magyar nyelv iránti elkötelezettsége, rajongása átragadt mindenkire, aki a közelében volt. Emlékszem, hányszor meglepett: mert a nyelvi játék és a nyelvi humor a lételeme volt, imádtam a feladványait, ő valóban szórakoztatva tudott tanítani.

Édesanyám a magyar nyelv tiszteletére és szeretetére nevelt, amit először a televízión keresztül, aztán főiskolás koromban, majd tanársegédként és televíziósként Tanár Úr olyan mértékben megerősített, hogy nem volt kérdés: a nyelvészet az életem, a hivatásom fontos része lesz mindig.

Drága Tanár Úr! Mindent köszönök! Nyugodj békében!

**Bódi Zoltán (egyetemi docens, SZFE; tudományos főmunkatárs,
Magyarságkutató Intézet)**

Grétsy László a Szószóló című műsorban (2001)

Grétsy László volt az első állandó egyetemi állásom főnöke, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Tanárképző Főiskolai Kar, Magyar Nyelvtudományi Tanszékét vezette. Közvetlen, barátságos, tájékozott és tekintélyes vezetőnek, megértő, segítő szándékú embernek ismertem meg. Fiatal egyetemi oktatóként már a tanszékére kerülése előtt is nyilvánvalóan ismertem az életművét, nyelvművelői munkásságát, ám a közvetlenségének köszönhetően egy pillanatnyilag sem éreztem a részéről semmiféle távolságtartást.

Élénken él bennem, hogy pályakezdő főiskolai tanársegédként mekkora megtiszteltetésnek vettem, amikor megkért rá, hogy tegezzem. Ez egyetemi környezetben viszonylag általános, ám ennek ellenére nekem többet jelentett

egy általános gesztusnál: éreztem, hogy partnerként, kollégaként kezel. Nagyon szívesen emlékszem vissza azokra a szakmai – jellemzően helyesírási, nyelvhelyességi – konzultációkra, amelyeket Grétsy tanár úrral bármikor meg lehetett ejteni: két óra közt a szünetben, külön alkalommal vagy éppen este, telefonon. A szakmai beszélgetésre is szinte bármikor nyitott volt. Grétsy Lászlót megrendíthetetlen optimistaként ismertem meg: a leghelyetlenebb helyzetekben is képes volt mosolyogni, pozitív észrevételeket tenni.

Grétsy László munkásságából maradandónak tartom azokat az írásait, műveit, amelyekből kiderülnek a magyar helyesírás, nyelvhelyesség problémakörei. Hiszen ezeknek a felvetésével vitát lehet nyitni, ezeken el lehet gondolkodni. A tudományt mindig a viták, a továbbgondolás, a problémák felvetése viszi előbbre. Akár egyetértünk a megközelítésekkel, az érveléssel, akár nem, az elgondolkodtató, a tényszerű problémafelvetések maradandók és inspirálók. Grétsy László nyelvművelői munkásságára érvényesek az előző mondat jelzői. És még valamit meg lehetett tanulni tőle: a vidám, játékos megközelítést, életszemléletet.

Buvári Márta (nyelvész, fordító, Bárcki Géza Kiejtési Alapítvány)

Grétsy László köszöntése a 85. születésnapján (2017)

Grétsy tanár urat TIT-előadásokon hallottam először. Részben az ő hatására döntöttem el, hogy a nyelvműveléssel akarok foglalkozni. Amikor az MTA hivatalában dolgoztam, Patyi Sándor, az I. osztály titkára bemutatott neki. Eleinte kis nyelvművelő jegyzeteket írtam az *Élet és Tudományban* vezetett rovatába, később a *Magyarán szólva* című rádióműsorában is olvastam fel írásokat. Ott hangzott el a felvétel szünetében: „Mióta is hányjuk itt a borsót a falra? Hátha megtapad egy-két szem.” Míg javította cikkeimet, megtanított a cikkírás néhány fortélyára. Mivel a terjedelem korlátozott volt, gyakran rövidíteni kellett. Azt mondta, a bevezetést a legtöbb esetben el lehet hagyni. A tömörségre való törekvést azóta is megtartottam.

Azt hiszem, neki egyáltalán nem voltak ellenségei. Akkor még Lőrincze tanár úr is ott volt a Nyelvtudományi Intézetben, ő is kedves volt hozzám, ő tette be a Nyelvörbe a szakdolgozatom rövidített változatát. Mindkettőjükkel többször beszélgettem, és úgy láttam, Grétsy tanár úr gondolkozása elv-szerűbb, következetesebb, mint nagy hatású elődjéé, akitől nem lehet elvitatni, hogy ízes beszédével személyes jó példát mutatott a rádióhallgatónak.

Az egyetem befejezése után egy ideig külső munkatársként följártam a Várba, a Nyelvtudományi Intézet szép, tornyos, vaskos falú épületébe. Sajnos Grétsy tanár úr nem a Nyelvművelő kézikönyv munkájába vont be, hanem átadott Elekfi Lászlónak, hogy a Ragozási szótárban segítsek neki. Ez kevésbé érdekes és fontos, apró munka volt, de legalább itt-ott bele tudtam szólni a zárt *ë* jelölésébe is.

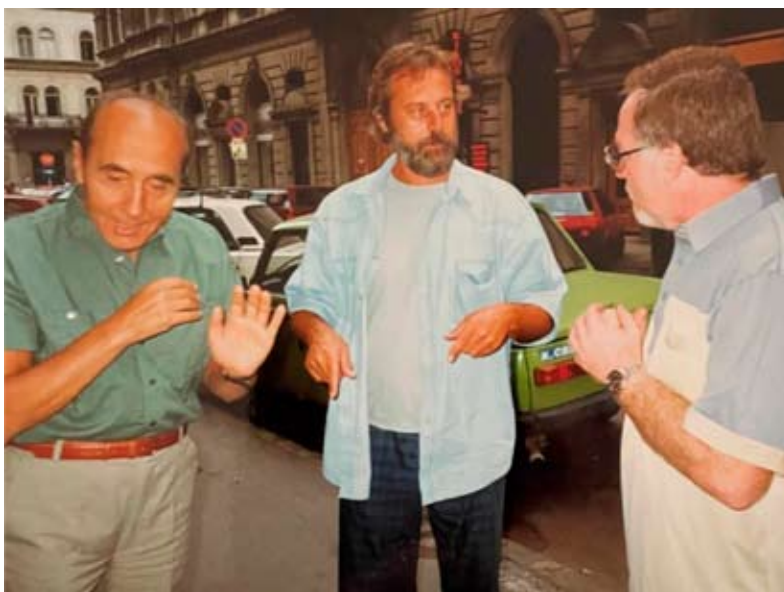
Egyidőben úgy látszott, hogy lesz majd bővítés, és akkor én is oda kerülhetek, de nem lett, sőt egyre zsugorodott a magyar nyelvi osztály. Nekem pedig gyerekeim születtek, egy időre megszakadt a kapcsolatunk. Amikor vissza tudtam térni, az Édes Anyanyelvünkbe kezdtem írni ismét cikkeket, a Petőfi Múzeumban a szerkesztőségi üléseken találkoztunk néhányszor. Azután Mézszáros András hatására visszatértem az eredeti vesszőparipámhoz, a szakdolgozati témámhoz, a zárt *ë* hanghoz. A Bárczi Géza Kiejtési Alapítványban a kétféle *e* hang megkülönböztetéséért küzdöttünk – és küzdünk még ma is, egyre kisebb reménnyel. Ebben Grétsy tanár úr nem támogatót. Érthető: tősgyökeres pesti lévén nem volt ebben érdekelt. Ha találkoztunk, kapcsolatunk továbbra is szívélyes maradt.

Akkor még a rádióban is, a televízióban is fő műsoridőben voltak nyelvművelő műsorok. Különösen hatásos volt az *Álljunk meg egy szóra!*, amelyet a Híradó előtt vagy után mindenki megkapott (mint most a reklámokat), élő, szórakoztató módon hívta föl a figyelmet egy-egy nyelvi visszásságra. (Grétsy László tévés partnere, Vágó István később szégyenletes módon megtagadta, pontosabban tévedésnek minősítette ezt a műsort.)

A nyelvművelésre egyre nehezebb idők jártak. Az új nyelvészeti irányzatok elvitatták a nyelvművelés létjogosultságát, tudománytalannak minősítették, megszólaltak kifejezetten ellenséges hangok. Én a magam részéről keményebb hangra váltottam, határozott elveket dolgoztam ki, hogy fel tudjuk venni a harcot, míg mások egyre inkább alkalmazkodtak. Amikor megkértem Grétsy tanár urat, hogy írjon ajánlást a H. Tóth Tiborral együtt készített Nyelvhelyességi kisokos című könyvecskénkhez, szívesen ráállt, bár némi fenntartást is megfogalmazott. Ez is mutatja a rugalmasságát: nem utasította el mereven az övével nem egészen egyező állásfoglalást. Ha rajta múlt volna, nem lenne ilyen megosztott a nyelvésztársadalom.

Grétsy Lászlóban az utolsó főhivatású nyelvművelőt tisztelhattük és vesztítettük el.

Hujber Szabolcs (magyartanár, nyelvész, dalszövegíró, a Dívány magazin vezető szerkesztője, PhD)

Az *Álljunk meg egy szóra!* forgatásán Grétsy László és Vágó István (1993)

Grétsy László első jelentős írása nyomtatásban az *Irodalomtörténet* 1954/3. számának oldalain jelent meg *Ady versmondatai* címmel. Ez nem is annyira meglepő, hiszen az egyetemre még azzal a szándékkal ment, hogy író vagy

költő lesz belőle, de egyre inkább olyan hatások érték, többek között Pais Dezső szemináriumain, melyek a nyelvészet felé terelték. Ha megnézzük az Ady-tanulmány első mondatát, már érzékelhetjük a magyar nyelv iránti elköteleződését: „A köznyelv és az irodalmi nyelv között az a legfőbb különbség, hogy az utóbbi sokkal választékosabb, sokkal gazdagabb, olyan szavakat és kifejezéseket tartalmaz, amelyeket a köznyelvben költőinek, a szokottnál ünnepélyesebbnek érzünk.”

Aki valaha is beszélgetett vele személyesen, úgy érezhette, hogy Grétsy tanár úr minden egyes mondatával arra törekedett, hogy ezt a választékosabb, gazdagabb nyelvet szólaltassa meg. Néhány évvel ezelőtt az Édes Anyanyelvünk szerkesztőségi titkáráként az egyik feladatomból az volt, hogy heti rendszerességgel felkeressem Grétsy Lászlót a lakásán. Elvittem hozzá a szerkesztőségbe érkezett leveleit, és megbeszéltük a folyóirattal kapcsolatos tennivalókat. Beszélgetéseink során érintettünk személyesebb hangvételű, hétköznapiabb témákat is, de szavaiból minden egyes alkalom minden pillanatában érződött a magyar nyelv iránti szeretete és tisztelete. Engem ez nyűgözött le: ez a kifogástalan igényességű, mégis nagyon emberi beszédmód.

Sokan ismerhették meg azokból a tévéműsorokból (Szabálytalan nyelvtanóra, Anyanyelvi szószóló, Álljunk meg egy szóra!), melyekben örömmel vállalta a szereplést, hogy szélesebb körben is terjessze a magyar nyelvvel kapcsolatos gondolatait, és felhívja a figyelmet a különböző nyelvi-társadalmi jelenségekre és a tennivalókra.

„Nem elégített ki, hogy valamiféle elefántcsonttoronyban műveljem a szakmámat. Szerettem volna másoknak is elmondani azt, amit megtanultam, és amiről úgy gondoltam, hogy őket is érdekli” – fogalmazta meg 2010-ben a fiának adott interjúban.

Kiss Gábor (a TINTA Könyvkiadó vezetője)

Grétsy László a TINTA Könyvkiadó nagy barátja volt. Sokat köszönhetünk neki. 1998. novemberében őt mint az Anyanyelvápolók Szövetségének akkori elnökét kértem meg, hogy az akkor frissen megjelent *Magyar szókincs-tár*at mutassa be a sajtó képviselőinek. Tanár Úr ezekkel a szavakkal kezdte a szótár ismertetését: „Uraim, le a kalapokkal az új szinonimaszótár alkotói előtt.” Másnap a napilapokban vastag betűvel ezzel a címmel jelentek meg a híradások a szótárbejelentéséről. El se lehet képzelni pazarabb indulást egy új szótárnak.

Nem sokkal ezután három erdész társaságában a kiadó irodájában felkeresett Grétsy tanár úr, hogy felajánlja a TINTA Könyvkiadónak a *Mi nyelv-*

Grétsy László és Kiss Gábor *A magyar nyelvről* című kötet bemutatóján (2018)

vünk című antológiát kiadásra. A kézirat a Tanár Úr évtizedeken át folytatott gyűjtőmunkájának köszönhetően íróinknak és költőinknek négyszázhatvanöt írását tartalmazza a magyar nyelvről, és mint kiderült, az erdészek egy reprezentatív szép kötettel kívánták államiságunk ezredik esztendejét köszönteni a jubileumi kétezredik évben. Felemelő érzés volt látni, amikor a több száz erdész a jubileumi ünnepi közgyűlésen a királyi városban, Székesfehérváron kézbe vette a *Mi nyelvünk* kötetet.

Néhány év múlva egy beszélgetés során felvettem Tanár Úrnak, hogy volna-e kedve összeállítani az eddig szétszórtan közreadott, szép számú nyelvi játékból egy nagyobb gyűjteményes kötetet. Magam is gondoltam már erre – volt a válasz. Megindultak a kötet szerkesztési, kiadói munkálatai, és 2012-ben azon a héten látott napvilágot a később nagyon népszerűvé vált *Nyelvi játékaink nagykönyve*, amelyért Grétsy László megkapta a Prima Primissima díjat. Mondanom sem kell, az ünnepi riportokban számos esetben szó esett az új könyvről, elősegítve, hogy sokan tudomást szerezzenek a megjelenéséről.

Szoros és harmonikus munkakapcsolatban az ezt követő évek alatt a Tanár Úrnak még nyolc könyvét adtuk ki, köztük *A nyelvész emberközelből* című életrajzi kötetet.

Grétsy László halálával – Bencédy József, Szathmári István és Wacha Imre után – most a TINTA Könyvkiadónak egy újabb nagy patrónusa távozott.

Koltói Ádám (nyelvész, tanár, ELTE Tanárképző Főiskolai Kar)

Kijelentő mondat. Alanyi érzéseimet fogalmazom meg, nem tudok – soha nem tudtam – a Tanár Úrról másképpen szólni. (Kérdezd meg a hegedűhúrt, akar-e mestere alkotó kezétől eltérően hangot adni!) Rá tekintésem atyai létét láttatja. Azt kaptam tőle, amit apám a műhelyek rideg vasainak visongása közben agyonkovácsolt lelkének némasága miatt nem tudott hallatni. Nem a tudománya vonzott akkor elsősorban, hanem az embersége. A tudás teszi az embert? Igaz lehet. De inkább: az ember teszi a tudást. Sőt a tudóst.

Állítmányi – igei – cselekvései néphez szólóvá tették, e seregek áldásával népszerűvé vált. Neve: „agrécsi” – fogalom. Írt, előadott, kedvelt társul fogadta őt a rádiómikrofon és a tévékamera. Közkeletvétségének titka? A stílus... ugye... S hogy ez a sokat idézett szállóige ne szálljon e papírra, mást citálok: „...legsajátabb énetek legyen benne cselekvésekben, mint az anya benne van gyermekében” (Nietzsche: Zarathustra).

Grétsy László az Édes Anyanyelvünk megbeszélésén (2002)

Tárgyi emléket is őrzök tőle. Tanszékvezetői szokását. Úgy figyelmeztetett, emlékeztetett – ha kellett – feladataink elvégzésére, hogy kért. Udvariasan, segítően, türelmesen. Írásban is. Ez eredményesebbé, közösségibbé, harmonikusabbá tette a munkánkat, mint akár a jogos szigorzó. Gyűjtöttem ezeket az asztalra tett Grétsy-cédulákat. Megkésétt válaszcedulám: „te bennünket növesztel, azzal, hogy mint egyenlőkkel beszélsz velünk” (Illyés Gyula: Bar-

tók). Tanszéki együttlétünk visszatérő kérdései: Tudós? Tanár? Tudóstanár? Tudósemler? Tanáremler? Grétsy! – ez a jó válasz. Tanszéki együttlétünk tapasztalatai: Úgy vezető, hogy szolgáló. Úgy igénylő, hogy (oda)adó. Úgy tekintélyes, hogy természetes.

Határozói szerepe van a nyelvművelésben. Tudásával, szemléletével, módszerével. Ezek teszik őt egyedivé, egyéniséggé a tudományban. Tétéleiből csak néhány – mint felvillanó fénysugarak a hajnali éghatáron. A nyelv nem csupán vizsgálendő rendszer, hanem étellel lüktető társ. Megőrzés és megújítás harmóniája a folytonos változásban. A nyelv az emberi élet lélegzetvétele. Emberre tekintő. Nemzetre tekintő. Mint például egy szóbeli szigorlati vizsgán, amelyen famulusként mellette ültem. A beszélő hallgató Erdélyből érkezett. „Meg kell példázam?” – nézett ránk témakifejtése után. „Vagy nem helyesen fogalmaztam?” „Használja csak bátran, ez a magával hozott nyelvi világ, amely gazdagítja beszédünket” – mosolygott a Tanár Úr.

Jelzői bőség áll rendelkezésünkre, szótárra való is, mely őt méltathatja. E „mondatrész” kezdőbetűjére alliterál a rá jellemző szó első írásjegye: Játékos. Társas játékos, bölcs humorral. Sokáig kísérő terve volt „a nagy játékoskönyv” elkészítése (2012-ben meg is jelent: Nyelvi játékaink nagykönyve).

*

(Juhász Gyula) Szavak: „Meghaltál, ha már nincsenek.” De vannak, s lesznek örökké. Tehát Tanár Úr...?

Minya Károly (főiskolai tanár, Nyíregyházi Egyetem)

Grétsy László a nyelvész példaképem, tisztelem és becsülöm, mert a szakmai alázat, a biztos és mély tudás a szerénységgel párosult az egyéniségében. Ugyanakkor az ismeretterjesztő, érdekes, esetenként szórakoztató nyelvművelő cikkei minden rövid írásomhoz mintául szolgálnak. Tanár úr jelen volt a tudományos előmenetelem legfontosabb állomásain. A vele készült interjúkötetben, amely A nyelvész – emberközelségből címet viseli, nagy szeretettel és örömmel mutatja be a neki dedikált könyveket. Ugyanezt teszem most én is, a legnagyobb becsben tartott, tőle kapott kötetekre és bejegyzésekre fűzöm fel az emlékeimet. A PhD-védésemen opponensként a tőle megszokott szakmaisággal értékelte a munkámat. 2001. június 6-án ennek a számomra kiemelkedő eseménynek az emlékére kaptam a Szójátékos anyanyelvünk című könyvet a következő bejegyzéssel: „Minya Károlynak, a PhD-védés emlékére a szerkesztők: Grétsy László, Balázs Géza.” A következő tudományos megmérettetésen, a habilitációnon egy igen különleges és titokza-

Grétsy László a Szószólóban (2001)

tos bejegyzéssel ellátott könyvecskével ajándékozott meg. A szerzője vitéz Fialovszky Béla dr., a címe: Almási Balogh Pál dr. élet- és jellemrajza. Íme a dedikáció: „A sikeres habitáció emlékéül szeretettel: A »jogutód«. 2015. nov. 11.” Arról van ugyanis szó, hogy a kiadvány belső címdalán szereplő beírás szerint dr. Fialowski Aliz és dr. Grétsy László a jogutód. Hálás vagyok neki, amiért a legfontosabb munkámat, az Új szavak című, immár három részből álló sorozatomat támogatta. Az utolsó ajánlásaként így fogalmazott: „Nem tagadom, alig várom, hogy ez a nemcsak nagyon értékes, nagyon, szinte halaszthatatlanul sürgős kötet is mielőbb a boltokban legyen, mivel a neologizmusok minél gyakoribb feltérképezésével még adósak vagyunk.” Még egyet az ajánlások kapcsán: a közeljövőben megjelenő, Mit művel a nyelvművelő?! című kötetemet az ő emlékére ajánlom.

Isten veled, Tanár Úr!

Pölcz Ádám (egyetemi docens, ELTE TÓK)

Aki nyelvműveléssel, nyelvi ismeretterjesztéssel foglalkozik, nem kerülheti meg Grétsy László munkásságát. És nem csak egy szóra érdemes itt megállni! Grétsy tanár úr valójában tanító volt, olyan, akit mindannyian szeretnénk magunknak. Példakép volt abban, ahogyan tanítani kell: tiszta, világos, türelmes és lényegre törő magyarázatai, a nyelvi játékok iránti rajongása generációk számára tették érdekessé és főként szerethetővé az anyanyelvünket.

Grétsy László és Pölcz Ádám, Grétsy tanár úr 90. születésnapján, 2022-ben

Azt már kevesebben tudják, hogy Tanár úr aktívan részt vállalt a nyelvművelés-kritikusokkal való vitában. Amikor az egész nyelvművelés létjogosultságát kérdőjelezték meg, Grétsy tanár úr volt az egyik, aki felvette a kesztyűt, és a méltatlan támadások keresztüztüében is állta a sarat. Egyik legemlékezetesebb vitája 2000 tavaszán a Népszabadság hasábjain zajlott Kálmán Lászlóval, méghozzá az idegen szavakhoz való nyelvművelői hozzáállásról: fontos-e, hogy honnan erednek a szavak? Vajon lingvicisták-e a nyelvművelők? Kettejük „pengeváltása” a 2001-ben elfogadott reklámyelvtörvény társadalmi vitájának egyik fontos korlenyomata lett. Grétsy Lászlót ugyan nem kellett ekkor megvédeni a társadalom szemében (ezt Bertók Loránd írta), de a nyelvműveléssel kapcsolatos indulatok a nyelvész körökön belül még évek múlva sem csitulak. A nyelvművelést azóta – legalábbis szavakban – rehabilitálták, egykori kritikusai pedig elismeréssel (vagy diszkrét hallgatással) adóznak a Tanár úr munkássága előtt.

Grétsy tanár úr a személyes odafordulás mestere is volt. Első és mindmáig legkedvesebb személyes emlékem vele kapcsolatban egy telefonhívás: 2011-ben személyesen felhívott és felkért, hogy vegyek részt a Szép Magyar Nyelvért Alapítvány kuratóriumának munkájában, így a Lőrincze-díjasok kiválasztásában is. Így lettem Grétsy László munkatársa mintegy 7 éven keresztül.

Rékai Gábor dr. (a Magyar Rádió ny. főmunkatársa)

A Magyar Rádió 1-es stúdiójában 6 éves lányom ötletes névadót tartott a ritmusos „Grétsy bácsi” elnevezéssel. A neki kopaszodó, kedves bácsi akkor már túl volt az országos sikerű műsorain a tévében (is).

Rékai Gábor Grétsy László 70. születésnapjára készített üzeneténél a Magyar Rádióban (2002)

A Rádió az anyanyelv ügyét annyira fontosnak tartotta, hogy „rendelt” a műsorkészítőktől egy betelefonálás nyelvű műsort. Értsünk szót! lett a címe, és váratlanul népszerű kérdezős-beszélgetős sorozattá vált. Fogadásokat döntött el a nyelvész, magyarázta egyes szavak történetét, vagy éppen a jövővényszavak kacskaringós útjáról beszélhetett.

A Grétsy tanár úr eleinte húzódozott a „csakúgy bele a sűrűjébe” móditól (este fél kilenckor kezdődött az élő adás), de néhány alkalom után már élvezte a változatos és nagyrészt nívós hallgatói kérdéseket. Igazi közegévé vált a telefonos-személyes kapcsolat. Kedves empátiával magyarázott vagy világított meg valódi érdekeségeket, igazított el bizonytalankodásokat – ahogy könyveiben, előadásában, megszólalásaiban is tette évtizedekig. Szükség esetén 2-3 perces miniesszéket rögtönzött, máskor jókat neveltünk azon, amikor a legtöbb érdeklődő így állt elő az indítással: „Azt mondja meg, nyelvész úr...” Nagyritkán persze befutott kekeckedő vagy okoskodó hozzászólás, de még ezeket is barátságosan kezelte, és döntetlenre mentették a meccset.

Mindenki tanúja lehetett a klasszikus hozzáértés és az igényes kíváncsi-ság – bár nem feltétlenül egyetemi tudás – találkozásának: hogyan válik percek alatt a nyelv világa az érdeklődők számára érthetővé, sőt szórakoztatóvá. Sokan ezekre az elszórt nyelvi gyöngyszemekre emlékeznek, amelyeket tőle kaptak (kaptunk), mások Grétsy László szakmai könyveire és megint mások oktató, de sosem kioktató mondataira. Olyan volt, és tán most is olyan sokunknak, mint egy velünk élő, okos szellem, aki fel-felbukkan gondolatainkban, fogalmazásainkban, és így él bennünk.

Kinek ő tanár úr lett, kinek még csak Grétsy bácsi – de mindenképp a hazai nyelvtudomány klasszikusainak sorába lépett.

Testi valójában már nincs közöttünk, de gondolatai, segítőkészsége, kedves személyisége és nagy tudása remélhetőleg sokáig és sokunknak emlékezetes marad.

Szilvási Csaba (író, költő, középiskolai tanár)

Sok kedves személyes élményem fűződik hozzá. A többi között ő adott át nekem a magyar nyelv napján többször is díjat (a legrangosabb ezek közül, a korábbi II. és III. díj mellett a 2014-ben a Szatmári helynevek ígézetében című munkámért kapott országos első díj volt), és ő írt ajánlót Ikerszó-vásár című kötetemhez, a fotója alá a következő (akkor még nem tegeződtünk) szöveggel: „Kedves Tanár Úr! Ufőföldön című verseskötetét mindvégig jó érzésekkel olvastam... Az első rész anyagából az Ufók... (és itt felsorolt néhányat) tetszett legjobban, no meg a Panda-handabanda. A jövőben, ahogy ígértem, Tanár Úr kedves, varázslatos verseit felolvasom legkisebb unokáimnak is. Barátsággal köszönti, további szép élményeket, alkotó éveket kívánva. Grétsy László”.

Pár éve abban a megtiszteltetésben volt részem, hogy egy, a magyar nyelv hete alkalmából a TIT által szervezett tatabányai rendezvényen én köszönhettem. „Nomen est omen”, vallja a latin, vagyis a név néha jellemző a tulajdonosára. A Grétsy Lászlóból, ha betűit összekeverjük, és más rendbe rakjuk, a „s lány rét szől” anagramma állítható össze. Valóban, a tanár úr hangja olyan, mint amikor tavasszal kivirít a rét. Grétsy tanár úr, aki – hogy a legfontosabb funkcióit említsük – az Anyanyelvápolók Szövetségének ügyvezetője, a Magyar Tudományos Akadémia Magyar Nyelvi Bizottságának tiszteletbeli elnöke, az Édes Anyanyelvünk című lap felelős szerkesztője, több rangos kitüntetés – köztük a Prima díj és a Magyar Örökség díj – birtokosa, számos könyv és tudományos cikk szerzője, évtizedeken át mint gyakorló nyelvemvelő is széles körű ismeretterjesztő munkát végzett a sajtóban, a rádióban és a televízióban.

A társas érintkezéssel, a megszólítással és a köszönésmódokkal kapcsolatban tartott, Szólj, s ki vagy, elmondom című előadása után, amely, ahogy ezt már tőle megszoktuk, érdekes, gazdag és szórakoztató is volt, együtt ebédeltünk, és jól eltársalogtunk kettesben a West étteremben. Az együtt töltött több mint másfél óra során volt alkalmunk kötetlenül „kvaterkázni”. Kosztolányi- és Karinthy-szójátékokat idéztünk, költői alkotásokat elemeztünk nyelvi szempontból. A latin „doctor” szó tudóst jelent. Számomra doktor Grétsy László a Magister Linguae Hungaricae, a magyar nyelv tanára. De leginkább – ami minden titulumnál több – egyszerűen: „a tanár úr”. A tanár úr válasza ez volt: Kedves Anyanyelvtársam, kedves Csaba! Míves soraidat mindig érdemes olvasni, a most kapottakat, amelyek a sors különös szeszélye folytán végig rólam szólnak, különösen. Hálásan köszönöm kedves szavaidat. Amúgy Te is tudod, hogy én nem szeretem a dicséretek, inkább szégyenkezem, mint örülök, ha ilyeneket kapok. Most azonban, Babitscsal szólva „mert én vagyok az alany és a tárgy, / jaj én vagyok az ómega s az alfa”, ezeknek is őszintén tudok örülni. Baráti szeretettel köszönt: G. László.

A fotót jó pár évvel ezelőtt a fiam készítette a tanár úr lakásán, ahol – meghívásának eleget téve – meglátogattuk. Megtisztelő volt számomra, hogy Grétsy tanár úr valami miatt engem nagyon elfogadott, szinte barátjának tekintett. Ennek nemcsak azzal adta tanújelét, hogy egy idő után felajánlotta a kölcsönös tegeződést, hanem azzal is, hogy – ismerve a szemérmes visszafogottságát – engem még a magánéletével kapcsolatos, egészen bizalmas dolgaiba is beava-

tott. Ezeket én annyira tiszteltem és tisztelem ma is, hogy az „Etiam ille est fur, qui fidutiam hominum rapit” elv tiszteletben tartásával még a feleségemnek és a fiamnak sem szóltam (és ezután sem fogok szólani) róla.

Drága Tanár Úr! Nagy szeretettel gondolunk rád.

Irodalom

- Balázs Géza 2002. Beszélgetés a 70 éves Grétsy Lászlóval. *Magyar Rádió*. 2002. február 8.
- Balázs Géza 2002. Grétsy László 70 éves. *Magyar Nyelvőr* 5–7.
- Balázs Géza 2007. Ajánlás a Magyar Örökség díjra. Grétsy László. (Az év beszédei) In: A. Jászó Anna–Aczél Petra (szerk.): *A memória és a szónoki beszéd*. Trezor Kiadó. Budapest. 81–2.
- Balázs Géza 2012. A nyolcvanéves Grétsy László köszöntése. *Magyar Nyelvőr* 244–6.
- Balázs Géza 2012. Grétsy László anyanyelvvédő életműve. Magyar Örökség. In: Poprády Géza (szerk.): *Laudációk könyve III. 2006–2010*. Magyar Örökség és Európa Egyesület. Budapest. 113–6.
- Balázs Géza 2015. „Nemzeti intézménnyé vált.” Emlékezés Lőrincze Lajosra. Grétsy Lászlót kérdezi Balázs Géza. *Édes Anyanyelvünk* 3/3.
- Balázs Géza 2015. Interjúk Grétsy Lászlóval és Lőrincze Péterrel (Lőrincze Lajosról). *Magyar Nyelvőr* 431–5.
- Balázs Géza – A. Jászó Anna – Koltói Ádám 2002. *Éltető anyanyelvünk. Mai nyelv-művelésünk elmélete és gyakorlata. Írások Grétsy László 70. születésnapjára*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Balázs Géza – Bencédy József – Deme László – Fábíán Pál – Grétsy László – Szathmári István 2003. *Kedves Hallgatóim. Válogatás a Magyar Rádió Édes anyanyelvünk című műsorából*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Balázs Géza – Kemény Gábor – Kovács Gyula – Maróti István 2012. *Grétsy 80. Köszöntőkönyv Grétsy László születésnapjára*. Válogatott tanulmányait összegyűjtötték barátai, szerkesztőtársai. Anyanyelvápolók Szövetsége. Budapest.
- Balázs Géza – Grétsy László (szerk.) 2000–2013. 1. *Anyanyelvünkről anyanyelvünkért* 2. *Nyelvi illem – nagyszüleink kiskorában* 3. *Szójátékos anyanyelvünk* 4. *Anyanyelvi rejtvénytár* 5. *Informatikai technológia és nyelvhasználat* 6. *A 20. századi magánlevelek világa* 7. *Sportnyelvünk a 21. század elején* 8. *Az európai unió és a nyelvek* 9. *Új jelenségek a magyar nyelvben* 10. *Nyelv és nyelvhasználat a családban* 11. *Az anyanyelv az életben* 12. *Régi magyar mesterségek – családneveink tükrében* 13. *Helyneveink érdekességei, tanulságai, népi magyarázatai*. NKÖM–Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Erdélyi Erzsébet (szerk.) 2022. *A nyelvész emberközelből. Grétsy László*. Beszélgetőtárs: Erdélyi Erzsébet. Tinta Könyvkiadó. Budapest.

- Grétsy László – Kiss Gábor (szerk. és vál.) 2022. *Melyiket válasszam? Háromszáz tanács a helyénvaló szóhasználathoz*. Tinta Könyvkiadó. (Ékesszólás kiskönyvtára)
- Grétsy László (összeáll. és szerk.) 2009. *Vallomások. Harminchárom jeles magyar kortársunk gondolatai anyanyelvünkről*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Grétsy László (szerk.) 2000. *A mi nyelvünk. Íróink és költőink a magyar nyelvről*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Grétsy László 1962. *A szóhasadás*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Grétsy László 1964. *Szaknyelvi kalauz*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest.
- Grétsy László 1978. *Hivatalos nyelvünk kézikönyve*. Pénzügyminisztérium Államigazgatási Szervezési Intézet. Budapest.
- Grétsy László 2000. A szónoki „invenció” összetevői, avagy a nyilvánosság előtt szereplő szónok kompetenciája. In: A. Jászó Anna – L. Aczél Petra (szerk.): *A régi új retorika*. Trezor Kiadó. Budapest. 89–9.
- Grétsy László 2003. *Anyanyelvi séták. Szavaink, neveink és szólásaink születése, életútja, titkokkal teli világa*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Grétsy László 2011. *A szavak ösvényein. Szavaink és szólásaink eredete, változásai, érdekességei*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Grétsy László 2012. *Nyelvi játékaink nagykönyve*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Grétsy László 2016. *Anyanyelvünk tájain*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Grétsy László – Kiss Gábor (szerk.) 2018. *A magyar nyelvről. Klasszikus íróink és költőink anyanyelvünkről*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Grétsy László – Vágó István 1991. *Álljunk meg egy szóra! IKVA Könyvkiadó Kft.* Budapest.
- Grétsy László – Kemény Gábor (szerk.) 1996. *Nyelvművelő kézisztár*. Auktor Könyvkiadó. Budapest.
- Grétsy László – Kemény Gábor (szerk.) 2005. *Nyelvművelő kézisztár*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Grétsy László – Kovalovszky Miklós (szerk.) 1980, 1985. *Nyelvművelő kézikönyv I–II*. Akadémiai Kiadó. Budapest.

(A megemlékezés képei Balázs Géza archívumából származnak.)

MAJOR HAJNALKA

JELENLÉT ÉS ÉRVELÉS PERELMAN RETORIKAI RENDSZERÉBEN¹

Kivonat

Chaïm Perelman vitathatatlanul egyike a 20. század legfontosabb retorikai szakíróinak. Jelen tanulmány a jelenlét vagy jelenvalóvá tétel (*présence*) perelmani fogalmának bemutatására tesz kísérletet: a fogalom gyökerei a klasszikus retorikáig nyúlnak vissza, ezért először Perelman hivatkozásai alapján a jelenlét retorikatörténeti aspektusait értelmezi, majd az *Új retorika* (1958) és *A retorika birodalma* (1977) alapján összegyűjti azokat a stílusesszközöket, amelyekkel Perelman szerint a jelenvalóvá tétel megteremthető. Végül a kiváló rétor és költő, Kölcsey Ferenc *Huszt* című epigrammájának elemzésével a jelenvalóvá tétel megteremtésének gyakorlatába nyújt betekintést.

Kulcsszavak: Perelman, retorika, filozófia, pszichológia, érvelés, jelenlét, jelenvalóvá tétel.

Bevezetés: jelenlét vagy megjelenítés?

A retorika birodalma fordításakor (Perelman 2018) szembesültem azzal, hogy az indoeurópai nyelvekkel ellentétben a magyarban nehéz pontosan visszaadni az etimológiai kapcsolatot Perelman rendszerének kulcsfogalma, a *présence* és a *présentation* között. A *prezentáció* egészen más jelentésárnyalatokkal rendelkezik, hiába jelenthet előadást, bemutatást, akár jelenvalóvá tételt is. Az *előadás*, *bemutatás* kifejezésekben nincsen benne a jelenlét aspektusa, de a *megjelenítés* is kifejező megoldás lehetne. A fogalom rokona a szemléletesség (*evidentia*), ami a retorika egyik kulcsfogalma; a tübingeni egyetem retorikai tanszékének kutatási témái közé tartozik az evidenciakutatás (Kramer–Lipphardt–Pelzer 2021).

Érdeemes ezért megvizsgálni a fogalom helyét Perelman rendszerében. A jelen tanulmányban először elhelyezem a jelenlét fogalmát Perelman utalásai alapján a klasszikus és a modern retorika történetében. Ezután a fogalmat elemzem Perelman két műve, az 1958-ban Lucie Olbrechts-Tytecával írt *Értekezés az érvelésről* című (*Új retorika* néven is emlegetett) részletesebb munka és a perelmani rendszert összefoglaló rövidebb, *A retorika birodal-*

¹ A tanulmány az Adamikné Jászó Anna 80. születésnapja alkalmából készült emlékkönyvben megjelent, hasonló című írás átdolgozott változata.

ma (1977) alapján. Végül a magyar irodalmi kánon központi darabjának, Kölcsey *Huszt* című epigrammájának segítségével tesztek kísérletet a jelenlét fogalmának retorikai elemzésben történő bemutatására.

A *magyar nyelv értelmező szótára* (1986: 638–42) a *jelenlét* szó jelentései közül a 'helyszínen levés'-t, a valahol észlelhetően, felismerhetően ott levést, elavult jelentésként a 'lélekjelenlét'-et és a fogalom költői jelentésben való használatát emeli ki ('pillanatnyi lét'). Az egyidejűség mint kritérium a *jelenvaló* szó melléknévi jelentései között szerepel ('mostani, most történő'), főnévként ritka, elavult, költői jelentésben 'az a személy, aki jelen van valahol'.

A *présence* a latin *praesentia* szóból ered. Jelentései közül élőlényről szólva fontos kiemelni a 'fizikailag egy helyen levés'-t és a létezés realizálódását akár profán, akár vallási értelemben (Oltáriszentség). A fizikai jelenlét mellett lélekjelenlétre is utalhat: valaki rendelkezésre áll, képes észlelni és reagálni az érzékeltekre, 'tudatánál van'. Harmadikként érdemes a 'kisugárzás' jelentést kiemelni: színész színpadi jelenlétére, költő életművének hatására, személy kisugárzására utalhat (Grand Larousse 1976: 4593–4). Ezeket a jelentéseket fontosnak tartottam megemlíteni, mert mindegyik hozzáad valamit a fogalom pontosabb megértéséhez.

Perelman (2000: 156) a jelenlét fogalmát a pszichológiához kapcsolja, és elhatárolja (2000: 159) a filozófiától, például az egzisztencializmustól. Pszichológiai értelemben az angol *presentation* (német *Vorstellung*, *Darstellung*, francia *présentation*, olasz *presentazione*) egy objektumot jelent abban a speciális formában, ahogy az érzékelési vagy fogalomalkotási folyamat bármely pillanatában megjelenik (Baldwin 1902: 333). A *present* (jelen) a pszichológiában az alany által olyan rövidnek érzékelt szakasza a jelen időnek, melyben nem tudja elkülöníteni a korábbi és későbbi részeket (Baldwin 1902: 332). Ezen a ponton kapcsolódik a *szemléletesség* retorikai fogalmához (RL 1116–7) és a *szemléltetés*hez (RL 1117–22) is.

A *Retorikai lexikon* a *szemléletességet* a gondolatalakzatok között tárgyalja, Molinié (1992: 144) felveti a gondolatalakzat mellett a stílusminőségként való besorolását is. A *szemléltetés* az érzéki megismerés és az elvont gondolkodás között teremt kapcsolatot, hogy megkönnyítse az elvont ismeretek megértését, és segítse a bevésést. Szűkebb értelemben didaktikai alapelv, tágabb értelemben „beszédünk hatásának nélkülözhetetlen alapja” (RL 1117). Adamikné Jászó Anna szócikkében a metafora arisztotelészi fogalma és a (szemléltető szerepű) példa mellett utal a perelmani fogalomra is (*jelenlévőség*): „a jelen megteremtése az érzelmi hatás egyik legfontosabb eszköze, evégett dolgozta ki a retorika a szóképek és az alakzatok rendsze-

rét. A szemléletességre azért van szükség, mert a nyelv maga absztrakció a valósághoz képest, a nyelvből megteremtett mű pedig kétszeres absztrakció a valósághoz viszonyítva” (RL 1118). Így kapcsolja össze a fogalom a retorikát, a pszichológiát és a pedagógiát. Először azt vizsgálom meg ebből az összefüggérendszerből, hogyan helyezi el a fogalmat Perelman a retorikai hagyományban.

Jelenlét a klasszikus retorikában

Perelman a jelenléttel foglalkozó fejezetekben több ókori retorikából is idéz, ezek az utalások főként az *Értekezés az érvelésről* című munkában található. *A retorika birodalma* jelenlétről szóló 4. fejezetében kevesebb a klasszikus utalás. Arisztotelész neve mégis ez utóbbiban tűnik fel a jelenlét kapcsán (Perelman 1977: 51). Perelman itt arról beszél, hogy a logikával ellentétben az érvelésben nem lehet a teljes érvelési láncolatot levezetni, bizonyos premisszákat nem kell kimondani. Ebből következik az enthüméma arisztotelészi definíciója: retorikai szillogizmus. „Az enthümémának kevés állításból kell állnia, gyakran kevesebből, mint az első szillogizmus, mert ha valamelyik közülük ismeretes, nem kell megemlíteni, a hallgató maga hozzászéli” (Arisztotelész 1357a, 1999: 35). Ezt követően (1357b) foglalkozik Arisztotelész a valószínűségekkel és a jelekkel.

Az *Értekezés az érvelésről* 29. fejezetének bevezetésében (Perelman 2000: 155) egyszerre idéz három klasszikus retorikát: a Herenniusnak ajánlott retorikát, Cicerót és Quintilianust. Az idézett részletekkel Perelman azt bizonyítja, hogy már az ókori retorikák bővelkedtek a tények kiválasztására vonatkozó tanácsokban. Az első példa a Herenniusnak ajánlott retorika (Cornificius 1, 12; 2001: 14–5): „Az elbeszélésnek három faja van. Az első az, amelyben előadjuk a történeteket, és a győzelem érdekében minden mozzanatot a javunkra fordítunk; ezt olyan ügyeknél alkalmazzuk, amelyek bírósági döntésre várnak. Az elbeszélés második fajtája az, amelyhez olykor bizalomkeltés, vádaskodás, átvezetés vagy valaminek az előkészítése céljából folyamodunk. A harmadik fajta az, amely távol áll ugyan a polgári pertől, mégis érdemes gyakorlatot szerezni benne, hogy annál sikeresebben alkalmazhassuk az elbeszélés fenti két fajtáját törvényszéki beszédeinkben.”

Az *Értekezés az érvelésről* 42. fejezete a jelenlét megteremtésének alakzatairól szól (Perelman 2000: 237–8). A Herenniusnak ajánlott retorika két másik helyére utal, mindkettő a stílusról szóló 4. könyvben található. Az első példa (Cornificius 4, 36; 2001: 100–1) a helyesbítés, amikor elvetjük, amit mondunk, és a helyébe olyat teszünk, ami megfelelőbbnek látszik. „Az ilyen

alakzat hatással van a hallgató lelkére. Mert a közömbös szóval kifejezett dolog mellékesnek tűnik, de magának a szónoknak a helyesbítése után az előadásmódtól fontosabbá válik.” Nyilvánvaló a párhuzam Perelman szándékával: a szónok a szavak, az előadásmód megválasztása segítségével hat a hallgató lelkére. Még egy idézetet emelnék ki: „Előfordul, hogy nem célszerűbb [rögtön a legmegfelelőbb szót választani]: szócsere révén ugyanis olykor kitűnik, olyan a téma, hogy amikor közönséges szóval nevezted meg, szinte aláértékelted a fontosságát, amikor pedig választékosabb szót alkalmazol, jelentősebbé válik. Ha rögtön ezt a szót választottad volna, sem a téma, sem a szó vonzóerejére nem figyeltek volna fel.”

A 42. fejezet másik idézett helyén Perelman az összekapcsolás, hozzákapcsolás, elkülönítés, kettőzés és az értelmezés alakzatáról írva ezt a példát idézi: „Zavargásokat, Gaius Gracchus, belső zavargásokat és belviszályokat szítasz!” (Cornificius 4, 38; 2001: 102; Perelman 2000: 237). Utóbbi két alakzat esetén a Herenniusnak ajánlott retorika a hallgató lelkére gyakorolt hatást emeli ki. Érdemes idézni az értelmezéshez fűzött megjegyzést, mert illik Perelman gondolatmenetébe: „Szükségképpen megrendül a hallgató lelke, amikor az egyszer már kimondott súlyos kifejezést más értelmezéssel újra felidézzük” (Cornificius 2001: 102).

A *retorika birodalmában* a jelenvalóvá tétel stíluseszközei között szintén a Herenniusnak ajánlott retorika szemléletességéről szóló fejezetére utal (Perelman 1977: 52). Az idézett helyen az elbeszélésről van szó: „szavakkal úgy ábrázoljuk a dolgot, mintha a cselekmény, illetve a dolog a szemünk előtt történe, illetve volna” (Cornificius 4, 68; 2001: 125–6).

Cicero (A feltalálásról I, 21, 30; 2012: 102) a Perelman által idézett helyen a szónoki beszéd részei közül szintén az elbeszéléssel foglalkozik. A hivatkozott helyen arról van szó, mikor ne iktassunk be elbeszélést: ha árthat (felháborodást kelthet), ha nem használ (mások már elmondták, nem érdekünk újra/másként elmondani, a közönség tisztában van az esettel, és nem érdekünk máshogy tájékoztatni), ha nem megfelelő a hely (nem az ügy megkívánta helyre tesszük a beszédben) vagy eltérne az ügy megkövetelte helyzettől („ragyogó világossággal és pompázatosan” fejtegetjük, ami ellenfelünk javát szolgálja, vagy azt, ami a mi érdekünket szolgálná, „homályosan és pongyolán” adjuk elő). „Ennélfogva, hogy ne essünk ebbe a hibába, mindent saját ügyünk javára kell fordítanunk; ami ellenünk szól, abból amit csak lehetséges, el kell hallgatnunk; amit elkerülni nem lehet, azt csak futólag érintsük, ami pedig mellettünk szól, azt gondosan és töviről hegyire kifejtve kell elbeszélnünk” (Cicero 2012: 103). A Perelman számára fontos aspektus itt is a tények adott

retorikai szituációnak megfelelő kiválogatása, hogy azok „megjelenítésével” a szónok a kívánt hatást érje el.

Az érvelésről szóló értekezés 29. fejezetének bevezetőjében idézett harmadik klasszikus szerző Quintilianus. Az elbeszélés fogalmáról és funkciójáról szólva a kiemelt megjegyzésben az áll, hogy „a legjobb előkészítés, ami rejtve marad” (Quintilianus 4, 2, 57; 2009: 300). Korábban (4, 2, 55) arról van szó, hogy mindabból szemezgessünk az elbeszélésben, amit majd a bizonyításban akarunk tárgyalni: jellem, indíték, helyszín, időpont, eszköz, alkalom. Ez a gondolat (a körülményeknek megfelelő válogatás mint szónoki feladat) is kapcsolódik Perelman gondolatmenetéhez. Quintilianust a jelenlét megteremtésének alakzatai között is említi a 42. fejezetben (Perelman 2000: 235 és 237). Először a választás stíluseszközei között, a *prolepsis* kapcsán idézi két példáját (Quintilianus 9, 2, 18; 2009: 577): [A szavak sajátos jelentését vagy *vélelemmel* állapítjuk meg, például] „Bár az nem büntetés, hanem a büntett megakadályozása volt”, [vagy *feddéssel*, például:] „Polgárok, mondom, ha egyáltalán megérdemlik azt az elnevezést.”

A másik idézett hely az *adjectio* példája, ebből Perelman ennyit idéz: „*J'ai tué, oui j'ai tué...*” ('én öltem meg, igen, én öltem meg'; Perelman 2000: 237). Érdekes, hogy a kilencedik könyv 3. fejezetére, az *enargeia* mint stíluserény leghosszabb bemutatására (9, 3, 61–71) nem utal Perelman: „Ékes az, ami több a világosnál és az elfogadhatónál. Első két fokozata a mondánivaló érthetősége és szabatosága, a harmadik pedig az, amit megfelelően mívességnek nevezhetünk. Ez az oka annak, hogy az *enargeiát*, amelyről az elbeszélés szabályainál tettem említést, az ékesség körébe sorolom, mivel több a nyilvánvalónál, vagy ahogyan mások mondják, inkább megjelenít, mint megvilágosít (9, 3, 61; 2009: 529).

Az utolsó, a jelenléttel kapcsolatban idézett szerző a klasszikus retorika hagyományából Pszeudo-Longinosz. Az *Értekezés az érvelésről* két helyet idéz tőle. Az elsőt azok között a stíluseszközök között, amelyek a jelenlőség megteremtését szolgálják, és a nyelvtani időhöz kapcsolódnak (Perelman 2000: 238–9). Ilyen a szemléletesség (*hypotypose*; erre *A retorika birodalmában* a Herenniusnak ajánlott retorikát idézi: 4, 68; 2001: 125–6). Az érvelésről szóló értekezésben a köztöszóhasználat, köztöszóelhagyás szerepével kapcsolatban idézi Pszeudo-Longinoszt: „Mert amint ha valaki összekötné a futók testét, az iramukat venné el, úgy a szenvedély is, a köztöszók és egyéb toldalékok által akadályozva, elnehezedik, hiszen elveszti a roham lehetőségét és azt a képességet, hogy úgy robbanjon ki, mint holmi hadigépből” (Pszeudo-Longinosz XXI, 1965: 69).

A következő idézett hely a hallgatósággal való egyesülést (*communio*, Perelman 2000: 241) megteremtő stílusesszközök közül a személycsere (*énallage de la personne*) példája: Démoszthenész már nem olyan önkényes, mint ő (ti. Thuküdidész), de minden effélében igen telhetetlen, és a szórend felforgatottságával nagy fokú izgatottságot teremt, s valóban a rögtönzött beszéd látszatát kelti, sőt a hosszas szórendfelforgatással járó „kockázatba a hallgatókat is magával sodorja” (Pseudo-Longinosz XXII, 1965: 71). Perelman hozzáteszi, hogy ez „a jelenlét és az egyesülés alakzata” (*figure de présence et communion*; Perelman 2000: 241). Tehát a jelenvalóvá tétel eszköze lehet a személycsere is, bár a személycsere nem, csak az időcserét említi az eszközök között (Perelman 2000: 239).

Longinoszt egy helyen *A retorika birodalmában* is idézi (Perelman 1977: 53): „Ezért akkor bizonyul legjobbnak az alakzat, amikor éppen az van benne leplezve, hogy alakzat. A fenség és a szenvedély tehát elhárítja az alakzatok alkalmazásának gyanúját, és csodás háttérerővé válik, mert a művészet mesterségbeli része, ha egyszer szépség és nagyszerűség vonja be, egyébként leplezve van, és minden gyanútól ment” (Pseudo-Longinosz XVII, 1–2, 1965: 63). Ez a részlet Perelman gondolatmenetének azt a pontját támasztja alá, amellyel elhatárolódik a stílusesszközök egyszerű díszítményként való kezelésétől. A stílusesszközök argumentatív szereppel rendelkeznek, nem leprésselt virágok egy virággyűjtőben (Perelman 1977: 13–4). Ezt az *Értekezés az érvelésről* még nem emelte ki annyira, mint a későbbi mű, amely már reagál az aktuális tendenciákra, kutatási eredményekre, például a *Rhétorique générale* megjelenésére (ld. *A retorika birodalma* bevezetőjét Perelman 1977: 7–14; Perelman 2018: 7–15).

A jelenlét perelmani fogalma tehát több ponton érintkezik az *evidentia* klasszikus retorikából ismert fogalmával, mely Quintilianus meghatározása szerint „szavakkal valamiképpen az egész dolog képét lefesti” (8, 3, 63; 2009: 530). Cicerónál az *enargeia* a szemléltetés leíró formája, ezzel szemben az arisztotelészi *enargeia* az *evidentia* dinamikus formája (*deskriptive und dynamische Evidenz*, Kramer–Pelzer 2021: 4–5). Comenius *Orbis pictus*ában az *evidentia* nem stílusesszközként, hanem a retorika legfontosabb alapelveként jelenik meg (Kramer–Pelzer 2021: 4). A jelenlét fogalmát és az *evidentiát* az is összekapcsolja, hogy mindkettő számít a címzett aktivitására a kommunikációs folyamatban, egyik sem csupán passzív szemlélőként tekint rá (Kramer–Pelzer 2021: 7). Látható az is, hogy Perelman gyakran a klasszikus retorikák elbeszélésre utaló részeit idézi a jelenlét megteremtése kapcsán, tehát az érdeklő, megtörtént eseteket hogyan adhat úgy elő a szónok, hogy az a kívánt hatással legyen a hallgatóságra.

Jelenlét a modern retorikában, filozófiában és pszichológiában

A filozófus Perelman retorikai munkáiban is gyakran hivatkozik filozófusokra. A jelenléttel foglalkozó fejezetben főleg az ismeretelmélethez köthető nézeteekre utal, annak ellenére, hogy a jelenlét fogalmát elhatárolta a filozófiától. *A retorika birodalma* jelenléttel foglalkozó 4. fejezetének elején (Perelman 1977: 48) Kantot idézi, aki a rábeszélést és a meggyőzést az alapján különítette el, hogy az előbbi szubjektív, utóbbi viszont objektív alapú hit. Perelman szerint azonban az egyetértést okozhatja egy közösség vagy egy korszak közvélekedése is, nem arra utal, hogy ítéletünk alapja evidencia vagy szükség-szerűség. A dialektikus érvelésben lehetőségünk van meggyőződni arról, hogy beszélgetőpartnerünk egyetért-e érvelésünk egyes pontjaival. Platón *Gorgiasz* című dialógusában Szókratész beszélgetőtársa, Kalliklész egyetértéséből levonja azt a következtetést, hogy igaza van. Perelman rámutat arra, hogy bár a filozófus ambíciója mindig az egyetemes igazság elérése, a párbeszédben az egyetértés nem lehet az objektív igazság kifejeződése, ehhez a beszélgetőpartneren kívül az univerzális közönség egyetértésére lenne szükség (Perelman 1977: 45, 48).

A másik idézett filozófus a jelenléttel foglalkozó fejezetekben (Perelman 2000: 157, Perelman 1977: 50) a kora újkori brit episztemológus, Francis Bacon, aki Descartes-hoz hasonlóan jelentős hatást gyakorolt a retorika történetére (Golden–Berquist–Coleman 1984: 127) és Perelman retorikájára is. A tudományok megújítását célzó, hat kötetre tervezett munkájának első kötete a *Tanulás fejlesztése (The Advancement of Learning)*, ezt idézi Perelman mindkét retorikája. Bacon a dedukció helyett a kísérletező-induktív módszereszmény felé fordul. Szerinte a szillogizmusokat felépítő szavak olyan fogalmak jelképei, amelyeket helytelenül vonatkoztattunk el a dolgokból. Megoldás a valódi indukció lehet, a tudományos alapfogalmaknak a dolgokból való származtatása. Ha megismerjük a jelenségek okait, és a természeti tárgyakat a megfelelő módon rendezzük el, akkor kényszerítjük a természetet arra, hogy a szándékunknak megfelelő okozatokat hozza létre. Ehhez kapcsolódnak Bacon híres idolumai, az értelmünket hatalmukban tartó köd-képek is (Boros 2013: 640).

Bacon rendszerében a megértés három részre tagolódik: a történelem az emlékezetre, a költészet a képzeletre, a filozófia az értelemre hat, a retorika szerepe pedig ebben a rendszerben az, hogy az értelem segítségével hason a képzeletre az akarat befolyásolása (megindítása) érdekében. A szónoki invenció helyett azt hangsúlyozza, hogy a szónok az emlékezetében már meglévő tudást hozza elő és alkalmazza az adott retorikai szituációban

(Golden–Berquist–Coleman 1984: 127). A Perelman által idézett részben Bacon a tanulást megkönnyítő módszert keresi, és az ékesszólásban találja meg („the illustration of tradition, comprehended in that Science, which we call rhetoricke, or art of eloquence” – Bacon 2003: 127). Nem ért egyet Platónnal, aki a retorikát a szakácművészethez hasonlította, abból kiindulva, hogy mindkettő a „fogyasztók” ízlését szeretné kiszolgálni. Retorikára Bacon szerint szükség van, mert a logika (észszerűség) önmagában nem hat a képzeletre, az érzelmekre, vonzalmakra (*affections*). Az elméhez tartozik a jövő és az időtartam, az érzések viszont a jelenhez kapcsolódnak, a jelen kitölti a képzeletet. Az ékesszólás és a meggyőzés azonban képes jövőbeli dolgokat is jelenvalóvá tenni; a retorika segítségével tehát az elme „legyőzheti” a képzeletet (Bacon 2003: 128–9). A következő bekezdésben Bacon is említi a híres metaforát, mely szerint a logika zárt, a retorika pedig nyitott tényér, hozzátevé, hogy a logika demonstrációi minden emberre általánosan érvényesek („zárt ököl”), a retorikai bizonyíték és a meggyőzés viszont a hallgatóságnak megfelelően változik („nyitott tényér”, Bacon 2003: 129).

Az újkori episztemológia négy újtója, Bacon, Descartes, Locke és Vico közül Perelman a tárgyalt részben Bacon mellett csak Vicóra hivatkozik az *Értekezés az érvelésről* 42. fejezetében, rá azonban ötször is. Vico retorikáról vallott nézeteinek legfontosabb forrása Cicero retorikaelmélete, aki szerint a retorika hasznos mesterség, valószínűségen alapuló gyakorlati tudás, amely segít az élet kényszereire való alkalmazkodásban, termékeny és befolyásossá tesz. Szerinte a retorika olyan fontos az emberi kapcsolatok, a viselkedés terén, mint a matematikai igazság a fizikai világban. Az emberi természet csak a vágyak felkeltésével motiválható, nem a fizikai tények felidézésével, hanem valószínű toposzokkal (közhelyekkel). Látható, hogy Vico sok ponton Descartes-tal ellentétes nézeteket vallott (Golden–Berquist–Coleman 1984: 134).

Perelman inkább példákat idéz Vicótól: az anaforára (az ismétlésre nem hoz példát, csak hivatkozik Vicóra 2000: 236) és a halmozásra (2000: 237, *A retorika birodalmában* ugyanezt a példát idézi, 1977: 52). A képzelt egyes beszéd kapcsán utal arra, hogy ez fokozza a jelenlétet azáltal, hogy egy személynek tulajdonítja a szavakat (beszéltetés, *sermocinatio*). A hagyomány elkülöníti ezt a párbeszédtől (*dialogisme*), ahol több ember beszélget. Itt található a második hivatkozás Vicóra, de a példát nem idézi (2000: 238). A szónoki kérdés, az *apostrofé* kapcsán nem példát idéz, hanem arra utal, hogy a szónoki kérdésben a beszélő ellenfelét vagy a bírót arra kéri, hogy gondolkodjon el a tárgyalt helyzetről, és vegyen részt a bizonyításban, amit a szónok eléjük tár (2000: 240).

A retorika birodalmában egy olyan utalást tesz, ami nem szerepel az *Értekezésben* (1977: 51): csak egy tárgyra irányítva teremthetjük meg a hallgatószágban a felidézni kívánt érzéseket.

A filozófiát és a retorikát összekapcsolta 1776-ban megjelent műve címében a skót presbiteriánus lelkész, George Campbell (*A retorika filozófiája, The Philosophy of Rhetoric*). Példaként ő is az elbeszélésre hivatkozik, mint Perelman a jelenléttel kapcsolatban. Az etikai bizonyítékokat (*éthosz*) fontosabbnak tartja, mint az értelmieket (*logosz*), mert csak a bizalom jelenlétében születhet meg a szimpátia, és ez fontos a meggyőzéshez (Golden–Berquist–Coleman 1984: 148–50). Az érzelmekre ható meggyőzés (*persuasion*) képes hatni az akaratra, és ez Campbell szerint négylépcsős folyamat: utasítás (*instruction*) → képzelet (*imagination*) → szenvedély, rajongás (*passion*) → akarat (*will*). A képzelet segítségével találjuk ki és kapcsoljuk egymással össze a gondolatokat, és a retorika az a mesterség vagy tehetség, amely által a beszédet a célhoz illesztjük. A szónok művészi módon kapcsolja össze az ítélőképesség meggyőzésére szolgáló erős érveket a szemléletes, érzelmekre ható, vágyakat keltő hatásokkal.

A téma szempontjából fontos fejezetben Perelman utal Campbellre, de csak Whatelyre hivatkozik, aki Campbellt idézi; nem ad meg konkrét helyet Campbelltől (Perelman 2000: 158). Gross és Dearin (2010: 136) részletesen tárgyalják Campbell hatását a jelenlét perelmani fogalmára. Szerintük (2010: 150–1) a jelenlét fogalmát a *szinergia* pszichológiából ismeretes fogalmával is össze lehet kapcsolni (erre később részletesebben kitérek). Az általuk idézett helyen Campbell azokról a körülményekről beszél, amelyek közreműködnek a vágyak felébresztésében. Hét ilyen körülményt tárgyal: 1. valószínűség (*probability*), 2. hihetőség (*plausibility*), 3. fontosság (*importance*), 4. időbeli közelség (*proximity in time*), 5. helyek összekapcsolódása (*connexion of place*), 6. kapcsolat az érintett személyekkel (*relation to the persons concerned*), 7. a következményekhez fűződő érdek (*interest in the consequences*). A 6. és a 7. körülmény kapcsán említi, hogy ha jelen van a személy, akkor a látványa, gesztusai, érzéseinek jelei közvetlenül hatnak a szimpátiánkra, megfertőz szenvedélyével, így nem tudunk különbséget tenni saját magunk és az ő vágyai, saját érdekeink és az ő érdekei között (Campbell 1963: 81–90). (A kapcsolat nyelvéhez lásd: Balázs 1987, 2020: 105–20; a viselkedésközpontú kommunikációhoz: Balázs 2022: 55.)

A logika és a retorika területén is jelentős műveket alkotott az anglikán érsek, Whately, akinek 1828-ban keletkezett, a *Retorika elemei* (*Elements of Rhetoric*) című művére Perelman is hivatkozik a jelenlétről szóló fejezetben. Pontosabban arra a részletre hivatkozik, amelyet Campbelltől idéz Whately.

A hivatkozott hely azonban nem a *Philosophy and Rhetoric* 90. oldalán van, mint a Gross és Dearin (2010: 136) által elemzett rész, hanem előbb, az első könyv 7. fejezetének IV. részében (Campbell 1963: 77–8). Azt vizsgálja, hol marad hely az érvelés számára, ha a vágyaknak ilyen nagy szerepük van. A szónoknak két feladata van ezzel kapcsolatban: 1. érzelmeket kell gerjesztenie a hallgatóságban, 2. biztosítania kell a hallgatóságot arról, hogy kapcsolat van a cselekvés között, amelyre rá akarja beszélni őket, és az általa felélesztett vágyak kielégítése között. Nincs tehát meggyőzés a vágyakra való hatás nélkül.

Ez a hely azért nagyon fontos Whately számára, mert ebből vezeti le a különbségtételt Arisztotelész és Campbell között: Arisztotelésznél az érzelmek megváltoztatják az emberek (racionális) ítéleteit (például 1354b 1999: 30; 1378a 1999: 81–2), befolyásolják a bíró döntését. Whately szerint azonban szükségesek az akarat megindításához; a bírónak joga van ahhoz, hogy elfogult legyen. Whately utal Kleón és Diodotosz beszédeire (Thuküdidész 2006: 37–48), ezzel bizonyítja, hogy veszélyes a politikai hasznosságra hivatkozni (*political expediency*), mivel soha nem lehet hasznos (*expedient*) a rosszat választani, és azt tenni, ami erkölcsileg helytelen (*Appendix GG*, Whately 1857: 315–6).

Az *Értekezés az érvelésről* 29. fejezetének végén utal Perelman a jelenlét történelemfilozófiai vonatkozásaira (ezen gondolatainak részletes kifejtése eltérne a témától, ld. Perelman 1963, 1970, 1989). Raymond Aron (1948: 115) fejtegetéseit idézi a történész szerepéről, valamint a választás és a jelenlét szerepéről a történész munkájában. Aron szerint a kifejezések megválasztása sokszor inkább a helyzet felidézésére, az atmoszféra visszaadására szolgál, a tárgyilagosság tudatos megkerülése a cél. Perelman tézise, hogy a humán tudományokban (és a természettudományokban) a választás nem csupán válogatás, hanem szerkesztés (*construction*) és értelmezés (*interprétation*) is (Perelman 2000: 160). Ez annak a problematikának a folytatása, amelyre korábban már az elbeszéléssel kapcsolatban többször is utaltam. A történész elbeszélése egy csatáról követhet egy sajátos rendezőelvet, rávetítheti saját kategóriáit a múltra, szabadon választhat a kifejezések közül. A jog területén az elbeszélés pártossága tény: erre utaltak a klasszikus retorikák szerzői is.

A retorika és a filozófia érintkezési területéhez kapcsolható Richard M. Weaver, akinek neve csak a későbbi munkában, *A retorika birodalmában* szerepel (Perelman 1977: 51; Weaver 1985: 54). Weaver konzervatív és platóni idealista, ennek megfelelő retorikadefiníciója is: a retorika tanácsot ad az embereknek egy tőlük független rend és adott helyzetük összekapcsolásával. Tehát a szónoknak a cselekvést és a megértést olyan egészé kell kombi-

nálnia, ami több, mint a tudományos észlelés: nem csupán megmutatja, amit a közönségnek észlelnie kell, hanem be is kell láttatnia velük, amiről meg akarja győzni őket. A retorikának az ideákat, az alapvető értékeket kell felmutatnia az embereknek. A retorika célját tekintve a hangsúly művészete (*an art of emphasis*, ezt idézi Perelman), amely a vágyak (hierarchikus) rendszerét testesíti meg. A becsületes (*honest*) rétor ezért mindig két dolgot tart szem előtt: 1. a látomást (hogyan kellene történniük a dolgoknak ideálisan és etikusan), 2. hallgatói speciális körülményeinek mérlegelését.

A jelenlét pszichológiai vonatkozásaira is utal Perelman (2000: 156) a 29. fejezetben. A jelenlét pszichológiai tény, amely a percepció szintjén hat. Piaget kutatásaiból emeli ki azt az eredményt, hogy két elem összehasonlításakor a legjobb vagy a leggyakoribb az, amin hosszabban időzik a szem, csupán e tény által felértékelődik. Piaget rendszerében az első a szenzomotoros szint (erre épül szakaszelméletében a szenzomotoros szakasz, vö. N. Kollár–Szabó 2017: 459–67). Perelman a jelenlét kapcsán nem utal az asszociációra és a disszociációra a megismerési folyamatban, de ez a két, Piaget által említett fogalom fontos szerepet játszik Perelman érvelési rendszerében (Piaget 1970: 19; Perelman 2000: 550–609).

Már említettem, hogy Gross és Dearin (2010: 135–52) a pszichológia szinergiafogalma alapján értelmezi a jelenlét perelmani fogalmát. A szinergia² a pszichológiában azoknak a részleges vagy alacsonyabb szintű motorikus folyamatoknak az egysége, amelyek egyesülve nagyobb folyamatokhoz vagy mozgásokhoz vezetnek. A szinergiaelmélet az az elmélet, mely szerint a mentális szintézis és egység motorikus folyamatoknak köszönhetően valósul meg (Baldwin 1902: 658). Egy száz évvel későbbi definíció alapján a szinergia együttműködés (*Zusammenarbeit*), különféle erőknél, tényezőknél, szerveknek a közös eredmény érdekében végzett tevékenysége, például az izmok együttműködése egy mozdulat esetén (Häcker–Stapf 2009: 982). Mindkét definícióhoz kapcsolható Gross és Dearin (2010: 135) magyarázata: a jelenlét olyan másodlagos hatás, amely a feltalálás, elrendezés, stílus szintjének elsőrendű hatásaitól függ. Ha ezeken a szinteken a szónok választásainak következtében létrejönnek az elsődleges hatások, akkor létrejöhet a jelenlét mint másodlagos hatás. A jelenlét tehát olyan pszichológiai jelenség, amely az érvelésben lényegi elemmé válik.

Már Arisztotelész is említette, hogy léteznek mozgalmasság és nem mozgalmasság metaforák (a dinamikus evidenciára a 2. pontban utaltam, *Rétorika* 3, 11; 1411b; 1999: 158). A szónok tudatosan választja az egyik kifejezés-

² A fogalom manapság talán Stephen R. Covey értelmezésében a legelterjedtebb: *The 7 Habits of Highly Effective People*. Free Press, New York, 1988.

módot a másik helyett, hogy megragadja a figyelmet (pszichológiai hatás) és megteremtse a „ragaszkodást” (Perelman fogalma, *adhésion*) az adott véleményhez. A „jelenlétben” az az érzésünk, hogy a valóságot ragadjuk meg. Gross és Dearin (2010: 152) szerint a jelenlétnek annak ellenére vannak egzisztenciális implikációi, hogy Perelman ezt tagadta, mivel „retorikai valóságot” teremt, és megváltoztatja a tudatot. A jelenlét fogalma nem mond ellent a perelmani érvelési rendszer alapvetően racionális voltának, mert a racionalitás nem az érv, hanem az érvelési folyamat sajátossága. A hallgatóság és a szónok interakciójában válik racionálissá az érvelés.

Jelenlét az *Új retorikában* (Értekezés az érvelésről, 1958)

A 2. és a 3. pontban már láthatóvá vált, hogy Perelman érvelésről szóló értekezése két paragrafusában foglalkozik kiemelten a jelenlét fogalmával, ezek a 29. és a 42. paragrafusok (Perelman 2000: 154–61, 232–41). A 29. paragrafus a második fejezet elején található. Ez a fejezet az adatok kiválasztásával és az érvelés céljához való alkalmazásával foglalkozik, címe: Az adatok kiválasztása és a jelenlét (§ 29. *La sélection des données et la présence*). Az érvelés kiindulópontját alkotó előzetes válogatás szempontjából kétféle közönséget különít el Perelman: a speciális, szakmai közönséget, amely esetében a választható adatok köre pontosan körülhatárolt (például jogi érvelés esetén a törvények) és a nem speciális közönséget. Utóbbi esetében a határok bizonytalanabbak, de minden közönség esetében létezik egy olyan hivatkozási rendszer, amely az érvelés ellenőrzésére szolgál. A tények esetében nyilvánvalóan azt kell megkérdezni, erősítik vagy gyengítik az érvelésünket (például a sajtóban vagy a szónoki beszéd elbeszélés nevű részében). A tudományos vitákban a tények, hipotézisek, elméletek választása az adott tudományág módszertanának részét képezi. Az elemek kiválasztása és bemutatása a hallgatóságnak a fontosságukat és helyességüket jelzi az adott diskurzusban. Az érvelés racionális elképzelései nem fordítottak figyelmet arra, hogy ez a választás *jelenlétet* ad a kiválasztott elemeknek, pedig ez az érvelés lényeges összetevője.

A jelenlét közvetlenül az érzékszerveinkre hat. Az a dolog, ami jelen van a tudatban, olyan fontossá válik, hogy ezt az érvelés elmélete és gyakorlata nem hagyhatja figyelmen kívül. A szónok egyik legfontosabb feladata, hogy 1. jelenvalóvá tegye csupán nyelvi varázslat segítségével azt, ami éppen nincs jelen, de amit érvelése szempontjából fontosnak tart, vagy 2. még jobban jelenvalóvá téve bizonyos, már korábban tudatosított elemeket azok értékét növelje. A retorikák szerzői a gyors eredmény elérése érdekében

konkrét tárgyak használatát javasolták. Például amikor Antonius a hallgatóság szánalmára apellálva felmutatja a meggyilkolt Caesar véres tógáját, ezáltal szemlélteti, jelenvalóvá teszi a gyilkosságot. Perelman utal arra az ókori bírósági gyakorlatra, hogy a vádlott gyermekei megjelentek a tárgyaláson. Emlékeztet arra, hogy a jelenlét a szónok szándékával ellentétesen is hathat, más irányba terelheti a hallgatóság figyelmét (Perelman 2000: 157). Másrészt nem szabad túlzásba esve azt, ami jelen van, biztosnak venni, és a jelen távolabbi (jelenvalóvá nem tett) dolgait kevésbé valószínűnek, ezért kevésbé fontosnak tartani.

A jelenvalóvá tétel nemcsak időben, térben közeli tárgyakra vonatkozhat, hanem ítéleteknek, teljes érveléseknek a tudat előterébe helyezésére is. Perelman kulcsfontosságúnak tartja, hogy megvizsgálja, mi az oka, ha a tökéletesen levezetett szillogizmusokat a hallgató elfogadja, de mégsem cselekszik a konklúciónak megfelelő módon. A probléma az lehet ilyenkor, hogy a bizonyítás során elkülönített premisszák homályossá váltak, mikor a hallgató mentális körforgásába beléptek, vagy saját mentalitásával ellentétesek voltak, és ezért nem tudták meggyőzni. A jelenlét fontosságának az érvelésben így pozitív és negatív vonatkozása is van. Nem tartjuk valósnak azt, ami nem része cselekedeteinknek, és ami nem kapcsolódik meggyőződéseinkhez. Példaként Stephen Spender szavait idézi Perelman. Barátaink szövetségeseinknek, valós személyeknek tűnnek, míg ellenségeink hibás tézisek, akiket egy jól irányzott lövéssel akarunk elhallgattatni. Spender a spanyol polgárháborúban a Franco-párti atrocitások esetében holttesteket látott (jelenlét), míg a köztársaságpártiak esetében csak szavakat (a jelenlét elfojtása, kikapcsolása; Perelman 2000: 158–9).

A fejezet végén még két nagyon fontos kiegészítést tesz Perelman. Az első meglepő lehet, filozófiáról lévén szó: kijelenti, hogy a jelenlét nem filozófiai vonatkozású fogalom, és elkülöníti Buber és Sartre filozófiájától. A filozófia ontológiához vagy antropológiához kötné a jelenlét fogalmát, őt viszont csak technikai vonatkozásában érdekli ez a fogalom, annak az elkerülhetetlen következtetésnek az értelmében, hogy minden érvelés szelektív: a szónok elemeket és módszert választ a jelenlét megteremtéséhez. Ha az érvelés meggyőzni akar (*convincere*), akkor az univerzális hallgatóság számára kell érvényesnek lennie. A tendenciózus érvet ki kell egészítenie egy másik érvek (a másik oldalról), mint ahogy a bíró is csak mindkét fél meghallgatása után hoz ítéletet. A szubjektív és az objektív közötti átmenetet csak egymást követő bővítések, kiegészítések segítségével lehet megteremteni, melyek közül egyik sem tekinthető véglegesnek. A következő (szónok) rámutathat arra, hogy az előző következtetései az adatok (hibás) kiválasztásából adódtak, ki-

egészítheti azt, és így tovább. Az elemek kiválasztása mellett bemutatásuk (prezentálásuk) technikája is választás eredménye. A 30. paragrafus már a kiválasztott adatok értelmezését tárgyalja (Perelman 2000: 160).

A másik paragrafus, amely a jelenléttel foglalkozik, a Választás, jelenlét és egyesülés alakzatai címet viseli (§ 42. *Figures du choix, de la présence, de la communion*). A stílusesszközöket nem a hagyományos felosztás, hanem az érvelésben betöltött szerepük szerint veszi sorra. Perelman szerint a gondolat- és szóalakzatok megkülönböztetése, mely Arisztotelésznél nem létezett, homályossá tette a retorikai eszközök rendszerét. Az érvelésben játszott szerepük alapján másik csoportosítást javasol, de megjegyzi, hogy egy eszköz érvelési szerepét tekintve több csoportba is tartozhat (Perelman 2000: 232).

Az alakzatok szerepe az adatok bemutatása során lehet: 1. a választás felkínálása, 2. a jelenlét fokozása vagy 3. a hallgatósággal való egyesülés megvalósítása. A tanulmány témája szempontjából a 2. csoport a fontos. Az 1. táblázat mutatja, mely stílusesszközöket sorolja ide Perelman az érvelésről szóló értekezés 42. fejezetében. A másik hasámban a későbbi munkában, *A retorika birodalmában* említett eszközök láthatók (a mindkét műben említettekét félkövérrel emeltem ki).

1. táblázat: A jelenvalóvá tétel stílusesszközzei

<i>Értekezés az érvelésről</i> (1958)	<i>A retorika birodalma</i> (1977)
hangutánzás (<i>onomatopée</i>)	–
ismétlés (<i>répétition</i>)	ismétlés (<i>répétition</i>)
anafora (<i>anaphore</i>)	–
szóismétlés, hozzáadás (<i>conduplicatio, adjectio</i>)	–
fokozás (<i>amplification</i>)	fokozás (<i>amplification</i>)
halmozás (<i>congérie</i>)	halmozás (<i>congérie</i>)
szinonimahalmozás, metabolé (<i>synonymie ou métabole</i>)	szinonimahalmozás, metabolé (<i>synonymie ou métabole</i>)
<i>interpretatio</i> (értelmezés)	költői kérdés (<i>interrogation</i>)
áldialógus (<i>pseudo-discours direct</i>)	megelőzés (<i>prolepsis</i>)
beszéltetés (<i>sermocination</i>)	–
szemléletesség (<i>hypotypose</i>)	szemléletesség (<i>hypotypose</i>)
időcsere (<i>énallage de temps</i>)	időcsere (<i>énallage de temps</i>)

Megfigyelhető, hogy a későbbi munkában a költői kérdés és a megelőzés kivételével minden eszköz szerepel a jelenvalóvá tétel stílusesszközzei között.

A költői kérdést az *Értekezés az érvelésről* nem említi, a megelőzést pedig még a választás stílus eszközei közé sorolja. A későbbi könyvben, *A retorika birodalmában* nem szerepel az anafora és a szóismétlés, de ezek besorolhatók az ismétlés kategóriájába. Szintén kimarad *A retorika birodalmából* a hangutánzás, az értelmezés, az áldialógus és a beszéltetés (Perelman 2000: 233–41, 1977: 47–54).

Érdemes megvizsgálni néhány, a jelenlét megteremtésére szolgáló eszköz érvelő szerepének perelmani magyarázatát. A legegységesebb talán a hangutánzás, amikor maga a szó hangalakja idézi fel, teszi jelenvalóvá az adott dolgot. Az ismétlés egy összetett eseményt epizódokra bont, ezáltal adja a jelenlét impresszióját. Az anafora a jelenlét megteremtése mellett megkülönböztetéseket is sugall. *Conduplicatio* (szóismétlés megszakítással vagy többszörös szóismétlés) esetén a második kifejezés nagyobb súlyt kap, a jelenlét más hatásoknak rendelődik alá, mint az első esetben. Itt már minőségi változásról van szó, nem csupán mennyiségiről. Az *amplificatio* (nagyítás) a részek felsorolásával kvázi-logikai érvként működik, a szinonimahalmozás azáltal teremt jelenlétet, hogy a folyamatos korrekció érzését kelti a hallgatóban, mintha a szóhasználat egyre megfelelőbb lenne. A példákat megvizsgálva azt láthatjuk, hogy a perelmani érvrendszer kategóriái rejtőznek gondolkodási műveletként a stílus eszközök érvelő szerepének magyarázata mögött (Perelman 2000: 232–41).

Jelenlét *A retorika birodalmában* (1977) és egyéb munkákban

Perelman kiindulópontja ebben a később keletkezett, rövidebb összefoglalóban is az, hogy még az objektívnak tűnő érvelés is a szónok előzetes válogatásának eredménye, akinek a hallgatóság által elfogadott tézisek együtteséből kell kiválasztania premisszáit. Ez az előzetes válogatás tények, értékek és az ezek (megfelelő) hangsúlyát biztosító nyelv kiválasztását jelenti. „Ha bizonyos elemeket kiválasztunk, megjegyezzük és előadunk egy beszédben, akkor azok a tudat előterébe kerülnek, ezáltal jelenlétet adunk nekik” – írja Perelman (2018: 50). Ez a mű olvasható magyarul is, a jelenlétre vonatkozó 4. fejezet gondolatmenetének részletes összefoglalása ezért nem szükséges (Perelman 2018: 48–55). Az *Értekezés az érvelésről* jelenléttel foglalkozó két fejezetét (29. és 42.) a későbbi munkában együtt tárgyalja Perelman, a fejezet első része az elméleti vonatkozásokat összegzi (Arisztotelész, Bacon, Campbell, Kant, Weaver alapján, Perelman 2018: 48–52). Weaver hivatkozott műve 1970-ben jelent meg, ezt még Perelman nem ismerhette korábban. A fejezet második felét a jelenvalóvá tétel elérésére szolgáló

technikák bemutatásának szenteli (Perelman 2018: 52–5). A technikákat nem csoportosítja tovább a választás, jelenlét és egyesülés alakzatai szerint, mint a korábbi munkában. A fejezet végén található elemzés az alakzatok érvelésben betöltött szerepéről az *Értekezés az érvelésről* című korábbi munkájában még nem szerepelt, a kitérő oka az lehet, hogy 1970-ben jelent meg a liège-i μ -csoport *Rhétorique générale*-ja. Ennek jelentőségére a 6. pontban még visszatérek.

Perelman munkatársa, Lucie Olbrechts-Tyteca a komikumról írott könyvében szintén kitért a jelenlét fogalmára az adatok kiválasztásával kapcsolatban, és szintén a szónok választásának szerepét hangsúlyozta. Egy példát mesélt el: a „vevő” nem akar megvenni egy szövetet, és ezért betegnek tettei magát, ágyba fekszik, ott fogadja az eladót. Összeegyeztetlenség lép fel a betegség és a vétel lebonyolítása között. A komikum abból adódik, hogy az eladó a látvány alapján a kevésbé jelenvalót háttérbe szorítja, és kételkedni kezd abban, létrejöhet-e a vétel. A jelenlét tehát meggyőző erőt kölcsönöz az érvelésnek, és Olbrechts-Tyteca szerint ez a nem diszkurzív eszközökhöz hasonlóan működik a diszkurzív eszközök esetében is. Például egy leírás esetében a választott diszkurzív eszközök fontosabbak lesznek a többinél, és lehetővé teszik a figyelem összpontosítását, mert ez könnyen szétszóródhat a valóság komplexitásában (Olbrechts-Tyteca 1974: 119–20).

Perelman egyéb munkáinak, rendszere további fogalmainak elemzése messze vinne a témától, csak egy írásra szeretnék még kitérni, mert a temporalitás szerepe az érvelésben szorosan kapcsolódik a jelenlét, a jelenvalóvá tétel fogalmához (Perelman 1989). Az időbeliség lényeges különbség a demonstráció (logikai levezetés) és az argumentáció között: az érvelés, a „ragaszkodás” (*adhésion*) megteremtése mindig időhöz kötött, állandóan változó körülmények között zajlik. A szituációk változásával pedig az is változik, hogy mi meggyőző: más közönség, más (történelmi) helyzet azt eredményezheti, hogy ami egy korban, helyzetben meggyőző volt, egy másik korban, másik közönség előtt már nem az. Ezért lehet szerepük az érvelésben a retorikai eszközöknek is, például az ismétlésnek vagy a kiemelésnek, ezek a demonstrációban nem értelmezhetők. Az időbeliség okozza, hogy az érvelésben nincsenek (logikai) ellentmondások, csak összeegyeztetlenségek két döntés, két szabály, két megoldás, két cselekvés között. Az érvelés időhöz kötöttsége okozza azt is, hogy az antropológiához, a szociológiához és a pszichológiához kapcsolódik.

Jelenlét és stílus: egy irodalmi példa elemzése

Perelman szerint nincsen tehát semleges, objektív választás, ha valamit a szónok jelenvalóvá tesz, azzal az a célja, hogy a hallgatóság figyelmét ráirányítsa, fókuszálja. Ez a „prezentáció” célja; és amennyiben nyelvi eszközökkel történik, a retorikai eszközök (stílusesezközök), az alakzatok, szóképek is argumentatív többletet kapnak. Nincsen semleges kifejezőmód, a kifejezés válogatás és tervezés következménye (Kopperschmidt 2006: 24–9). Gross és Dearin (2010: 150–1) a perelmani jelenlétről szóló tanulmányukban Rilke Archaikus Apolló-torzó című versét elemzik saját prózai fordításukban, mint annak a példáját, hogyan teremti meg a szónok (a költő) a jelenléte csupán a szavak mágiájával. A vers többes szám első személyből egyes szám második személyre vált, az utolsó sorban pedig közvetlenül megszólítja a szemlélőt. A hirtelen váltás a szemlélődés és a megvilágosodás között a jelenvalóság megteremtésére utal: a jelenlét kitölti és megváltoztatja, átalakítja a tudatot. A szerzők egyetértenek Perelmannal abban, hogy ez pszichológiai és argumentatív változásra utal, de szerintük egyben egzisztenciális változást is jelent (Gross–Dearin 2010: 151). Hasonló elemzésre teszek kísérletet a tanulmány utolsó pontjában. A választásnál két szempontot vettem figyelembe: magyar nyelvű verset szerettem volna elemezni, hogy a szóválasztást, stílusesezközöket eredetiben vizsgálhassam. A másik szempont a terjedelem volt: minél rövidebb, „átláthatóbb” verset szerettem volna. Ezért esett a választásom Kőlcsey *Huszt* című epigrammájára.³

Kőlcsey művét a bevezetőben a kánon központi darabjának neveztem, ezt igazolhatja, hogy a NAT 2020 memoriterként tünteti fel a 7–8. osztály számára. A vers 1831. december 29-én született Csekén. Fenyő (1983: 205) hazafias epigrammának nevezi, és kiemeli, hogy a vers alaphelyzete a romantika múltébresztő tendenciája, de célja az ősi dicsőség kultuszának kritikája annak érdekében, hogy a jövő felé orientálja a közönséget. Ezt tekinthetjük a retorikai szituáció szükségletének, az ismert történelmi háttér pedig a retorikai szituáció korlátait alkotja: kolerajárvány, parasztfelkelés, Kőlcsey szatmári aljegyzősége, politikai koncepciója (érdekegyesítés, az előjogok lebontása), a reformkor mint történelmi, valamint a magyar klasszicizmus és romantika mint irodalmi szintér. Ezek az olvasó számára valószínűleg ismertek, ezért részletes kifejtésüket nem tartom szükségesnek. Idézem vi-

³ A tanulmány témájához nem kapcsolódik szorosan, de érdemes megemlíteni, hogy ez a vers tulajdonképpen a Perelman által klasszikusnak és romantikusnak nevezett értéket, viselkedésmódot állítja szembe; ennek kifejtése azonban külön tanulmányt igényelne (Perelman 2000: 128–32).

szont Fenyő (1983: 205) elemzését a versről, mert a téma szempontjából tanulságos:

„[...] a tárgyiasítás és a scenírozás is alapvetően ezt mozdítja elő: a nemzeti génusz megelevenítése, a jelenet és a monológ egyaránt a múltba révedő nosztalgia ellen hatnak. Egyetlen hatalmas lendület ívelésén halad előre az ugyanakkor rendkívül feszes szerkezetű költemény, s minden költői eszköz az erkölcsi mozgósítás irányába hat: a látomásszerű kép és a szentenciózus tanulság kettőssége, az egyszerű mondatok kategorikus érvénye, a hosszú és rövid szavú sorok váltakozása, az igék ismétlődése, a belső rímek, a mély magánhangzók komolysága, az alliterációk patakzó zenéje. S leginkább a tökéletesen poentírozó zárósor, az epigramma jelmondata – a mély magánhangzón alapuló három igével, melyek – a jelentés fokozódó intenzitásának megfelelően – egy szótaggal folyvást meghosszabbodnak.”

A fenti tömör verselemzés a Perelman által jelenvalóvá tételnek nevezett szónoki tevékenység eredményét méltatja, azt a válogatási folyamatot, amelynek következtében az „illő válasz” megszületik a retorikai szituáció által megteremtett fő kérdésre. Érdeemes megvizsgálni a téma néhány korábbi és későbbi feldolgozását Kölcsey életművében:⁴

- (1) [Régi várban] (Cseke, 1825. május)
 Bús düledékeiden, ó Husztnak vára, megállék,
 Csend vala, felleg alol szállt fel az éjeli hold.
 Szél kele most, szakadott a' fal, 's a' visszanyögő hang
 A' szírt erdeje közt zúg vala lábam alatt.
 'S hév kebelem dobogott, 's 'e köny melly forra szememben,
 Titkosan omladozó szent Haza, néked ömölt.
- (2) Munkács (Cseke, 1831. december 30.)
 Hol fejedelmi terem fogadott fejedelmi lakókat,
 s küszde nemes harczot Zrínyi' leánya soká:
 Bérczedet, ó Munkács, keserű gond úli, lebegvén
 Rémalakok szomorún a' fogoly álma fölett.
 Büszke tekintettel mit nézsz a' síkra le bús lak?
 Jön az utas, lát, 's fut messzekerülve tovább.

Az (1) és (2) példa a *Huszt* több motívumát is tartalmazza. Mindkettőben

⁴ Az idézetek forrása: *Régi várban* (Kölcsey 2001: 139), *Munkács* (Kölcsey 2001: 161). *A Huszt* (Kölcsey 2001: 160) kötetben szereplő változatát (7) később elemzem.

megszólítja a várat, a vershelyzet és a beszédhelyzet megegyezik, a versen belül is retorikai szituációt teremtve. A romantikus kellék, a „rémalak” expliciten csak a második példában szerepel, de még nem szólal meg, a tanulságot nem ő fogalmazza meg. Még nem ölti a fel „nemzet géniuszának” alakját, a tanulság sem tartalmazza a Fenyő által méltatott retorikai eszközöket. Onder Csaba (Kölcsey 2008: 179), Kölcsey erkölcsi beszédeinek és írásainak sajtó alá rendezője hívja fel a figyelmet a romantika romkultuszának szerepére az erkölcsi írásokban, a Czelesztínában és a Mohácsban⁵, de idézhetnénk a Nemzeti hagyományokból is ennek igazolására:

- (3) „[...] A görög ezen ideákat nemcsak az emberi életbe hozta le, hanem a maga nemzetiségébe és nemzeti történeteibe olvasztotta. Az istenségi erők a hellén föld gyermekeiben individualizáltattak.” (Nemzeti hagyományok, 1826)
- (4) „[...] a’ régiség becse nem a romok pompájában fekszik.” (Mohács, 1835)
- (5) „[...] Parányi fészkek a’ sziklabérczek, [...] érdemlik-e elhagynunk a jelent, hogy tekinteteinket rajtuk legeltessük? (Mohács, 1835)
- (6) „[...] Hellas’ és Roma’ hősei ragyogtak a’ multból felém, ’s szívszakadva kérdém: hol a’ haza, mellyért halnom lehessen, mint ők?” (Czelesztína, 1835)

A példaként idézett (4) folytatásában a haza atyaként jelenik meg, aki gyermekeire hagyja harcait, veszélyeit, fájdmát és dicsőségét (Kölcsey 2008: 41). Több példában is látható tehát, hogyan kapcsolja össze Kölcsey a múlt, a jelen és a jövő elemeit, illeszkedve a műnem, a műfaj korlátaihoz. Az alapötlet származhat a lélek arisztotelészi elképzeléséből, mely szerint a léleknek két része van, a racionális és az irracionális. A racionális részre hat a logosz, az apák és a barátok intése (Petersdorff 2021: 55). Az alapötlet tehát felfogható úgy, hogy a rémalak (ebben az esetben a „racionális rész”) kívánja meggyőzni érvekkel az irracionális részt (lírai én), hogy a megfelelő cselekvést váltsa ki.

Érdeemes azonban az elemzésre választott *Huszt* kapcsán a feltalálás és az elrendezés mellett azt is megfigyelni, mely stílusesszűközökkel (retorikai eszközökkel) alkot illő választ a költő az adott retorikai szituációban. A választott eszközöket összehasonlítom azokkal, amelyeket Perelman a jelenlét megteremtése, a jelenvalóvá tétel kapcsán sorol fel. A Fenyő által idézett

5 A prózai művekből vett idézetek forrása: (3) Kölcsey 2008b: 188, (4) és (5) Kölcsey 2008a: 41 és 38. (6) Kölcsey 2008a: 25.

elemzés a következő eszközöket említi: 1. scenírozás és a nemzeti génius megelevenítése, 2. feszes szerkezet (látomásszerű kép és a szentenciózus tanulság kettőssége), 3. szó- és mondathasználat, 4. ismétlés (igék, belső rímek, alliteráció), 5. zeneiség (rím, mély magánhangzók), 6. sententia, 7. növekvő tagok. Fentebb összegeztem, hogy Perelman a jelenvalóvá tétel eszközei között a következő retorikai eszközöket sorolja fel⁶: hangutánzás (a – *onomatopée*), fokozás (b – *amplification*), halmozás (c – *congérie*), szinonimahalmozás vagy metabolé (d. – *synonymie au métabole*), időcsere (e – *énallage du temps*), szemléletesség (f – *hypotypose*), ismétlés (g – *répétition*). A retorika birodalmában még a költői kérdést (h – *interrogation*) és a megelőzést említi (i – *prolepsis*). A retorika birodalmában nem említett beszélgetést és áldialógust a költői kérdés kategóriájába (h) soroltam.

Melyik szerepel ezek közül a vizsgált epigrammában? A (7) számú példa a vers véglegesként ismert szövege, az ábécé kiemelt kisbetűi a felsorolt retorikai eszközökre utalnak.

- (7) Bús düledékeiden, Husztnak romvára, megállék;
 Csend vala, felleg alól szállt-fel az éjeli hold.
 Szél kele most, mint sír' szele kél (**a, e**); 's a' csarnok' elontott
 Oszlopi közt lebegő rémalak inte felém. (**f**)
 És mond: (**e**) Honfi mit ér epedő kebel e' romok ormán?
 Régi kor' árnya felé visszamerengni mit ér? (**c, g, h, i**)
 Messze jövődővel komolyan vess öszve jelenkort;
 Hass, alkoss, gyarapíts (**b, d**); 's a' haza fényre derül! (**e**)

A tájleírás a „szél kele most” sortól dinamikusabbá válik, az *s* és *sz* hangok váltakozása hangutánzásnak tekinthető. A rémalak megszólalásakor a Perelman által a jelenlét megteremtésének eszközeként megnevezett nyolc retorikai eszköz közül négyet használ a költő, a teljes versben (mindössze nyolc sorban) pedig az összes eszköz megtalálható. Továbbá szerepel még (Adamikné 2019 alapján) megszemélyesítés, beszélgetés, kétkedés/megengedés/tanakodás, mondás, a növekvő tagok törvénye (erősítés).

A példák (1)–(7) szerepe az volt, hogy bemutassam, milyen „premisszák-ból” válogat a költő. Látható, hogy a tízéves időtartamon belül (1826–1835) hasonló gondolatok, képek, témák jelennek meg az életműben. A jelenvalóvá

⁶ Az elnevezések és a definíciók forrása: Adamikné 2019, az oldalszámok: hangutánzás: 15–8, fokozás és halmozás: 89–92, időcsere: 113–4, ismétlés: 116–21, költői kérdés: 131–3, megelőzés: 139–40, szemléletesség: 171, szinonimahalmozás: 174–5, mondatok különleges szerkesztése: 149–53, áldialógus: 50–1, beszélgetés: 59–60.

tétel sikeres megvalósítása (prezentálása) a *Husztban* a felhasznált retorikai eszközök érvelő szerepének kihasználását mutatja. Ezért válhatott például szállóigévé a verset záró, mozgósító erejű szentencia. Természetesen közrejátszik, hogy Kölcsey kiváló szónok, aki retorikai tudás, képzettség és gyakorlat birtokában hozza meg döntéseit. Felvetődhet a retorikatörténet néhány örök kérdése is: mesterség vagy művészet, tehetség vagy megtanulható tudás-e a retorika? Ezek a kérdések arra utalnak, hogy a jelenlétvé tétel, a jelenlét sikeres megteremtése és a retorika (mestersége vagy művészete) között szoros a kapcsolat.

A stílusesezközök megválasztása mellett érdemes az *evidentia* és a jelenlét kapcsolatára is utalni: a belső dialógus két alakba való kivetítése és a vershelyzet megfelel a szemléltetés fogalmának. A látvány fiktív referenciális szerepe mellett azonban beágyazódik egy érvelésbe, így segíti a vers olvasóját abban, hogy a látványtól az absztrakció felé mozduljon el (Knapé 2021: 25).

Összegzés

A fenti példa elemzése igazolja Adamikné Jászó Anna véleményét az irodalomtanítás és a retorikai nevelés kapcsolatáról: „A szövegértő olvasás tanításában nagy haszonnal lehetne alkalmazni a retorika eredményeit, hiszen az olvasás nem más, mint fordított retorika” (Adamikné 2006: 559). Ez nem a stílusesezközök, retorikai eszközök kategóriáinak, listáinak bemagoltatását jelenti, sokkal inkább azon gondolkodási műveleteknek az elsajátítását, amelyek az érvelő hatást megteremtik, és az olvasó tudatára hatnak. A jelenlétvé tétel dinamikus folyamat, az *evidentia* rokona: a szónok az általa kiválasztott dolgokat a hallgatóság tudatának előterébe helyezi, „megjeleníti”. A retorikai elemzés során megvizsgálható, hogy minek, milyen eszközökkel adott jelenlétet a szónok, de az is, milyen tényeket, valóságelemeket nem jelenített meg. A jelenlétvé tétel fogalma nem választható el Perelman rendszerének többi elemétől, a ragaszkodástól (*adhésion*), az univerzális közönség gondolatától vagy az érvtípusok perelmani felosztásától, a rendszer komplex volta miatt azonban érdemes önmagában is szemlélni, hiszen a retorika legfontosabb alapelveire, a retorikatörténet legfontosabb kérdéseire irányítja rá figyelmünket.

Szakirodalom

- Adamikné Jászó Anna 2006. *Az olvasás múltja és jelene*. Trezor Kiadó. Budapest.
- Adamikné Jászó Anna 2019. *Stilisztikai kisszótár. Szóképek, alakzatok és egyéb stílusesszók szótára*. IKU. Budapest.
- Arisztotelész 1999. *Rétorika*. Fordította: Adamik Tamás. Telosz Kiadó. Budapest.
- Aron, Raymond 1948. *Introduction à la philosophie de l'histoire*. Gallimard. Paris.
- Bacon, Francis 2000/2003. *The Advancement of Learning, The Oxford Francis Bacon IV*. Edited with Introduction, Notes and Commentary by Michael Kiernan. Reprinted in 2003. Clarendon Press. Oxford.
- Balázs Géza 1987. A kapcsolatfelvétel nyelvi formái. *Magyar Nyelvőr* 402–12.
- Balázs Géza 2020. *Nyelvszokások*. Inter–IKU. Budapest.
- Balázs Géza 2022. *Folklór és nyelv*. IKU. Budapest.
- Boros Gábor (főszerk.) *Filozófia* 2. kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Campbell, George 2008. *The Philosophy of Rhetoric*. Lloyd F. Bitzer ed. Southern Illinois Press. Carbondale.
- Cicero 2012. A feltalálásról. Fordította Simon L. Zoltán. In: Adamik Tamás (szerk.): *Cicero összes retorikaelméleti művei*. Kalligram Kiadó. Pozsony.
- Cornificius 2001. *A szónoki mesterség. A C. Herenniusnak ajánlott retorika*. Fordította Adamik Tamás. Magyar Könyvklub. Budapest.
- Dictionary of Philosophy and Psychology*. Vol. II. Baldwin, James Mark ed. Macmillan, New York–London. 1902.
- Dorsch Psychologisches Wörterbuch* 15. überarbeitete und erweiterte Auflage. Herausgegeben von Häcker, Hartmut o., Stapf, Kurt-H. Hans Huber Verlag. Bern, 2009.
- Eckhardt Sándor (szerk.) 1992. *Francia–magyar szótár* II. kötet. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Fenyő István 1983. *Haza s emberiség. A magyar irodalom 1815–1830*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Golden, James L. – Berquist, Goodwin F. – Coleman, William E. 1984. *The Rhetoric of Western Thought*. 3rd edition. Kendall/Hunt, Dubuque. Iowa.
- Grand Larousse de la langue française en sept volumes*. Tome cinquième O–PSI. Guilbert, Louis; Lagane, René; Niobey, Georges. Librairie Larousse, Paris, 1976.
- Gross, Alan G., Dearin, Ray d. 2010. Presence as Synergy. In: Gross, Alan G., Dearin, Ray d.: *Chaim Perelman* (1st edition 2003) Southern Illinois University Press. Carbondale and Edwardsville.
- Knape, Joachim 2021. Evidenz in der Rhetorik. In: Kramer, Olaf – Lipphardt, Carmen – Pelzer, Michael 2021. *Rhetorik und Ästhetik der Evidenz*. De Gruyter. Berlin. 17–43.
- Kölcsey Ferenc 2001. *Versek és versfordítások*. Sajtó alá rendezte Szabó G. Zoltán. Universitas. Budapest.
- Kölcsey Ferenc 2008a. *Erkölcsei beszédek és írások*. Sajtó alá rendezte Onder Csaba. Universitas. Budapest.

- Kölcsey Ferenc 2008b. *Összes költeményei, Nemzeti hagyományok, Parainesis*. Szerkesztette Szabó G. Zoltán. Osiris Kiadó. Budapest.
- Kopperschmidt, Josef 2006. Was ist neu an der *Neuen Rhetorik*? In: Kopperschmidt, Josef (Hrsg.) *Die neue Rhetorik. Studien zu Chaim Perelman*. Wilhelm Fink Verlag, München. 9–72.
- Kramer, Olaf – Lipphardt, Carmen – Pelzer, Michael 2021. *Rhetorik und Ästhetik der Evidenz*. De Gruyter. Berlin.
- Magyar nyelv értelmező szótára* III. kötet 4. változatlan kiadás. Szerk. az MTA Nyelvtudományi Intézete. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1986.
- Magyar nyelv és irodalom kerettanterv 5–8. osztály*. Magyar nyelv es irodalom_F.docx (live.com) (Letöltés: 2022. 04. 15.)
- Molinié, Georges 1992. *Dictionnaire de rhétorique*. Le Livre de Poche. Paris.
- Olbrechts-Tyteca, Lucie 1974. *Le comique du discours*. Université de Bruxelles, Bruxelles.
- Pedagógusok pszichológiai kézikönyve I.* 2017. Szerkesztette N. Kollár Katalin, Szabó Éva, Osiris Kiadó. Budapest.
- Perelman, Chaïm, Olbrechts-Tyteca, Lucie 1958/2000. *Traité de l'argumentation. La nouvelle rhétorique*. 5e édition. Université de Bruxelles. Bruxelles.
- Perelman, Chaïm 1963. Objectivité et intelligibilité dans la connaissance historique. In: *Raisonnement et démarches de l'historien*. Publié par Perelman, Chaïm. Université Libre de Bruxelles. Bruxelles. 141–51.
- Perelman, Chaïm 1970. Sens et catégories en histoire. In: Perelman, Chaïm: *Le champ de l'argumentation*. Presses Universitaires de Bruxelles. Bruxelles. 133–47.
- Perelman, Chaïm 1977. *L'empire rhétorique. Rhétorique et argumentation*. Vrin. Paris.
- Perelman, Chaïm 1989. De la temporalité comme caractère de l'argumentation. In: Perelman, Chaïm *Rhétoriques*. Université de Bruxelles. Bruxelles. 437–67.
- Perelman, Chaïm 2018. *A retorika birodalma. Retorika és érvelés*. Fordította Major Hajnalka. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Petersdorff, Marc 2021. Zum Begriff des *éthos* bei Aristoteles. In: Kramer, Olaf – Lipphardt, Carmen – Pelzer, Michael 2021. *Rhetorik und Ästhetik der Evidenz*. De Gruyter. Berlin. 45–65.
- Piaget, Jean 1970. *L'épistémologie génétique*. Presses Universitaires de France. Paris.
- Pseudo-Longinos 1965. *A fenségről (görögül és magyarul)*. Fordította Nagy Ferenc. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Quintilianus, Marcus Fabius 2009. *Szónoklattan*. Szerkesztette Adamik Tamás. Kalligram Kiadó. Pozsony.
- Retorikai lexikon* 2010. [RL] Főszerkesztő Adamik Tamás. Kalligram Kiadó. Pozsony.
- Thuküdidész 2006. *A peloponnészoszi háború*. Fordította Muraközy Gyula. Osiris Kiadó. Budapest.

Weaver, Richard M. 1985. Language is Sermonic. In: *Language is Sermonic. Richard M. Weaver on the Nature of Rhetoric*. Edited by Johannesen, Richard L.; Strickland, Rennard; Eubanks, Ralph T. Louisiana State University Press. 201–26.

Whately, Richard 1857. *Elements of Rhetoric*. Reprinted from the seventh (octavo) edition. John W. Parker and Son, West Strand. London.

Major Hajnalka

középiskolai tanár, PhD

Magyarországi Német Általános

Művelődési Központ, Baja

major.hajnalka@mnamk.hu

<https://orcid.org/0009-0007-1047-7004>

Abstract

MAJOR, HAJNALKA

PRESENCE AND ARGUMENT AN PERELMAN'S RHETORICAL SYSTEM

Chaïm Perelman is arguably one of the most important rhetorical writers of the 20th century. This paper attempts to introduce the Perelmanian notion of presence or making present (*présence*), a concept that has its roots in classical rhetoric, first by drawing on Perelman's references to the historical and rhetorical aspects of presence, and then by drawing on *Új retorika* (1958) and *A retorika birodalma* (1977) to gather the stylistic devices that Perelman believes are used to create presence. Finally, it provides an insight into the practice of making the present by analysing the epigram *Huszt* by the eminent rhetorician and poet Ferenc Kölcsey.

Keywords: Perelman, rhetoric, philosophy, psychology, argumentation, presence, making present

AZ ÁLHÍREK (FAKE NEWS) DEFINÍCIÓS KÍSÉRLETEI ÉS NYELVI JELEI

Kivonat

A tanulmány a fake news (álhírek) fogalmának meghatározására és nyelvi jeleinek azonosítására vállalkozik. Bemutatja, hogy a hazai és nemzetközi szakirodalomban nincs konszenzus a fake news jelenség definiálása körül, és hogy az álhírek nyelvi jelei között szerepelnek a helyesírási hibák, az írásjelek sűrű/többszörös használata, az összeesküvés-elméleteket sejtető megfogalmazások vagy éppen az általánosító túlzások. A munka felsorolja az álhírek különböző típusait és azok nyelvi jeleit, valamint az álhírek terjesztésének motivációit és hatásait. A tanulmány az oktatásban hasznos lehet mind az álhírekkel szembeni védekezéshez, mind az álhírek felismeréséhez és megértéséhez.

Kulcsszavak: álhírek, fake news, dezinformáció, lingvisztikai elemzés, definíció, közösségi média, manipuláció, hírterjesztés, nyelvi jelek

Bevezetés

A hazai és a nemzetközi szakirodalomban nincs konszenzus a *fake news* (álhírek) jelenség definiálása körül. A polémia nem alaptalan, ugyanis önmagában a terminus nehezen megragadható és interpretálható egyetlen világos és mindenre kiterjedő definícióval. Jelen tanulmányunknak két fontos célja van:

1. A releváns szakirodalomra támaszkodva kísérletet teszünk összefoglalni, hogyan definiálható a fake news fogalma. A jelenségnek milyen elemeire fókuszáltak azok a kutatók, akik igyekeztek világos definíciót adni, és milyen fogalomrendszert használnak azok, akik szerint nem definiálható egyértelműen a jelenség.

2. A közösségi médiában megosztott álhírek két csoportjának lingvisztikai tipologizálására vállalkoztunk. A célunk az volt, hogy összegyűjtsük azokat a visszatérő nyelvi jeleket, amelyek álhír jelenlétére utalnak.

Az elemzésre kiválasztott közösségimédia-posztok két csoportját határoztuk meg:

a) a közéleti témákban valamely nem mainstream, szűkebb célközönség számára szóló online portálon megjelent, a közösségi médiában továbbosztott álhírek;

b) a közösségimédia-oldalakon terjedő, máshonnan forrásmegjelölés nélkül átemelt fotók, amelyeket lájkgyűjtés céljából készített posztokban használtak fel.

A vizsgálati módszerről

A fenti posztok szöveges részét lingvisztikai analízisnek vetettük alá a vizszoatérő nyelvi jelek megállapítására. Az elemzési korpusz összeállításakor hólabdamódszert alkalmaztunk, amely során egy médiatudatosság fejlesztését megcélzó egyetemi kurzushoz kapcsolódóan 2012 óta gyűjtjük az interneten megjelenő álhíreket és egyéb átveréseket képernyőmentés segítségével. Ebből az adatbázisból válogattunk le az elemzési kritériumoknak megfelelő közösségimédia-posztokat. Összesen 235 screenshot kvalitatív elemzését végeztük el a 2012 és 2022 közötti időszakból, ennek eredményeit foglaljuk most össze.

A szakirodalmi háttérről

Valamennyi szakirodalmi forrás közös nevezője, hogy az álhírek jelensége önmagában semmiképp sem számít újnak. A Merriam–Webster-szótár szerint a fake news kifejezés első fennmaradt írásos formája 1890-ből származik, amikor is június 7-én a Cincinnati Commercial Tribune újság Brunnell államtitkár bejelentéséről írt, aki közölte, hogy a népéről szóló álhíreket (fake news) táviratoznak szerte az országban (Merriam–Webster 2017). Weidemann szerint a fake news kifejezés egy 1894-es képregényben jelent meg először, ahol a rajzon Joseph Pulitzer egy hírszerkesztőségben várakozik a riporterekre, akik friss híreket hoznak neki. Az újságírók egyik híre viseli a fake news jelzöt a képen (Weideman 2018).

Annak ellenére, hogy az álhírek és azok rokonai (például az összeesküvéselméletek, pletykák) nem újak az emberiség történelmében (Allcott–Gentzkow 2017; Burkhardt 2017), a „fake news jelenség” leginkább a 2016-os amerikai elnökválasztás után került mind a kortárs közvélemény, mind a tudományos közösség érdeklődési körébe. Akkor sokan azt vallották, hogy Donald Trump amerikai elnök győzelméhez hozzájárulhattak a közösségi média oldalain terjedő álhírek (Allcott–Gentzkow 2017), ez azonban nem nyert bizonyítást. Ugyancsak 2016-ban történt egy másik esemény, amely az álhírek felé fordította a kutatók figyelmét: december 4-én egy fegyveres férfi rontott be a Washington D.C.-ben található Comet Ping Pong pizzériába, amelyről több közösségi oldalon és weblapon is elterjedt az a hamis információ, hogy Hillary Clinton és Bill Clinton pedofilhálózatot üzemeltet a pincéjében.

Ez volt az úgynevezett „pizzagate-összeesküvés” (Royster 2017; Klein–Wueller 2017), amely arra is rámutatott, milyen veszélyeket rejtenek az offline világban is az online térben terjedő álhírek.

Bár tény, hogy a szó szoros értelmében vett álhírek, hazugságok mindig is léteztek és terjedtek, azonban az internet, majd az online közösségi média addig teljesen új dimenziókat nyitott ezen a téren is, és a jelenséggel a tudomány kiemelten is foglalkozni kezdett. Ezen digitális eszközök segítségével az emberiség történelmében soha nem látott mennyiségben, gyorsasággal és addig elképzelhetetlen nagyságú tömegekhez lehet az álhíreket eljuttatni.

Ebben az értelemben már egy teljesen új jelenségről beszélhetünk, és ebben áll a kortárs, online terjedő fake news újdonsága: a digitális eszközökön elkészített és a legmodernebb online technikai eszközök és alkalmazások segítségével továbbított álhírek megjelenése teljesen új szintre emelte a megtevesztést, ami ebben a formában új jelenség az emberiség történelmében. Ahhoz hasonlatos, mint amikor a kőtáblákra vésett feliratokat és kézzel másolt könyveket felváltotta a tömeges könyvnyomtatás, majd az elektronikus média. Egy régi jelenség a modern technikával összefogva valami újat teremtett. Ez tehát a „fake news digitális forradalma”.

Definiálási kísérletek

Elemzésünkben a teljesség igénye nélkül tekintjük át azokat a szakirodalmi forrásokat, amelyek 2016 és 2022 között megpróbálták precízen definiálni a modern értelemben vett fake news fogalmát. A továbbiakban erre értjük az „álhírek” magyar megnevezést is. Klein és Wueller az álhíreket összességében hamis tényállításoknak tartják, amelyeket jellemzően az interneten közölnek, a közösségi médián keresztül terjesztik, a célok közt pedig a profitszerzés vagy társadalmi befolyásolás áll (Klein–Wueller 2017). A szakirodalom szerint az álhírek készítése mögötti okok lehetnek ideológiaiak/politikaiak, profitszerzés, humor/szórakoztatás, érzelmek keltése és a (félre) tájékoztatás (lásd: Lazer et al. 2018; Shane 2017; Allcott–Gentzkow 2017; Walters 2018; Gaughan 2017), Royster szerint az álhírek készítőit legtöbb esetben csupán anyagi, nem pedig politikai vagy ideológiai szándékok motíválják (Royster 2017).

Allcott és Gentzkow meghatározása alapján az álhírek „olyan hírcikkek, amelyek szándékosan és bizonyíthatóan hamisak, és félrevezethetik az olvasókat” (Allcott–Gentzkow 2017: 213). Ezt a definíciót veszi át Veszelszki is az álhírek tágabb értelmezéséhez, míg a szűkebb meghatározásban a pénzügyi nyereségre törekvést és a hiteles újságírás látszatát emeli ki. Az álhírekkel rokon fogalmak közé sorolja a különféle internetes csalásokat (spamek,

phishing, hoax, clickbait), a hírparódiát és a propagandát. A városi legendákat pedig az álhírek egy altípusaként tárgyalja (Veszelszki 2017). Royster meghatározása alapján az álhírek a „»valódi hír álarcában« online közzétett, pontatlan cikkek, amelyeket anélkül hoznak létre, hogy foglalkoznának azazal, igazak-e vagy hamisak” (Royster 2017: 276). Klein és Wueller az álhírek fogalma alatt „a hamis tényállítások szándékosan vagy tudatosan történő online közzétételét” érti (Klein–Wueller 2017: 6). Ők nem korlátozzák le csak cikkekre, az álhírek lehetnek videók vagy grafikák is. Az álhírekre szinonimaként alkalmazták a „pletyka”, az „ellentudás”, a „félretájékoztatás”, a „post-truth” (igazság utáni), az „alternatív tények” és a „szemenszedett hazugságok” fogalmait és jelzőit (Klein–Wueller 2017). Yaffe definíciójában kizárólag az információ valóságtartalmára koncentrálnak, amikor ezt írja: „Az álhírek tényszerűként bemutatott információk, de valójában elfogult információk, és csak a történet egy része támasztja alá a szerző következtetéseit, olyan inkorrekt információ, amelyben a prezentált tények eltorzítottak, vagy más módon pontatlanok vagy a kettő keveréke” (Yaffe 2017: 369). Lazer és társai szerint az álhírek összefoglalóan: „kitalált információk, amelyek formailag a hírmédia tartalmát utánozzák, de nem az előállítási folyamataikban és a szándékukat tekintve. Az álhíreket előállító médiumok ugyanis híján vannak a hírmédia azon szerkesztési normáinak és folyamatainak, amelyek garantálják az információk megbízhatóságát és pontosságát” (Lazer et al. 2018: 1094).

Az álhíreket terjesztő oldalak mögött általában nem áll szerkesztőség, és az ilyen weblapok a mainstream médiumoktól eltérően nem rendelkeznek újságírói etikai szabályokkal annak érdekében, hogy megbizonyosodjanak az információk hitelességéről és pontosságáról (Lazer et al. 2018). Ezért az álhíreket sok esetben olyan oldalakon vagy közösségimédia-profilok alatt teszik közzé, amelyeknek tulajdonosai ismeretlenek, nincs lehetőség a szerkesztőséggel történő valódi kapcsolattartásra, nincs valódi impresszumuk (szerkesztőségi információk és elérhetőségek), a profil mögött nem azonosítható a személy, és a hírek készítői sem azonosíthatóak. Az álhírek szerzői tehát titokban akarnak maradni, hogy azt írhasanak és terjeszthessenek, amit akarnak, mindenféle következmény nélkül, felelősséget nem vállalva a tartalomért.

Weideman interpretációjában az álhírek szélesebb értelemben úgy definiálhatók, mint amelyek „hamis (gyakran szenzációs), igaz hírek tűnő információkat terjesztenek a közvélemény politikai vagy egyéb nézeteinek befolyásolása érdekében” (Weideman 2018: 26). Walters 3 fő összetevőre bontotta a jelenséget, ez alapján szerinte az álhírek definíciója: „a) olyan tartalom, amely magát hírnek mutatja, b) objektíve hamis állításokat tesz adott események megtörténéséről, c) lényegét illetően hamis módon” (Walters 2018: 142).

Krekó szerint az álhír kifejezés „olyan, a nyilvánosság fórumain terjesztett információkra utal, amelyeket szándékos megtévesztés céljából fabrikálnak” (Krekó 2018: 17). Mindezt a nyilvános hazugság minősített formájának tartja, hiszen aki létrehozza, tökéletesen tisztában van a hazugság tényével. Ugyanakkor a terjesztőkre ez már nem feltétlenül igaz. Az álhírek többféle formában jelenhetnek meg, ezek egyikét jelentik az összeesküvés-elméletek. Ezen belül a bizonyítottan hamis összeesküvés-elméletek egyfajta „összeesküvés-álhírek”, amelyeket tudatos megtévesztő szándékkal, politikai vagy gazdasági haszonszerzésből terjesztenek (Krekó 2018).

Levitskaya és Fedorov a közösségi média szerepét hangsúlyozzák az álhírek terjesztésében. Megjegyzik, hogy a közösségi hálózatokat eredetileg a barátok és rokonok közötti kommunikáció szabad és demokratikus platformjának tervezték, azonban ahogy millióra duzzadt a felhasználók száma, felkeltette egyéb (pl. politikai és üzleti) szférák érdeklődését is, a médiamanipuláció egyik terepévé vált, gyakran álhírekkel összefüggésben. Bár hamis híreket korábban a hagyományos média is terjesztett, a közösségi médiában ezt már botok és egyéni felhasználók is megtehetik (Levitskaya–Fedorov 2020). Pennycook és Rand is az online közzétételi platformot tartja az egyik legfontosabb aspektusnak. Meghatározásuk szerint álhírnek minősül „az interneten közzétett olyan hírtartalom, amely esztétikailag hasonlít a tényleges legitim mainstream hírtartalomra, de kitalált vagy rendkívül pontatlan. Fals, szemét (junk) vagy kitalált hírek is nevezik” (Pennycook–Rand 2021: 389). A dezinformációt, a félretájékoztatást, a hiperelfogult híreket és a „sárgaújságírást” (yellow journalism – klikkvadász bulvárírások) említik még rokon kategóriákként. Apuke és Omar szintén tágabb határok között értelmezik az álhíreket, amelyeket alapvetően valótlan információknak tekintenek, de beleértik az összeesküvés-elméleteket, a pletykákat, a mítoszokat, a hoaxokat, valamint a szándékosan vagy akaratlanul terjesztett megtévesztő vagy téves tartalmakat is (Apuke–Omar 2021). Baptista és Gradim egyértelmű definíciót akartak találni a fake newsra, ezért tartalomelemzésnek vetették alá a témában 2016 és 2020 között megjelent tudományos cikkeket. A Web of Science adatbázisban 41, a Scopus adatbázisban pedig 22 olyan tudományos cikket találtak, amelyek igyekeztek pontosan definiálni a fake news fogalmát. Az elemzéseik alapján az álhír: „az online dezinformáció egy típusa, amely félrevezető és/vagy hamis állításokat tartalmaz, amely kapcsolódhat vagy nem kapcsolódhat valós eseményekhez, szándékosan hozták létre, hogy félrevezessék és/vagy manipulálják a nyilvánosságot, konkrét vagy elképzelt, az olvasó figyelmének felkeltésére szolgáló, opportunistá szerkezetű (cím, kép, tartalom) hírformátumnak látszó megjelenés révén, a több kattintás és megosztás, és ezáltal nagyobb reklámbevétel és/vagy ideológiai haszon elérése érdekében” (Baptista–Gradim 2022: 640).

Ebben az utolsó meghatározásban szinte minden elem benne van, amit az általunk felkutatott szakirodalom is jelöl. Összefoglalóan tehát az alábbi táblázatban összegeztük, hogy mik az álhírek, tehát a mai, modern értelemben vett fake news jellemzői az általunk feltárt szakirodalmi definíciók alapján.

1. táblázat: a fake news legfőbb jellemzői az általunk feltárt szakirodalmi meghatározások alapján:

Az említett fake news jellemzői	Az említés helyei
Hírcikkek/híregységek/hírtartalnak.	Allcott–Gentzkow 2017; Royster 2017; Vosough et al. 2018; Georgiadou et al. 2018; Pennycook–Rand 2021; Patwa et al. 2021.
Magát igazi, legitim, megbízható mainstream hírek mutatja.	Walters 2018; Weideman 2018; Pennycook–Rand 2021; Bryanov–Vziatysheva 2021; Apukea–Omar 2021; Lazer et al. 2018; Zhang–Ghorbani 2020; Gaughan 2017.
Hamis tényállításokat, pontatlanságokat, torzításokat, hazugságokat, kitalációt, bizonytalanul ellenőrizhető tényeket tartalmaznak.	Royster 2017; Apukea–Omar 2021; Klein–Wueller 2017; Weideman 2018; Georgiadou et al. 2018; Pennycook–Rand 2021; Bryanov–Vziatysheva 2021; Apukea–Omar 2021; Bennett–Livingston 2018; Walters 2018; Lazer et al. 2018; Gaughan 2017.
Szándékosan közlik a hazugságot, rosszindulatú szándék van mögötte, a félreinformálás és a megtévesztés a cél.	Allcott–Gentzkow 2017; Gerbaudo 2018; Rose–Wiles 2018; Apukea–Omar 2021; Patwa et al. 2021; Himma–Kadakas 2017; Bryanov–Vziatysheva 2021; Georgiadou et al. 2018; Klein–Wueller 2017; Krekó 2018; Walters 2018; Weideman 2018; Himma–Kadakas 2017; Lazer et al. 2018.
Online történik a közlés.	Royster 2017; Klein–Wueller; Weideman 2018; Pennycook–Rand 2021; Filipec 2019; Gaughan 2017; Apukea–Omar 2021.
A közösségi média a fő terjesztési platform.	Lazer et al. 2018; Weideman 2018; Gerbaudo 2018; Gordon 2018; Tandoc Jr. et al. 2018; Bajomi-Lázár 2023; Guess et al. 2018; Allcott–Gentzkow 2017; Klein–Wueller 2017; Zhang–Ghorbani 2020.
Politikai/ideológiai és/vagy pénzügyi haszonszerzés áll mögötte.	Lazer et al., 2018; Weideman 2018; Allcott–Gentzkow 2017; Krekó 2018; Bajomi-Lázár 2023; Guess et al. 2018; Klein–Wueller 2017.

A közvéteví médiumok híján vannak a hírmédiára jellemző etikai és szerkesztési normáknak és elveknek, homályos, ellenőrizhetetlen tulajdonú oldalakon jelennek meg.	Royster 2017; Lazer et al. 2018; Bajomi-Lázár 2023; Walters 2018.
Nemcsak cikkek, hanem videók, grafikák, dokumentumok is lehetnek.	Klein–Wueller; Filipec 2019; Bajomi-Lázár 2023.

(Forrás: a szerzők saját táblázata)

Egyéb jellemzők, amelyeket kisebb számban említettek az általunk áttanulmányozott szakirodalomban: az álhírek általában közismert személyekről, közszereplőkről vagy vitatott aktuális eseményekről szólnak (Klein–Wueller 2017), illetve a terjesztés történhet nem szándékosan is (Apuke–Omar 2021).

A fenti szakirodalmi áttekintésünk alapján tehát összefoglalóan így jellemezhetjük a modern értelemben vett, digitális fake news fogalmát:

1. Olyan hamis információ, amelyet digitális eszközön készítenek és online platformon tesznek közzé.
2. Hírcikk és/vagy kép és/vagy videó formájában.
3. Általában közismert személyekhez, közszereplőkhöz vagy vitatott aktuális eseményekhez kapcsolódik, amelyek nagy érdeklődésre tartanak számot.
4. A hír megbízhatónak mutatja magát, miközben hamis.
5. Ellenőrizetlen hátterű, kétes weblapokon/közösségimédia-oldalakon jelenik meg, amelyek mögött nem áll klasszikus, az újságírás etikai szabályait betartó szerkesztőség, és nincs részletes impresszuma.
6. A készítőjét szándékosan vezérli, tehát nem véletlenül vagy tudatlanságból/hanyagságból közli a hazugságot, hanem tudatosan, leggyakrabban politikai/ideológiai vagy üzleti haszonszerzés céljából;
7. Legfőbb terjesztési felülete a közösségi média, ahol az álhírt továbbosztó felhasználók már nem feltétlenül vannak tudatában annak, hogy hamis hírt közölnek.

A definiálás egy másik fontos aspektusa a negatív megközelítés, tehát hogy kizárjuk azokat az elemeket, amelyek nem tartoznak a fake news fentebb részletezett fogalomkörébe. Allcott és Gentzkow értelmezése szerint az álhírek csoportjába nem tartoznak bele a következő (az álhírekkel rokon) kategóriák: a nem szándékos tudósítói hibák; a pletykák, amelyek nem vezethetők vissza egyetlen adott cikkre; az összeesküvés-elméletek; a szatíra, amelyet nem valószínű, hogy a közönség tényként értelmezne; a politikusok hamis

kijelentései; azok a tudósítások, amelyek bár ferdítenek vagy félrevezetők, de nem teljesen hamisak (Allcott–Gentzkow 2017). Klein és Wueller nem sorolja az álhírek közé azokat a hamis tényközléseket, amelyeket hanyagságból vagy meggondolatlanságból tesznek közzé (például a mainstream média téves publikációit), valamint a nyomtatott bulvárlapok téves közléseit és a satirikus híreket közlő televíziós sorozatokat, illetve a különféle paródiákat sem (Klein–Wueller 2017).

A definiálás nehézségei

Az általunk feltárt szakirodalom jelentős része nem definiálja a fake news fogalmát. Aczél Petra is a pontos definiálás nehézségeit hangsúlyozza. Az „álhír” megnevezés szerinte nem tekinthető tudományos szakszónak, ehelyett inkább egyfajta politikai koncepció, egy relativizálható fogalom, amellyel sok más mellett nyelvtani-tartalmi problémák is vannak (Acél 2017). Walters is azt hangsúlyozza, hogy a fake news terminus évtizedek óta létezik, de úgy véli, hogy nincs állandó meghatározása (Walters 2018). Vosoughi és társai sem definiálják az álhíreket, a fogalmat „fluid terminus”-ként írják le. Megjegyzik, hogy a kifejezés korábban egy hírsztori valóságtartalmára utalt, de mára annyira a politika részévé vált, hogy a tudományban alkalmazhatatlan. Elvesztette az eredeti kapcsolatát a hír valóságtartalmával, hiszen a politikusok a nekik nem tetsző híreket bélyegzik fake newsnak (Vosoughi et al. 2018). Több más szerző is megjegyzi, hogy bizonyos politikusok és pártos elfogultsággal rendelkező személyek a mainstream médiában elhangzó, de nekik nem tetsző híreket minősítik fake newsnak (Gaughan, 2017; Klein–Wueller 2017; Walters 2018). Azonban a politikusok minősítéseitől függetlenül ezek nem feltétlenül esnek bele az álhírek kategóriájába. Klein és Wueller szerint a hagyományos hírmédia közleményei határozottan kívül esnek az álhírek definícióján, mivel nem szándékosan vagy tudatosan hamisak (Klein–Wueller 2017). A fake news kifejezés politikai átitatottsága miatt Vosoughi és társai szerint a kutatók elemzésükben a híreket inkább csak „igaz” és „fals” jelzőkkel kategorizálják, kerülve a fake news használatát. Megjegyzik, hogy a fals hírek és a pletykák is rokon értelmű szakkifejezések (Vosoughi et al. 2018). A fals hírek (false news) fogalmát a Facebook is bevezette, hogy elkülönítse a szerintük inkább már politikai fegyverként használt fake news fogalmától. A Facebook meghatározása szerint a false news olyan hírcikket jelöl, amelyek saját állításuk szerint tényyszerűek, de valójában szándékosan téves tényállításokat tartalmaznak az indulatok felkeltésére, a nézettség generálására vagy megtevesztési céllal. Olyan írásokra használják, amelyekben

a szereplő tényeket, állításokat ellenőrizni kell (Wardle–Derakhshan 2017). Himma-Kadakas nem a „false news”, hanem az alternatív tények fogalmával veti össze az álhíreket. Értelmezése szerint az álhírek „szándékosan széles körben terjesztett félretájékoztatást” jelentenek, az alternatív tények pedig „a tényanyag szándékos félreértelmezését” (Himma-Kadakas 2017: 26).

Más kutatók inkább egyfajta gyűjtőfogalomként értelmezik az álhíreket. Tandoc és társai szerint az álhírekbe beleértendők a hírszatírák, a hírparódiák, a kitalált hírek, a fotómanipulációk, bizonyos hirdetések és a propaganda is (Tandoc et al. 2018). Fehér és Király az álhíreket összefoglalóan hamis hírnek, félretájékoztatásnak írják le, és az „álhíresülés” folyamatát említik ennek kapcsán. Ezt egy olyan átfogó jelenségként interpretálják, „mely a hagyományos médiában gyökerezik, az MSM és az újmédia, illetve a közösségi média összefonódásának köszönhetően szándékosan terjesztett, hamis információkat támogat. A szűrőbuborék-hatás és a kognitív diszonzancia éppúgy erősíti a trendet, mint a másoláson vagy a felhasználói tartalmakon alapuló újságírás – az információk ellenőrzése nélkül” (Fehér–Király 2017: 44). Bajomi-Lázár az álhírt olyan gyűjtőfogalomnak tekinti, amely „egyaránt magában foglalja a közönséges hírlapi kacsát, az április elsejei tréfát, az összeesküvés-elméletet és a múltat átíró propagandát, vagyis igen eltérő motivációjú és kimenetű eseteket jelöl” (Bajomi-Lázár 2023: 2). Megjegyzi, hogy a definíciós nehézségek miatt számos szakíró az álhír helyett inkább dezinformációról ír. Lazer és társai is azt hangsúlyozzák, hogy az álhírek átfedésben vannak más információs rendellenességekkel, mint a dezinformáció (szándékosan hamis információk közzlése az emberek megtévesztése céljából) és a félreinformálás (amikor hamis vagy félrevezető információt közölnek, de ennek nem feltétlenül vannak tudatában) (Lazer et al. 2018; Allcott–Gentzkow 2017). Bennett és Livingston óvatosságra int a fake news fogalmának használatakor, ők is inkább a dezinformáció szót alkalmazzák a jelenségre, amely szerintük „szándékos hazugságok hírként, sztoriként vagy meghamisított dokumentumformátumban terjesztve, politikai célok elérése érdekében” (Bennett–Livingston 2018: 124). Kiss ugyancsak a dezinformáció relációjában tárgyalja az álhírek és a félretájékoztatás fogalmát, tanulmányában az Európai Demokrácia Cselekvési Tervben (EDAP) rögzített definíciót alkalmazza a dezinformációra (Kiss 2021). Az álhíreket Krekó is besorolja a dezinformáció jelenségébe, amelyet ő szándékos megvezetési céllal alkalmazott manipulációs technikák köréként azonosít (Krekó 2018). Filipec szintén a dezinformáció–félretájékoztatás–propaganda fogalmi kereteiből közelíti meg az álhíreket. A dezinformációt hamis információk szisztematikus és szándékos terjesztéseként írja le, amely főként állami szereplők vagy azok leányvállalatai által tör-

ténik valamely külföldi állammal vagy médiummal szemben. A dezinformáció fő célja a döntéshozók véleményének befolyásolása. Ezzel szemben a félretájékoztatás esetében nincsenek ilyen szándékok, ahogyan nincs szisztematikus terjesztés sem. Mind a dezinformáció, mind a félretájékoztatás része lehet a propagandának, amelyet az információk és gondolatok politikai céllal történő szándékos és szisztematikus terjesztéseként interpretál. Az álhíreket komplexebb fogalomnak tartja, azon belül helyezi el a dezinformációt mint az álhírek egyik módozatát (Filipec 2019). Marshall sem definiálja a fake news fogalmát, nem tesz különbséget az „álhírek”, a „hazugság”, a „dezinformáció”, a „félretájékoztatás” és a „félreértés” között, mivel úgy véli, ezen fogalmak megkülönböztetéséhez ismerni kell a közlő szándékait, ami nehezen kivitelezhető. Azzal érvel, hogy a fenti kategóriák átfedik egymást, és hasonló folyamatok befolyásolják őket. Megjegyzi, hogy az álhíreket könnyen lehet propagandaként magyarázni (Marshall 2017). Gordon az álhírek megértése szempontjából az alternatív tények igazságként történő bemutatását említi, és a „tényszerű igazság”, a „hazugság”, valamint a „vélemény” pontos definiálását és tisztázását tartja leginkább célravezetőnek (Gordon 2018). Levitskaya és Fedorov arra hívja fel a figyelmet, hogy a modern médiavilágban egyre ritkábbak az egyértelműen igaz és kifejezetten hamis információk. Általános szabály, hogy meglehetősen kifinomult manipulációs technikákat alkalmaznak, amelyek keverik a megbízható és hamis információkat, így nem lehet egyszerű ítéletet alkotni arról, pontosan mi az igaz és mi a hamis, ami megnehezíti a hamis médiainformációk betiltására vagy eltávolítására szolgáló mechanizmusok kidolgozását is (Levitskaya–Fedorov 2020).

Az online álhírek nyelvi jelei

A különböző médiatartalmak nyelvészeti szempontú elemzése nagy múltra tekint vissza. A kérdést sok hazai és nemzetközi kutatás is vizsgálta, részben a hagyományos médiumok relációjában, például a közzérádióban alkalmazott nyelvi normákat (Balázs 2015a), részben az internetalapú és a digitális újmédiában megjelenő kontentek esetében. A műszaki technológia, valamint a digitalizáció és az informatika fejlődése új korszakot nyitott a média világában is, átalakítva a nyelvhasználati módokat, amelyek hamar a lingvisztikai kutatások érdeklődési körébe kerültek. „A 20. század utolsó évtizedével kezdődő technokulturális, digitális vagy informatikai korszak kommunikációs technológiai létrehozta a nyelvhasználat új létmódjait, melyeket összefoglalóan számítógépes kommunikációnak, hálókommunikációnak vagy CMC-kommunikációnak (computer-mediated communication) neveznek” (Balázs 2015b: 171; Balázs 2023: 30). Ezen CMC-kommunikáció megteremtette

a saját retorikáját, amelyet e-retorikának nevezhetünk (a számítógép vezérelte digitális/elektronikus kultúra retorikája). Az e-retorika szűkebb körébe tartozónak Balázs „a digitális/elektronikus térben felbukkanó régi, de föltétlenül változó és új retorikai gyakorlatot” nevezi (Balázs 2010: 7).

A jelen tanulmányban elemzett, a közösségi médiában megjelenő áhírpóztok az e-retorika körébe tartoznak. Balázs szerint a közösségi médiában közzétett tartalmak beletartoznak az e-retorika fő kommunikációs funkcióiba, amelyek szerinte a következők: 1. a levélküldés (pl. sms, e-mail); 2. az információkeresés (pl. Google segítségével); 3. online elérések (pl. Skype, Twitter); 4. megbeszélés-vita (pl. fórumokon, közösségimédia-kommentekben); 5. kétirányúság: információfeltöltés és -letöltés/-cserélés (pl. fájlcsere-alkalmazások); 6. információgyűjtés (pl. új online tudástárak segítségével, mint a Wikipédia); 7. kapcsolattápolás, közösségépítés (pl. a Facebook segítségével) (Balázs 2010).

Balázs megjegyzi, hogy az infokommunikációs technológiák alapján létrejött e-retorika megduplázta a nyelvi létmódokat (az írást és a beszédet), tehát kialakította ezek alternánsait (a másodlagos írásbeliséget és szóbeliséget), illetve intermedialitást is eredményezett (létrejöttek a szövegek/műfajok módosult vagy átmeneti mediális változatai) (Balázs 2015b). A megduplázáson azt érti, hogy létrejött a másodlagos szóbeliség (technikai közvetítő segítségével történő szóbeli kommunikáció) egy új, digitális formája, valamint a másodlagos írásbeliség (technikai eszközökön történő írás, például írógép) új, digitális módjai, mint például az sms vagy az e-mail. A másodlagos írásbeliség digitális alternánsai több aspektusban is különböznek a korábbi formáktól, hiszen például itt az írást számos nyelvi technológia (pl. helyesírás-ellenőrző program) is támogatja (Balázs 2010). A másodlagos írásbeliségre a szakirodalomban az egyes szerzők más és más kifejezéseket is alkalmaznak, ilyenek például a digilektus, a szimbolikus írásbeliség, a spontán írott nyelv, az új beszéltnyelviség, az írott beszélt nyelv, a virtuális írásbeliség vagy a digitális írásbeliség (idézi ezeket: Balázs 2015b). A digitális technológia eredményezte másodlagos írásbeliség és szóbeliség összefoglalóan egy új nyelviséget alakít ki, amit Balázs a következőképp definiál: „informatikai alapú, számítógépek, internet vagy mobilkommunikáció által közvetített írásbeli vagy szóbeli kommunikáció, amelyre jellemző az átmenetiség: beszédközelet (szlenges), képeket is használó írás és közlésmód, az élőbeszédhez közelítő, de azzal nem azonos beszédszintetizálás. A számítógépek segítségével történő napról napra fejlődő kommunikáció az új beszéltnyelviséget formálja” (Balázs 2010: 10).

A másodlagos írásbeliség általános (orto)grafikus jellemzőinek tartja: 1. a helyesírástól eltérő formák használatát (például a folyamatos kis- vagy

nagybetűs írást, egybeírást, betűk és írásjelek többszörözését); 2. a rövidítések használatát; 3. a speciális grafostilisztikai jellemzőket (emotikonok használata, betű- vagy írásjel-többszörözés); 4. a kreatív (egyéni) írásmódot (pl. tudatos eltérést a helyesírási normáktól (Balázs 2010)). Jelen elemzésünkben azt feltételezzük, hogy az online készített és a közösségi médiában továbbított hírek esetében is kimutathatók lesznek az e-retorikára jellemző ortografikus jegyek vagy azok egy része.

A digitális világ nyelvhasználatát az elmúlt évtizedekben több hazai és nemzetközi kutatás is elemezte, vizsgálva többek közt a chatelés, az sms-ek, a blogok, a köszönések, a gyerek-szülő kapcsolattartás, valamint az úgynevezett netfolklor nyelvi elemeit is (Balázs 2015b). Balázs kiemeli, hogy az informatikai-technológiai változások a folklor világát is átalakították, létrehozva az elektronikus folkloort (e-folklor), amelynek tartalmi elektronikus adatbázisokban vannak tárolva, és az interneten terjednek. A folklorjellegű üzenetek témái közt megtalálhatók a viccek, tréfák, rémhírek, tanácsok, beugratások is. Megjegyzi, hogy minden médiumnak lehet folklorhordozó jellege, így többek közt az sms-nek és akár a graffitiknek is (Balázs 2006). A népi kultúra, a folklor elemeinek elektronikus térben történő megjelenését összefoglalóan leíró e-folkloron belül található a netfolklor, amely „a technokulturális (informatikai, digitális) korszak technikai eszközein intermediális módon (médiumváltással) megjelenő, hagyományon alapuló, változatokban terjedő, kommunikációs létmódját tekintve leginkább a másodlagos (vagy spontán) írásbeliségben terjedő folklor” (Balázs 2015b: 176). Az sms-ek mint folklorhordozó szöveges tartalmak nyelvészeti elemzését az antropológiai nyelvészetben belül a folklorlingvisztika témakörébe sorolja (Balázs 2006). 2002-ben egy sms-fal nyelvészeti-kommunikációs tartalomelemzését elvégezve több kommunikációs funkciót tudott beazonosítani a jakobsoni kommunikációelméleti modell alapján (emotív, konatív, referenciális, fatikus, metanyelvi, esztétikai). Ezek a funkciók a következők voltak: kapcsolatteremtő (fatikus), kikezdő funkció, játék a kóddal, hír és reklám, folklorfunkció. Ezekhez a funkciókhoz a következő ismétlődő nyelvi jeleket találta: tudatos szövegtorzítás (pl. a csúnya szavak esetében a nyelvi ellenőrző programok megtévesztésére); a szóközök időnkénti kihagyása (pl. írásjelek után); a hosszú ékezetes betűk olykori mellőzése; kizárólag nagybetűk használata; a betűtévesztések, tömörítések, rövidítések jelenléte; időnként hiányos, nehezen értelmezhető szövegek (Balázs 2003). A témaköröket tekintve a következő főbb kategóriákat találta az sms-ek kapcsán: ünnepi alkalmakhoz kötődő üzenetek (pl. karácsony, újév, húsvét), egyéni ünnepekhez kötődők (pl. névnap, születésnap), szerelemhez-udvarláshoz kötődő üzenetek, láncelevek, tréfás-vicces, beugratós üzenetek, bölcsességek (Balázs 2007).

A lingvisztikai elemzések egyéb, az e-retorika fogalomkörébe tartozó későbbi jelenségekre is kiterjednek, így a különböző internetes honlapokon megjelenő szövegekre is. Falyuna kvalitatív tartalomelemzésnek vetett alá olyan, interneten publikált cikkeket, amelyek lúgosító diétát (áltudományos elmélet alapján nyugvó módszer) reklámoztak. A kutató azt vizsgálta, milyen nyelvhasználati és nyelvi stratégiákat alkalmaztak a készítők. Megállapította, hogy bár az elemzett szövegek témája megegyezett, azonos elméleti alapokra épített, mégis több esetben ellentmondtak egymásnak, valamint egy-egy szövegen belül is megfigyelhetők voltak ellentmondások. A tudományosság látszatát megteremtő szakkifejezések, terminusok alkalmazása is megfigyelhető volt azért, hogy tudományosnak mutassák magukat a cikkek. Ugyanakkor a definíciók sok esetben hibás ismereteket tartalmaztak, pontatlanok voltak, vagy érthetetlenek, manipulatív mögöttes célzattal, az olvasók szándékos megtévesztésére. Kifejezetten manipulatív nyelvi elemeket is azonosított a szövegekben, köztük az előfeltevések és az érvelési hibák megjelenését (Falyuna 2017).

Kifejezetten az álhírek extra- és intralingvális jellemzőinek elemzése is megjelenik a hazai szakirodalomban. Veszelszki az álhírek nyelvi és nem nyelvi jellegzetességeit kutatta 30+1 szöveg elemzésén keresztül. Nyelvi jellemzőnek vette többek közt a túlzó, szenzációhajhász címet, a hibás/helyes terminushasználatot, a figyelemfelhívó, bulvárszerű szöveget, valamint a szövegek nyelvi minőségét (pl. helyesírási hibák, túlzó írásjelhasználat, nagybetűs írás). A nem nyelvi jelek közé pedig az ismert személyek megjelenítését, a valódi, hiteles oldalakat utánzó URL-címeket, valamint a feltűnő képek alkalmazását sorolta. Megállapította többek között, hogy az általa elemzett álhírekre jellemző volt a túlzó és szenzációhajhász címadás, amelyen felül vagy azzal párhuzamosan egyéb manipulációs eszközöket is alkalmaztak (pl. az információ visszatar-tása), és az egyik legfontosabb cél az érzelmek felkeltése volt. Jellemző volt továbbá a hitelesség látszatát megteremtő terminusok használata, a hírszerű nyelvezet, a bulváros nyelvezet használata, a tegeződő stílus, a gúnyolódás, a megosztásra való felszólítás is. A helyesírási hibák és az írásjelek túlzó használata is visszatérő nyelvi elem volt. Tartalmilag az anakronisztikus állítások (a tudomány által már régen megcáfolt állítások) közzététele, a titkok keresése, a mítoszokra történő utalás, a bizonyítékok hanyag kezelése, a cáfolhatatlan hipotézisek megjelenítése, a kritikával szembeni immunitás, a tények interpretációként történő értelmezése, a tények helyett szcenáriók említése, valamint a látszólagos hasonlóságok/összefüggések említése. Ugyancsak gyakori volt a szenzációk, az eltűnt személyek említése, az óvatosságra intés, a segélykérés, illetve a listázás (pl. mik a leggyakoribb hibák lakberendezéskor) (Veszelszki 2017).

A közösségi média különböző platformjain zajló kommunikáció is beletartozik a nyelvészet kutatási körébe. Falyuna a laposföld-hívők Facebook-csoportjában zajló diskurzust (posztok és kommentek) analizálta az alkalmazott nyelvhasználati, nyelvi, retorikai, illetve más diszkurzív eszközök relációjában. Esettanulmányában megállapította, hogy jellemző volt a vizsgált csoport diskurzusára az áltudományos, valamint az összeesküvés-elmélet jellegű érvek használata, a tudományos és vallásos-spirituális érvek keveredése, illetve a megtévesztő nyelvi és retorikai elemek használata is. Ilyenek voltak az összetartást erősítő, „mi-tudatra” utaló szóhasználat, az elhatárolódás az ideológiai ellenfelektől, a rájuk alkalmazott gúnyos jelzők, a negatív konnotáció megjelenése. A küldetéstudatra utaló szóhasználatok is megjelentek, az egyetemes igazság birtoklására, a közjük nem tartozó, ezért rendszerszintű butaságban élők „felébresztésére” törekvés. Megjelennek a diskurzusban a tudományos kommunikációra jellemző jegyek is (például vannak források, amikre hivatkoznak, tudományos szakszavak használata stb.), ezekkel azonban a saját összeesküvéses és áltudományos nézeteiket támasztják alá, csak az őket igazoló érveket válogatják ki. A spirituális-vallási alapokra hivatkozás is gyakori. Ugyanakkor az eredmények alapján nem állítható, hogy egy egyértelmű, normatív szempontrendszert lehetne kidolgozni az áltudományos tartalmak mindenkori és pontos felismerésére (Falyuna 2019). Balogh és Veszelszki a számítógépes játékokban megjelenő udvarias és sértő/gúnyolódó formátumokat elemezte pragmatikai szempontból. Megállapították, hogy a sértések (tauntok) az udvariasságra vonatkozó szabályokat főképp a játékvilágon belüli információk felhasználásával szegik meg (Balogh–Veszelszki 2019).

Veszelszki és Falyuna az interneten terjedő áltudományos tartalmak érveléstechnikai és nyelvészeti jellemzőit gyűjtötte össze három témában: ol-tásellenesség, laposföld-elmélet és parazitafer-tőzés. Eredményeik szerint jellemzően a következő nyelvi-érveléstechnikai eszközöket alkalmazták a laposföld-elmélet esetében: szelektivitás; a hivatásos tudomány képviselőinek hiteltelenné tétele, hazugnak feltüntetése (cenzúráznak, politikai-gazdasági és hatalmi érdekekből), csak a maguk által előállított „bizonyítékok” elfogadása; saját tudományos hitelesség megteremtése; csak az általuk tekintélynek tartottak érveinek elfogadása; más csoportokkal való szembenállás; küldetéstudat, a megvilágosodás elhozatala, vallási-spirituális tudat; tudományos nyelvezet és érvelési módok (hibás) használata; a kritika és a vita elutasítása; személyeskedő vitakezelési stratégiák alkalmazása. Az ol-tásellenesek esetében a félelemre építés és a tudományosság látszatának megteremtése dominált (pl. a laikusok számára nehezen befogadható orvostudományi szakkifejezések és nyelvezet alkalmazása). A parazitafer-tőzés kapcsán szintén megjelenik a félelemkeltés (ijesztgető szövegek, ijesztő fotók); gyógyszerész szaktekin-

télyekre történő hivatkozás (akkor is, ha az illető nem létezik és/vagy sosem mondott olyat); manipulált képek és számadatok; orvosinak látszó, komoly-nak tűnő weblapok; zavaros, nem definiált orvosi terminusok alkalmazása (Veszelszki–Falyuna 2019).

A fenti, lingvisztikai relációban végzett tartalomelemzések alapján azt feltételezzük, hogy a 2011 óta bővülő, online álhíreket és internetes átveréseket tartalmazó screenshot-adatbázisunkban fellelhető online álhírek esetében is találkozhatunk olyan visszatérő nyelvi jelekkel, amelyek álhírrre utalnak.

Az eredmények

Tartalomelemzésünk során összesen 29 visszatérő jelet tudtunk beazonosítani az általunk elemzett 235 álhír kapcsán. Ezekből 4 logikai kategóriát tudtunk képezni, amelyeket az alábbiakban mutatunk be. A négyből két kategória az érzelemkeltéshez kapcsolódik, egy a hitelesség látszatának megteremtéséhez, egy pedig a szokatlan formai, helyesírási és megfogalmazási jeleket foglalja össze.

1. Érzelmekre, jó szándékra ható nyelvi formulák

Az első kategóriába azok a nyelvi formulákat soroltuk, amelyek érzelemkeltésre alkalmasak, és valamilyen pozitív érzelem felkeltése a céljuk. A 29 beazonosított nyelvi és formai jellemző közül 7 ebbe a kategóriába tartozott.

2. táblázat: Érzelmekre, jó szándékra ható nyelvi formulák (kiemelés és aláhúzás tőlünk):

Azonosított nyelvi jelek	Konkrét példák az adatbázisból
Spiritualitásra, csodára utaló szavak és kifejezések használata	A „ <i>kollektív tudatosság</i> ” megváltoztatásával segíthetünk a Földön (az égő Amazonast eloltó esőkről szóló álhírben); „ <i>Fordítsuk meg a sorsunkat</i> ”; „ <i>Csodálatos világ</i> ”, „ <i>Varázslatos világ</i> ” (Facebook-oldalak); „Ha ilyesmit látsz, <i>ne mozdulj, ne ölj</i> ... meglátod, <i>hogyan táplálják, lendítik az energiát</i> ” (Méhék leptek el egy autót);

	<p>„Isten vigyázzon rád” (törökországi földrengés); „Vannak még csodák! Megtörtént az elképzelhetetlen” (4 éves Down-szindrómás kislányról szóló, lopott képen alapuló poszt); „Amen” kommentek bizonyos megható posztok alatt; „Angyal” (törökországi földrengésben részt vett mentőkutyáról készített poszt, amely egy korábban és máshol készült fotó).</p>
<p>Érzelmekre ható jelzők, becéző formulák, szájalmat keltő megfogalmazások</p>	<p>„Kicsi lány”, „pirinyó” (törökországi földrengésről közölt lopott képek alatt); „szavak nélkül” (törökországi földrengésben részt vett mentőkutyáról, amely egy korábban és máshol készült fotó); 3 éves „kisgyermek” „utolsó szavai”; Cipő „utolsó szavai”; „szívszorító” felhívás Bogdán László nevében; „megható szavakkal” írt üzenet Borbás Marcsi nevében; „Szívemarkoló” nyílt levél Lang Györgyi nevében; A „pici babám” élete múlik a megosztásokon; Aki teheti, imádkozzon „Ricsikéért”; Bálint Gyuri „bácsi” „megható” üzenete; Kudlik Juli „megható kérése”; Sas Józsi „bácsi” „torokszorító” üzenete; „Mindenki elítéli” az 50 évesen szülő nőt; Lájkokra és megosztásokra váró „beteg lány”; Balesetet szenvedett „bajbajutott kislány”; A „nagybeteg” Töröcsik Mari üzenete; A „daganatos” nő tegnap megszületett „tündéri” kislánya A pont ma pont 100 éves „Drága” nagymama, de „egy ilyen idős emberre nem figyel már senki”; Az én „Drága” unokám, aki „elvesztette szüleit”; „Senki sem olvassa el” a kérésem, mert „rákos vagyok”; Sokan „szégyellnek engem”, csak azért, mert „szegény vagyok, és nincs pénzem” mindenre, amire társaimnak.”</p>

<p>Könyörgő, esedező hangnem</p>	<p>„Könyörgöm, segísetek” megtalálni az ámokfutót; „Szépen kérek, oszd meg!! A kislányom élete múlik rajta, hányan osszák meg!”; „Legyetek kedvesek osszátok meg” Lang Györgyi szívbemarkoló nyílt levelét; „Kérem szépen, aki teheti, imádkozzon Ricsikéért!” „Könyörgünk SEGÍTS” egy megosztással az életéért küzdő gyereken.</p>
<p>Dramai jelzők és igék</p>	<p>„Megdöbbenő” 1300 éves térkép; „Felfoghatatlan” „TRAGÉDIA” Berki Krisztián (akkor még élt) és Gáspár Győző halálhíre; „Nagy a baj!” „Szívszorító” felhívást tett közzé Bogdán László; Megtörtént az „elképzелhetetlen” Falusi Mariannal, aki „szörnyű” hírt kapott; „félelmetes” tüdőbetegségről; „HATALMAS A BAJ!” egy pécsi kismamával, de Pogány Judittal is; „Felfoghatatlan tragédia” történt egy kislánnyal; „DRÁMAI HÍR!” Lagzi Lajcsi öngyilkosságáról; „Brutális medvetámadás” a Mátrában; „DRÁMAI HÍR! TRAGÉDIA! Nagyon nagy baj történt!” – elhunyt Nagy Feró; „Megrendítő” szavakkal fordult Pogány Judit az emberekhez; Sebestyén Balázs „dramai” bejelentése; „Sokkoló”, amit Németh Lajos mond az érkező „örületes” hidegről; „Szörnyű Tragédia!” anyukát és gyerekeit ütötték el a zebrán; Orbán Gáspár „megrázó” üzenete a magyaroknak; „Gyomorforgató” módon szólt be Vajna Tímea Junior feleségének; Majka „kíméletlenül” tette helyre Pataky Attilát; A cukorbetegség „szörnyű” ellenségét találták; „AZ ORVOSOK IS MEGDÖBBENTEK! a dohányzásról leszoktató módszertől.</p>

<p>Megosztásra, együttérzésre, segítségre, tiszteletre felszólítás</p>	<p>Legtöbbször az eltűnt/beteg, életéért küzdő gyerekek esetében: „Lehet, hogy a <u>TE megosztásod</u> menti meg”; „Segítsünk a balesetben bajbajutott kislánynak <u>egy megosztással</u>”; „<u>Osszuk meg</u>” Lang Györgyi szívbemarkoló nyílt levelét; „<u>Segítsünk a neurológusnak egy megosztással</u>”; „Kérlek Titeket, <u>biztassatok néhány jó szóval</u>, reményt adva végleges gyógyulásomhoz”; „<u>Tiszteljük meg</u>” Cipő (a Republic együttes elhunyt énekese) emlékét az utolsó szavai elolvasásával; „Kérem Önöket, <u>köszöntsék néhány szép szóval</u>, mert igazán megérdemli” (születésnapos árva pásztor kislány); „Kérem <u>értékeljék munkámat néhány elismerő szóval</u>”; kézműves esküvői torták, fafaragványok, egyéb művészeti alkotások, amelyek mind lopott képek.</p>
<p>Betegség, születésnap említése</p>	<p>4 éves Down-szindrómás kisfiú fotója, aki legalább 4 születésnapjal és 3 különböző névvel szerepel lájkvadász Facebook-oldalakon; születésnapos rákos nő; beteg kislány; születésnapos anyuka Down-szindrómás gyerekekkel.</p>
<p>Visszatérő szófordulatok</p>	<p>Valakit „<u>lehet szeretni, vagy sem, de így segít...</u>” (pl. Ronaldo, Majka és Caramel nem létező jótékonyági akciói); „<u>Senki sem fog...</u>” gratulálni, odafigyelni, elolvasni, megosztani, köszönteni stb. idős, születésnapos és/vagy beteg stb. emberekről szóló posztot; „<u>Sokan elítélnék/megvetnek/kinevetnek ezért</u>” fordulat idős, születésnapos és/vagy beteg stb. emberekről, gyerekekről; „<u>Mutassuk meg, hogy téved, és köszöntsük őt</u>” (elesett, idős/beteg emberek, gyerekek);</p>

(Forrás: saját készítés)

Ilyen volt a spiritualitásra, csodákra utaló szavak és kifejezések gyakori használata. Amikor a világsajtó attól volt híres, hogy Braziliában égnék az esőerdők, akkor az álhírek készítői azt terjesztették, hogy eleredt az eső, amely

eloltotta a tüzek jelentős részét. Több Facebook-oldalon ezt spirituális jelzőkkel egészítették ki. A sok esetben álhíreket megosztó oldalakra jellemző volt az ilyen névadás is. Ugyancsak elterjedt a csodás gyógyulásokról szóló esetekről készített álhírek megosztása is, érdekesség, hogy ugyanannak a kisfiúnak a lopott képe többféle betegség kapcsán is megjelent, illetve más-más néven szerepelt a különböző posztokban. Az érzelmekre ható jelzők, becéző formulák, szánalmat keltő megfogalmazások ugyancsak gyakori jelei voltak az álhíreknek, ahogy a könyörgő, esedező hangnem, valamint a drámai jelzők és igék használata. A poszt megosztására való felszólítás gyakori jele az álhíreknek, időnként az együttérzésre, segítségre, tiszteletre felszólítás jelenik meg helyette vagy azzal párhuzamosan (pl. oszd meg, ha te is egyetértesz, vagy ha téged is felháborít stb.). A betegségek és születésnapok említése is igen gyakori, valamint a kettő ötvözete. Például egy súlyos beteg gyerek, akinek ma épp születésnapja van, és köszöntésre/megosztásra vár, vagy egy most felgyógyult gyerek, akinek szintén születésnapja van. A visszatérő szófordulatok szintén jellemzik ezeket az álhíreket, például Christiano Ronaldót lehet szeretni, vagy sem, de megmenti a súlyos beteg Noémi életét. Noémi életét nem mentette meg, azonban a valóságban az álhír hatására leálltak az adományok, amelyet a szülők vártak, ugyanis a beteg Noémi tényleg létezett, csak a Ronaldo-féle segítség volt álhír. Majd Caramel és Majka nem létező jótékonyági akciója kapcsán ugyanezt a szófordulatot alkalmazták az álhír gyártói – vélhetően ugyanaz a személy állhatott mögötte. A „nekem senki sem segít”, „engem senki sem szeret”, „senki sem köszönt fel”, „én senkit sem érdeklek” szánalomkeltő szófordulatok ugyancsak visszatérő elemek voltak az álhírekben.

2. Érzelmekre, félelemre, dühre ható nyelvi formulák

A következő beazonosított kategóriát a szintén érzelmekeltő, de ezúttal a negatív érzelmekre, a félelemre, dühre ható nyelvi formulák alkalmazása jelentette. A 29 beazonosított nyelvi és formai jellemző közül ugyancsak 7 tartozott ebbe a kategóriába.

3. táblázat: Érzelmekre, félelemre, dühre ható nyelvi formulák (kiemelés és aláhúzás tőlünk):

Azonosított nyelvi jelek	Konkrét példák az adatbázisból
Konfliktusokra utaló szavak és kifejezések	Sebestyén Balázs <u>„keményen beszólt”</u> Sarka Katának; Ábel Anita <u>„helyre tette”</u> Nádai Anikót;

	<p>Vajna Tímea gyomorforgató módon „szólt be” Junior feleségének”;</p> <p>Orbán Viktor „feljelentette” Koncz Zsuzsát;</p> <p>Koncz Zsuzsa mindent elsőprő bátorsággal „ment neki” Kósa Lajosnak;</p> <p>Majka kíméletlenül „helyre tette” a magyar embereknek „beszóló” Pataky Attilát;</p> <p>Hatalmas igazsággal „ment neki” Szinetár Dóra Schobert Norbinak;</p> <p>Kijózanító igazsággal „védte meg” Szikora Robi a Deutsch Tamás által lenézett embereket.</p>
<p>Felháborodott, indulatos hangnem</p>	<p>„Milyen országban élünk?” (poszt a képviselői fizetések és a nyugdíjak emelés közti különbségről);</p> <p>„Ez most komoly?” (hamis poszt arról, hogy büntetni fogják azt, aki nem oltatja be magát Covid ellen);</p> <p>„Mi a p*csa!” (hamis poszt arról, hogy koronavírus régen is létezett, de akkor nem volt karantén, nem kellett maszkot hordani stb.);</p> <p>„Am van itt még más is...!” (felháborodott poszt arról, hogy kötelező lesz bevallani, ha valaki nincs beoltva).</p>
<p>Gúnyos megfogalmazás</p>	<p>A „román IQ-bajnok törvény” nem engedte Sepsiszentgyörgyön a magyar zászlók kihelyezését március 15-én, de a furfangos székelyek megoldották táblákkal – írta egy hamis poszt, a valóságban pedig kint voltak magyar zászlók is;</p> <p>„Kötelező Szurika? – Köszönjük NEM!”;</p> <p>„Maszkhívők lehet ajvékolni, de a tények eléggé makacsak!”</p> <p>„NESZE NEKTEK VAKCINA!”;</p> <p>„A 3 sátánista népiértó propagálja a „covid f*ck-cinákat” (három volt amerikai elnök látható a fotón;</p> <p>„A semmire sem jó „kamutesztek”;</p> <p>„Azok a „fránya összeesküvés-elméletek” (amelyek a poszt szerint igazak);</p>

	<p>„Az a <u>fránya szél</u>” (a hamis poszt azt állítja, hogy egy olyan videót mutat, ahol ukránok játsszák el, hogy halottak, de a szél megmozdítja az egyik hullaszakot, ami alól kinyúl egy kéz és visszahúzza magára – a videó valójában évekkal korábban készült Bécsben, egy klímapolitika elleni demonstráción).</p>
<p>Tudatlanságra utaló, érzelemfűtött felszólítások, kérdések, kioktató stílus</p>	<p>„<u>Ébresztő! Ez kell neked?</u>” (hamis poszt arról, hogy az otthoni dohányzásért is büntetés jár majd); <u>VAN VALAKI, AKI MÉG MINDIG NEM FOGTA FEL?</u> Egy PCR teszt nem mutat ki semmit!”; „Azoknak, <u>akik még mindig nem tudnak róla</u>” (hamis poszt arról, hogy beleegyezés nélkül is beadható a koronavírus elleni vakcina).</p>
<p>Tisztánlátásra, józan észre, tényekre utalás, kioktató stílus</p>	<p>„Mert segíti a <u>TISZTÁNLTÁST</u>” (egy Covid-vírussal kapcsolatos poszt); „Maszkhívók lehet ajvékolni, de <u>a tények eléggé makacsak!</u>”; „Csak használja mindenki <u>a józan paraszti eszét</u>”; „Itt az első hazai vizsgálat tényszerű eredménye. <u>Dönts el magad.</u> Laborképzés előtt és után...”;</p>
<p>Összeesküvést sejtető megfogalmazás</p>	<p>A <u>hatóságok eltitkolják, nem jelentik</u> (hamis poszt arról, hogy mérgező kéndioxid-felhő tart Magyarországot felé); <u>„Erről miért nem beszél a média?”</u> (egy csodaautóról, amely a poszt szerint 500 kilométert képes megtenni 1 liter vízzel); <u>A NASA és a kormányzat eltitkolják</u> a Föld felé tartó idegen anyahajókat; A <u>NASA elrejtett</u> egy „kinetikus rakétát” a Holdon, de nem tudni miért; <u>A NASA, a Vatikán és a Pentagon is eltitkolják</u>, hogy közeledik a Nibiru bolygó; „ENNEK AZ ORVOSNAK <u>NEM FOGOD LÁTNI A NYILATKOZATÁT A TV-BEN</u>” (egy oltásellenes állítólagos orvos nyilatkozata); <u>„ELHALLGATTÁK!”</u> (az igazságot a koronavírus kapcsán).</p>

Figyelemfelhívás veszélyre	<p><u>Újfajta bűncselekményekre</u> figyelmeztető posztok (a rendőrség nevében közzétett, nem létező veszélyekre felhívások);</p> <p><u>Félelmetes tüdőbetegség</u> felbukkanására figyelmeztető poszt;</p> <p>„FELHÍVÁS! Ma a buszon észrevettem a srác kezében EZT a gépet!” (hamis poszt arról, hogy a buszon utazók bankkártyájának adatait távolról képesek ellopni egy kártyaleolvasónak tűnő műszerrel).</p>
----------------------------	--

(Forrás: saját készítés)

A negatív érzelmelektésre alkalmazott nyelvi jelek közül az egyik leggyakrabban volt a konfliktusokra utaló szavak és kifejezések használata. Ez általában két ismert személy közti, nem létező konfliktust festett le, amikor valaki „beszölt”, „helyretett” valakit. A felháborodott, indulatos hangnem is jellemzője az álhíreknek, az adatbázisunkban található álhírek közül elsősorban politikai, illetve a koronavírus témájában készült posztokban találtunk ilyeneket. Valamely aktuális és megosztó témát jellemeznek ezen nyelvi elemek. Ugyanez igaz a gúnyos megfogalmazásra, amely mindig valamilyen manipulációra, sok esetben egyoldalú, elfogult, polarizált vélemény kinyilvánítására jellemző. Szintén a társadalmat erősen megosztó témák (mint például a politika vagy a koronavírus) esetén találtunk tudatlanságra utaló, érzelmelektett felszólításokat és kérdéseket, illetve jellemző volt a kioktató stílus alkalmazása. Ugyancsak ilyen témákban jelent meg a tisztánlátásra, józan észre, tényekre utalás, legtöbbször szintén a kioktató stílussal párhuzamosan. Az összeesküvést sejtető megfogalmazás is jellemzője az álhíreknek, amikor valami eltitkolt témáról írnak, amelyet a kormányzat, a különböző hatóságok szándékosan eltitkolnak. De az álhírek készítői valahogyan ennek mégis a tudomására jutnak. A különféle veszélyekre történő figyelemfelhívás ugyancsak visszatérő nyelvi formulája az álhíreknek. Legtöbbször nem létező bűncselekményekre, újfajta, félelmetes betegségekre hívják fel a lakosság figyelmét. Ilyenkor jellemző a hatóságokra történő hivatkozás (pl. rendőrség).

3. A hitelességet alátámasztó nyelvi fogások és szóhasználat

A következő kategóriát a poszt hitelességét alátámasztani hivatott nyelvi fogások és szóhasználat jelenti. A 29 jellemzőből 8-at soroltunk ebbe a kategóriába. Az álhírek készítői számára különösen fontos, hogy megbízhatónak és hihetőnek tűnjenek, így tudnak minél több emberhez eljutni, és így érik

el azt, hogy minél többen továbbosszák ezeket a posztokat, hozzájutva a vágyott nagyszámú kattintáshoz.

4. táblázat: Hitelességet alátámasztó nyelvi fogások és szóhasználat (kiemelés és aláhúzás tőlünk):

Azonosított nyelvi jelek	Konkrét példák az adatbázisból
Átlagemberekre / átlagos életre, „közülünk való” emberekre utaló jelzők a közösségi média-csoportok nevében	Közmunkások, munkanélküliek, kenyérkeresők csoportja; Nyugdíjasok klubja; Nők klubja; Recept Klub; Pénzkosár; Nők Közössége; Retro Klub
Tegeződő hangnem	„ <u>Ne félj</u> ”, „ <u>ne bántsd</u> ”, „ <u>ne ölj</u> ” megfogalmazások az autót megszálló méhekről szóló hamis posztban; „ <u>Oszd meg, ha...</u> ” te is egyetértesz, téged is felháborít stb. formulák; „ <u>Ti</u> milyen büntetést adnátok nekik?” (álhír arról, hogy romák halálra vertek egy magyar tanárnőt Tiszavasváriban).
Hatóságokra, szaktekintélyekre, médiára hivatkozás	„ <u>A NASA és a kormányzat már tudják</u> ” (idegen anyahajók tartanak a föld felé); „ <u>A Vatikán, a NASA és a Pentagon is tudja</u> ” (a közeledő X-bolygóról, a Nibiruról, de eltitkolják); „A hollandok <u>tömegtájékoztatásban</u> már leadták”, a „ <u>rendőrség</u> ” figyelmeztet (egy újfajta bűncselekményre).
Népszerűsége, elterjedtsége, köztudottságra utaló szöfordulatok	„ <u>Tízezrek kedvelik az írást</u> ”; „ <u>Ezrek osztották meg</u> ” (Sebestyén Balázs nem létező felhívását); „ <u>Egy ország izgul</u> ” (egy nem létező pécsi kismamáért); „ <u>Országos Botrányt</u> ” váltott ki (Orbán Viktor nem létező bejelentése); „ <u>Rengetegen osztják ezt a bejegyzést</u> ” (maszkot nem viselő politikusokról).
Általánosító túlzások	„ <u>Minden magyart</u> ” hidegzuhanyként ért (Orbán Viktor nem létező bejelentése); „ <u>Mindenki</u> viccet csinál belőle, de „ <u>senki sem</u> tudja, hogy...” Balotelli focista fizetése 50 százalékát afrikai gyerekeknek adományozza (hamis állítás egy fotót tartalmazó posztban).

Egyetértésre kérdez rá	„ <u>Ugye szerintetek is kéne</u> még egy stadion?” (hamis fotó, amely az állítása szerint a Szent János Kórház romos orvosi szobáját ábrázolja); „ <u>Ti milyen büntetést adnátok nekik?</u> ” (álhír arról, hogy romák halálra vertek egy magyar tanárnőt Tiszavasváriban).
Más, megbízható(bb) médiumra emlékeztető weblapnév	TV2.dobbenetes.com; TV2-FRISS.COM; <u>blikk</u> ruzs.me; <u>femcafe</u> -hir.com; <u>rfl</u> -klub.me; <u>origo</u> online.net
Komolyságot/megbízhatóságot, bennfentességet sugalló weblapnevek	hirebaseis.com; lapzarta.com; hitel.news7.hu; budapest-news.com; elsokezbol.com

(Forrás: saját készítés)

Az egyik ilyen formula, amikor a hétköznapióság, a „közülünkvalóság” érzését keltik fel az olvasóban, így a sok esetben álhíreket (is) közlő közösségimédia-oldalak nevében megjelenik ez a törekvés. A közvetlenség és megbízhatóság érzését kelti a tegeződő hangnem, amely ugyancsak visszatérő jellemzője az álhíreknek. A hatóságokra, médiumokra, szaktekintélyekre hivatkozás elsősorban olyan hírek esetén jelenik meg, ahol valamilyen eltitkolt információ megosztását ígéri a poszt, vagy valami új, itt eddig még nem hallott eseményről tudósít. Bevett formula, hogy az álhírek készítői azt a látszatot keltik, hogy a hír már eleve köztudott. Így megjelennek a népszerűsége, elterjedtsége, köztudottságra utaló szófordulatok, hogy a bejegyzést már tízezrek osztották meg. Ehhez hasonló az általánosító túlzások alkalmazása, a „mindenki” vagy „senki” kifejezések használata. Az egyetértésre rákérdező formulák is gyakran megjelennek az álhírekben, amelyek kész tényként állítják be a hazugságot, amelyre rá is kérdeznek. A manipuláció lényege, hogy arra számítanak, hogy az olvasó a kérdésre koncentrál, nem gondolkodik el azon, hogy az eredeti állítás vajon igaz-e. A hitelességet több álhíroldal is azzal próbálja megalapozni, hogy a nevébe valamely más, megbízható(bb) médium, hírportál nevét építi be, illetve elterjedt fogás az is, hogy az álhíroldal valamilyen komolyságot, megbízhatóságot, bennfentességet sugalló nevet választ magának, hogy ezzel is megtéve az olvasókat. Azonban ezek a weblapok nem tartoznak az ismert és megbízható oldalak közé.

4. Szokatlan írásmód, megfogalmazás és formai jegyek

Az utolsó kategóriát inkább formai jegyek képezték. Ide a szokatlan írásmódbeli alkalmazásokat, a hanyag megfogalmazási módokat, illetve a kü-

lönböző egyéb formai jegyeket soroltuk be. A 29 jellemző közül 7 esett ebbe a kategóriába.

5. táblázat: Szokatlan írásmód, megfogalmazás és formai jegyek (kiemelés és aláhúzás tőlünk):

Azonosított nyelvi jelek	Konkrét példák az adatbázisból
Nagybetűk indokolatlan használata	<p><u>TÉRKÉP</u> (egy állítólag 1300 éves térképet bemutató poszt);</p> <p><u>FELHÍVÁS!</u> (rendőrséginek álcázott és egyéb hamis, közérdekű felhívások esetén, pl. méhek az autón, nem létező nyugdíjmelés, temetkezés esetén végakarát-nyilvánítás változása stb.);</p> <p><u>GYÁSZ, TRAGÉDIA</u> (pl. Berki Krisztián, Gáspár Győző halálhíre – mindketten életben voltak, amikor a cikkek megjelentek);</p> <p><u>„KÉRÜNK EGY MEGOSZTÁST!”</u>, mert Magyarország egyharmada éhen „gebed”;</p> <p>„Íme Orbán Viktor <u>NAGY</u> bejelentése, ami minden magyart hidegzuhanyként ért!!”;</p> <p><u>„FELHÍVÁS!</u> Ma a buszon észrevettem a srác kezében <u>EZT</u> a gépet!”</p> <p><u>„AZ ORVOSOK IS MEGDÖBBENTEK!</u> Ezzel a módszerrel 1 nap alatt leszoksz a dohányzásról”;</p> <p><u>„OROSZOK KISZŰRÉSÉRE ALKALMAS GÉNTESZTET FEJLESZTETT KI A PFIZER”</u> – a teljes poszt nagybetűvel íródott;</p> <p><u>„PATAKY ATTILA DURVÁN MEGFENYEGETTE MAJKÁT A MAI ÜZENETE MIATT – „MIT KÉPZELSZ MAGADRÓL TE KIS ÓZDI...”</u> – a teljes poszt nagybetűvel íródott;</p> <p>„Most a vírus 4. hullámának idején <u>AZONNAL EZT</u> tegyék, ha úgy érzik betegek, és <u>NE</u> azt, amit hallanak” (egy orvos nevében írt hamis közlemény, az orvos a hivatalos profilján határolódott el a csalók által az ő szájába adott, de soha el nem mondott, le nem írt szavaktól);</p> <p>„Embertelen! <u>BOTRÁNY!</u>... Felfoghatatlan az OKA, amiért tették..!” (álhír arról, hogy romák halálra vertek egy magyar tanárnőt Tiszavasváriban).</p>

<p>Helyesírási hibák, elírások</p>	<p>Halász Judit „<u>el hunyt</u>”; „<u>szomori hír</u>”; „Brutális medvetámadás <u>a Mátrába</u>”; „10 <u>kilómeterre</u> is hallották az anya sikítását; <u>Nygodj</u> békében Nagy Feró!”; „<u>NOtár Mari össze kapott Salana</u> Gomezzel”; „<u>Szörnyű Tragédia!</u>”; „Büntetés jár a <u>Vasárnapi</u> kerti munkáért!!!”; „A Biblia is megírta, <u>október -5e</u> lesz a világ végének kezdete!”</p>
<p>Írásjelek (felkiáltójel, kérdőjel, pont) sűrű/többbszörös indokolatlan/szokatlan használata</p>	<p>Vannak csodák!!! Danika egészségesen született; Szépen kérlek oszd meg!! 10 perce jött a hír!!! HATALMAS VÁLTOZÁS!! Büntetés jár a Vasárnapi kerti munkáért!!! KÖTELEZŐ lesz bevallani, ha nem vagyunk beoltva??! Ám van itt még más is...! Felfoghatatlan az OKA, amiért tették...!</p>
<p>Hosszú cím, amely a posztban nem fejeződik be</p>	<p>Kósa: – „Alig élek én is többől mint 28.500 Ft, mégsem panaszkodom annyit, mint a...”; FELHÍVÁS! Ma a buszon észrevettem a srác kezében EZT a gépet!” Mikor megláttam, hogy az emberek zsebéhez érinti...; Mészáros Lőrinc vérlázító nyilatkozata a súlyos beteg kis Zentével kapcsolatban: „Olyan projektbe nem fektetek bele a...; Aurelio: „Remélem a vírus az időseket, betegeket viszi el először, mert rájuk már iga...” Novák Katalin: „Azok a fiatalok, akik ennyi segítség után is elhagyják az országot, nem...”</p>
<p>Konkrét alany/szervezet hiánya</p>	<p><u>Kihirdették!!!</u> Szeptember 17-től igényelhető a 2,5 milliós mindenkinek alanyi jogon járó lakásfelújításra fordítható támogatás”; „<u>Bejelentették</u> a dátumot! Magyarországon is kötelező bevezetni az eurót, mutatjuk, mikortól fizetünk euroval!”; „...<u>Döntöttek</u>: Módosítják a trianoni határt!”;</p>

	<p>„Tanárokhoz szól <u>egy német orvos</u> a COVID 19 járvány kapcsán!”; „<u>Egy olasztól</u> a világ többi részének: Ötletetek sincs arról, hogy mi vár rátok...”;</p> <p>„<u>Német orvos</u>: Miért helyezitek karanténba az embereket? Miért teszitek ki őket felesleges...”;</p> <p>„Egy koronavírus által igazoltan megfertőződött, <u>külföldön élő orvos</u> levele, aki kéri, hogy osszuk meg az eddigi tapasztalatait.”;</p> <p>„<u>Egy nővér</u> üzenete”;</p> <p>„A hollandok <u>tömegtájékoztatásban</u> már leadták” (nincs semmi konkrét médium megnevezve).</p>
Magyartalan/szokatlan megfogalmazások	<p>„A cukorbetegség szörnyű ellenségét találták!”</p> <p>„Az orvosok próbáltak egy agyműtétet végezni az agyán.”</p>
Nem „.hu” végződésű URL-ek	<p>ma-reggel.me; budapest-1873.net; mindenegyben.co; otperciheno.com; bekezdes.co; tudasfaja.club; hir44.blogspot.com; maivalosag.com; eztnezd.net; hirkalap.net; hireim.ma; napihirek.net; tudasfaja.club</p>

(Forrás: saját készítés)

A negyedik kategóriába tartozó formai jelek közül a leggyakoribb volt a nagybetűk indokolatlan használata. Általában valamilyen figyelemfelkeltő vagy annak szánt szót írnak nagybetűvel a megosztott cikk címében és/vagy a poszt szövegében, de olyan is előfordul, hogy a komplett cím és poszt is végig nagybetűvel íródott. A helyesírási hibák és elírások is gyakori jellemzői voltak az általunk elemzett álhíreknek. Visszatérő jel volt, a legtöbb álhír esetében megjelent az írásjelek (felkiáltójel, kérdőjel, pont) sűrű/többszörös indokolatlan vagy szokatlan használata. Például a három pont után egy felkiáltójel, vagy három felkiáltójel egymás után, vagy több kérdőjel egymás után. Hivatásos újságíró ilyet sosem ír, ahogyan olyan hosszú címetek sem, amilyen az álhírek egy jelentős részét jellemzi. A cím olyan hosszú,

hogy a közösségi médiában továbbosztva nem is fér ki, ezért három pontra végződik. Hivatásos újságírók nem adnak ilyen hosszú, adott esetben akár 5 soros címet, ilyenekkel még a bulvársajtóban sem lehet találkozni, így ez is álhíre utaló formai jegy. Ugyancsak megfigyelhető bizonyos álhírek esetében a konkrét alany vagy konkrét szervezet hiánya. Valakik kihirdették, valakik bejelentették, de nem tudni, hogy ki áll ezek mögött. A koronavírusról szóló álhírek esetében gyakori volt az „egy német orvos”-ra vagy „egy olasz orvos”-ra hivatkozni bármiféle konkrétum nélkül. A magyartalan megfogalmazások is sok esetben álhírt vagy egyéb átverést jeleznek, ilyenkor általában valamely nemzetközi forrásból ered a hír, amelyet rossz fordítóprogram segítségével ültettek át magyar nyelvre. A hanyag vagy szokatlan megfogalmazások szintén jellemzőek lehetnek, ilyeneket hivatásos újságírók nem szoktak írni. Az álhíreket (is) gyakran megosztó oldalak talán legjellemzőbb formai jegye, hogy nem „.hu” végződésűek. Ennek praktikus oka van, ugyanis így próbálnak ezen oldalak minél inkább a magyar hatóságok látókörén kívül maradni, minél kevésbé utolérhetőnek és így jogilag nehezebben felelősségre vonhatónak lenni.

Az általunk beazonosított nyelvi és formai sajátosságok egy része megjelenhet a bulvársajtóban is (például az érzelemfelkeltő nyelvi formulák), tehát bizonyos átfedések léteznek, hiszen mind az álhírek, mind a bulvárhírek esetén is a minél nagyobb kattintásszám elérése a fő cél. Ennek érdekében a mainstream bulvársajtó is bizonyos manipulációs trükköket alkalmaz (ezekről részletesebben: Kenyeres 2014).

Az elemzésbe bevont több mint 230 álhír túlnyomó többsége 2020-ig került be az adatbázisunkba. Akkor a magyar hatóságok a koronavírus-járvány idején sok olyan weblapot és közösségimédia-oldalt lekapcsoltak, amelyek az álhírek fő terjesztői voltak Magyarországon. Ezek nagy része nem indult többé újjá, más részük megmaradt, azonban nem elsősorban álhíreket, hanem manipulatív módon tált híreket és képeket közöl. A klikkvadászat továbbra is megmaradt, azonban benyomásunk szerint kevésbé jellemző a teljes kitalációk és hazugságok közlése. Hogy ez meddig marad így, azt nem lehet tudni. A 2022-ben kitört orosz–ukrán háború, illetve a 2023-as törökországi földrengés kapcsán ismét egy-egy nagyobb hullámát figyelhettük meg az álhírek (elsősorban hamisított és/vagy átkeretezett fotók és videók) terjedésének a közösségi médiában.

A jövőt illetően a deepfake videók megjelenése emelheti új szintre az álhírek terjedését. Veszelszki szerint a deepfake lehet a hamis információk terjesztésének következő „nehézfegyverzete” (Veszelszki 2021). A deepfake olyan videókat jelent, amelyek a valóságban meg nem történt jelenetet áb-

rázolnak, valaki olyat tesz és/vagy olyat mond, amit a valóságban nem tett/nem mondott. Mindezt digitális módon állítják elő mélytanuló technika alkalmazásával, amely az adott személyről készült képek és videók alapján képes róla gyakorlatilag bármilyen videót generálni. A technológiának vannak még gyerekbetegségei, így bizonyos részletek megfigyelésével egyelőre még többé-kevésbé ki lehet szűrni a deepfake videókat, de a technika rohamos fejlődése révén ezek egyre kevésbé lesznek észrevehetőek az emberi szem számára. Hasonló a helyzet a mesterséges intelligencia megjelenésével, amely már nemcsak komplett cikket képes megírni tökéletes helyesírással és nyelvtanilag helyesen, hanem teljesen valóság-hű fotókat is képes ezek mellé generálni. 2023-ban például a Twitteren terjedt el egy olyan élethű fotó, amelyen Ferenc pápa látható fehér pufidzsekiben. A képet mesterséges intelligencia készítette, de sokan valósnak gondolták.

Szakirodalom

- Aczél Petra 2017. Az álhír. Kommentár a jelenség értelmezéséhez. *Századvég* 2/5–26.
- Allcott, Hunt – Gentzkow, Matthew 2017. Social Media and Fake News in the 2016 Election. *Journal of Economic Perspectives*. 2/211–36.
<https://doi.org/10.1257/jep.31.2.211>
- Apuke, Oberiri Destiny – Omar, Bahiyah 2021. Fake news and COVID–19: modelling the predictors of fake news sharing among social media users. *Telematics and Informatics* 56/1–16. <https://doi.org/10.1016/j.tele.2020.101475>
- Bajomi-Lázár Péter 2023. Álhírek és igaz hírek. Definíciós kérdések. In: Özge Çakır-Somlyai (szerk.): *Az álhírek elleni küzdelem – Szöveggyűjtemény* 2–11.
- Balázs Géza 2003. „Minden házfalat cseréljeteK sms-falra”. Sms-fal mint elektronikus graffiti. *Magyar Nyelvőr* 144–59.
- Balázs Géza 2006. Az sms-folklór – a minimálfolklór nyelvi képe I. *Magyar Nyelvőr* 439–56.
- Balázs Géza 2007. Az sms-folklór – a minimálfolklór nyelvi képe II. *Magyar Nyelvőr* 48–62.
- Balázs Géza 2010. Az új médiumok retorikája. *ME.DOK Média-Történet-Kommunikáció* 4/5–16.
- Balázs Géza 2015a. A közrádió nyelvi normája. *ME.DOK Média-Történet-Kommunikáció* 1/15–26.
- Balázs Géza 2015b. Netfolklór – intermedialitás és terjedés. *Replika* 1–2/171–85.
- Balázs Géza 2023. Az internet népe. Ludovika Egyetemi Kiadó. Budapest.
- Balogh Andrea – Veszelszki Ágnes 2019. Udvariasság és sértés a számítógépes játékokban – pragmatikai szempontból. *Magyar Nyelvőr* 88–116.
- Baptista, João Pedro – Gradim, Anabela Gradim 2022. A Working Definition of Fake News. *Encyclopedia* 2/632–645. <https://doi.org/10.3390/encyclopedia2010043>

- Bennett, W. Lance – Livingston, Steven 2018. The disinformation order: Disruptive communication and the decline of democratic institutions. *European Journal of Communication* 2/122–39. <https://doi.org/10.1177/0267323118760317>
- Bryanov, Kirill – Vziatysheva, Victoria 2021. Determinants of individuals' belief in fake news: A scoping review determinants of belief in fake news. *PLoS ONE* 6/1–25. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0253717>
- Burkhardt, Joanna M. 2017. Combating Fake News in the Digital Age. *Library Technology Reports* 8. <https://www.journals.ala.org/index.php/ltr/issue/viewFile/662/423> (Letöltés: 2023. 04. 23).
- Falyuna Nóra 2017. Az általános szövegek pragmatikai vizsgálata. Esettanulmány a lúgosító diéta példáján. *Századvég* 2/85–107.
- Falyuna Nóra 2019. Esettanulmány a magyar laposföld-hívők online közösségének diskurzusról. *Médiakutató* 4/65–82.
- Fehér Katalin – Király Olívia 2017. Álhíresülés – a hamis hírek dinamikája a médiában. *Századvég* 2/39–50.
- Filipec, Ondřej 2019. Towards a Disinformation Resilient Society? The Experience of the Czech Republic. *Cosmopolitan Civil Societies: an Interdisciplinary Journal* 1/1–26. <https://doi.org/10.5130/ccs.v11.i1.6065>
- Gaughan, Anthony J. 2017. Illiberal Democracy: The Toxic Mix of Fake News, Hyperpolarization, and Partisan Election Administration. *Duke Journal of Constitutional Law & Public Policy* 3/57–139.
- Georgiadou, Elli – Rahanau, Harjinder – Siakas, Kerstin – McGuinness, Claire – Edwards, Adam – Hill, Vanessa – Khan, Nawaz – Kirby, Pdraig – Cavanagh, Jerald – Knežević, Ratko 2018. Fake news and critical thinking in information evaluation. In: Halilagić, Dženita – Knežević, Ratko – Cavanagh, Jerald – Kirby, Pdraig (eds.): *Proceedings – International Scientific Conference „Western Balkan Information Literacy” Alternative facts, Fake News, getting to the truth with Information Literacy* 21–22 June 2018 Bihac. Limerick Institute of Technology, Ireland. 50–71.
- Gerbaudo, Paulo 2018. Fake News and All-Too-Real Emotions: Surveying the Social Media Battlefield. *Brown Journal of World Affairs* 1/1–16. <https://bjwa.brown.edu/25-1/fake-news-and-all-too-real-emotions-surveying-the-social-media-battlefield/> (Letöltés: 2023. 04. 23).
- Gordon, Mordechai 2018. Lying in Politics: Fake News, Alternative Facts, and the Challenges for Deliberative Civics Education. *Educational Theory* 1/49–64. <https://doi.org/10.1111/edth.12288>
- Guess, Andrew – Nyhan, Brendan – Reifler, Jason 2018. *Selective Exposure to Misinformation: Evidence from the consumption of fake news during the 2016 U.S. presidential campaign*. <https://about.fb.com/wp-content/uploads/2018/01/fake-news-2016.pdf> (Letöltés: 2023. 04. 18).
- Himma-Kadakas, Marju 2017. Alternative facts and fake news entering journalistic content production cycle. *Cosmopolitan Civil Societies: An Interdisciplinary Journal* 2/25–40. <https://doi.org/10.5130/ccs.v9i2.5469>

- Kenyeres Attila Zoltán 2014. *A médiamanipuláció boszorkánykonyhája – 100+4 manipulációs recept*. Magánkiadás. Debrecen.
- Kiss Máté Attila 2021. Álhírek bővületében – A dezinformációk elleni fellépés kilátásai. *Nemzetbiztonsági Szemle* 2/20–28. http://real.mtak.hu/132629/1/02_Kiss_20-28_NSZ_2021_2.pdf; <https://doi.org/10.32561/nsz.2021.2.2>
- Klein, David O. – Wueller, Joshua R. 2017. Fake News: A Legal Perspective. *Journal of Internet Law* 10/5–13. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2958790 (Letöltés: 2023. 04. 23).
- Krekó Péter 2018. *Tömegparanoia. Az összeesküvés-elméletek és álhírek szociálpszichológiája*. Athenaeum Kiadó. Budapest.
- Lazer, David M. J – Baum, Matthew A. – Benkler, Yochai – Berinsky, Adam J. – Greenhill, Kelly M. – Menczer, Filippo – Metzger, Miriam J. – Nyhan, Brendan – Pennycook, Gordon 2018. The science of fake news – Addressing fake news requires a multidisciplinary effort. *Science* 6380/1094–6. <https://doi.org/10.1126/science.aao2998>
- Levitskaya, Anastasia – Fedorov, Alexander 2020. Typology and Mechanisms of Media Manipulation. *International Journal of Media and Information Literacy* 1/69–78. <https://doi.org/10.13187/ijmil.2020.1.69>
- Marshall, Jonathan Paul 2017. Disinformation Society, Communication and Cosmopolitan Democracy. *Cosmopolitan Civil Societies: An Interdisciplinary Journal* 2/1–24. <https://doi.org/10.5130/ccs.v9i2.5477>
- The Real Story of "Fake News". The term seems to have emerged around the end of the 19th century. 2017. <https://www.merriam-webster.com/words-at-play/the-real-story-of-fake-news> (Letöltés: 2023. 04. 23).
- Patwa, Parth – Sharma, Shivam – Pykl, Srinivas – Guptha, Vineeth – Kumari, Gitanjali – Akhtar, Md Shad – Ekbal, Asif – Das, Amitava – Chakraborty, Tanmoy 2021. Fighting an Infodemic: COVID–19 Fake News Dataset. In: Chakraborty, T., Shu, K., Bernard, H.R., Liu, H., Akhtar, M.S. (eds) *Combating Online Hostile Posts in Regional Languages during Emergency Situation. CONSTRAINT 2021. Communications in Computer and Information Science*, vol 1402. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-73696-5_3
- Pennycook, Gordon – Rand, David G. 2021. The Psychology of Fake News. *Trends in Cognitive Sciences* 5/388–402. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2021.02.007>
- Rose-Wiles, Lisa 2018. Reflections on Fake News, Librarians, and Undergraduate Research. *Reference & User Services Quarterly* 3/200–204. <https://doi.org/10.5860/rusq.57.3.6606>
- Royster, Lee K. 2017. Fake News: Potential Solutions To The Online Epidemic. *North Carolina Law Review* 1/270–296. <https://scholarship.law.unc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=5718&context=nclr> (Letöltés: 2023. 04. 23).
- Shane, Scott 2017. From Headline to Photograph, a Fake News Masterpiece. *New York Times*. 2017. 01. 18. <https://www.nytimes.com/2017/01/18/us/fake-news-hillary-clinton-cameron-harris.html> (Letöltés: 2023. 04. 23).
- Tandoc Jr., Edson C. – Lim, Zheng Wei – Ling, Richard 2018. Defining "Fake News". *Digital Journalism* 2/ 137–53. <https://doi.org/10.1080/21670811.2017.1360143>

- Yaffe, Joanne 2017. From the Editor—Fake News, Information Literacy, and Scholarly Communication in Social Work. *Journal of Social Work Education* 3/369–71. <https://doi.org/10.1080/10437797.2017.1326714>
- Veszelszki Ágnes 2017. Az álhírek extra- és intralingvális jellemzői. *Századvég* 2/51–82.
- Veszelszki Ágnes – Falyuna Nóra 2019. Az áltudományosság leleplezése érvelés-technikai-nyelvészeti eszközökkel. *Médiakutató* 3/39–51.
- Vosoughi, Soroush – Roy, Deb – Aral, Sinan 2018. The spread of true and false news online. *IDE.MIT.EDU* <https://ide.mit.edu/wp-content/uploads/2018/12/2017-IDE-Research-Brief-False-News.pdf> (Letöltés: 2023. 04. 23).
- Walters, Ryan M. 2018. How to Tell a Fake: Fighting Back against Fake News on the Front Lines of Social Media. *Texas Review of Law & Politics* 1/111–79. <https://www.trolp.org/blog/2019/2/11/how-to-tell-a-fake-fighting-back-against-fake-news-on-the-front-lines-of-social-media> (Letöltés: 2023. 04. 23).
- Wardle, Calire – Derakhshan, Hossein 2017. Information disorder: Toward an interdisciplinary framework for research and policy making. *Council of Europe policy report DGI(2017)09, Council of Europe*. <https://edoc.coe.int/en/media/7495-information-disorder-toward-an-interdisciplinary-framework-for-research-and-policy-making.html> (Letöltés: 2023. 04. 23).
- Weideman, Melius 2018. Fake News: The role of search engines and website content. In: Halilagić, Dženita – Knežević, Ratko – Cavanagh, Jerald – Kirby, Padraig (eds.): *Proceedings – International Scientific Conference „Western Balkan Information Literacy” Alternative facts, Fake News, getting to the truth with Information Literacy 21–22 June 2018*. Bihac. Limerick Institute of Technology. 26–35.
- Zhang, Xichen – Ghorbani, Ali A. 2020). An overview of online fake news: Characterization, detection, and discussion. *Information Processing and Management*. 2. 1–26. <https://doi.org/10.1016/j.ipm.2019.03.004>

A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

Kenyeres Attila Zoltán

egyetemi adjunktus

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem

E-mail: kenyeres.attila.zoltan@uni-eszterhazy.hu

<https://orcid.org/0009-0009-5745-0073>

Szűts Zoltán

egyetemi docens

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem

E-mail: szuts.zoltan@uni-eszterhazy.hu

<https://orcid.org/0000-0001-8539-670X>

Abstract

KENYERES, ATTILA ZOLTÁN – SZŰTS, ZOLTÁN

THE TENTATIVE DEFINITIONS AND LINGUISTIC SIGNS OF FAKE NEWS

The paper attempts to define the concept of fake news and identify its linguistic signs. It will show that there is no consensus in the Hungarian and international literature on the definition of fake news, and that the linguistic signs of fake news include spelling mistakes, dense/multiple punctuation, conspiracy theorising or generalising exaggerations. The work lists the different types of fake news and their linguistic signs, as well as the motivations and effects of spreading fake news. The study is useful in education, both for defending against fake news and for recognising and understanding fake news.

Keywords: fake news, fake news, disinformation, linguistic analysis, definition, social media, manipulation, news dissemination, linguistic cues

A JOGÁSZKÉPZÉS MINT A KISEBBSÉGI NYELVI JOGOK EGYIK ASPEKTUSA

Kivonat

Az anyanyelv használatának joga a hatályos nemzetközi szerződésekben eljárásjogi megközelítésen alapul. Azon államok esetében, ahol jelentős számú, a többségtől eltérő nyelvi kisebbségek találhatók, ez a megközelítés azonban kisebbségvédelmi szempontból nem elégséges, elvégre a nyelv a jog közvetítőjeként alapvetően befolyásolja a jogérvényesítést és a jogkövetést, azoknak alapvető feltétele. Következésképpen a jog pusztá fordításán túl a megismerése, annak oktatása elsődleges fontosságú, a jog anyanyelvi oktatása több mint egy évszázada megfogalmazott valós kisebbségi igény. A jogi nyelvhasználat esetében az eljárásjogi szempontokon túli kollektív nézőpontok érvényesülése a valós jogegyenlőség megteremtése érdekében különösen indokolt, elvégre az anyanyelvtől eltérő jogalkalmazás kockázatai az általánosnál hatványozottabban jelentkeznek. A tanulmány mindezek alapján – jogi szempontból – tárgyalja a nyelv és a jog alapvető összefüggéseit és problematikáját, a hatályos nemzetközi jogforrásokat, bemutatja az anyanyelvi jogi felsőoktatásra vonatkozó jogtörténeti fordulópontokat, illetve azon múltbéli és jelenlegi jó gyakorlatokat, amelyek modellként állhatnak napjainkban a többnyelvű társadalommal rendelkező államok előtt.

Kulcsszavak: kisebbségi jogok, nemzet, nemzetiség, jogi felsőoktatás, nemzetközi jog, magyar jogtörténet, jogegyenlőség, nyelvi jogok, anyanyelv, jogi nyelv

Az anyanyelv használatának joga és a nyelvi kisebbségek kérdése

A jog és a nyelv közötti kapcsolat több társadalomtudomány által vizsgált téma (Balázs 1996, 1999, 2000, 2008; Szabó 2001a: 9–107; Arató–Balázs 2022). Ennek oka magától értetődő: a nyelv a jog szükségképpen hordozója és közvetítője, így döntően befolyásolja a jogérvényesítést és a jogvédelmet. Következésképpen a jog alkalmazása, értelmezése, gyakorlata és a jogi hivatások művelése egy jogrendszer nyelvének jogi szaknyelvként való, magas szintű ismeretét feltételezi (Szabó 1998a: 33). E körülmények különös eleme a jog érvényesítése, elvégre a normaszövegekben fellelhető kétértelműség, homályosság, vitathatóság (Szabó 2001a: 98–9) még abban az esetben is magas kockázatokat jelent, amennyiben az anyanyelven történik. *A contrario*, az anyanyelvtől eltérő jogalkalmazás kockázatai az általánosnál nagyobbak.

Napjainkban az anyanyelv használatának joga több szinten elismert és szabályozott, amely szabályozás középpontjában az egyén és az egyéni jogérvényesítés áll, azaz a jog és a nyelv kapcsolata eljárásjogi megközelítésben értelmezett. Az anyanyelvhasználat jogát univerzális szinten a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya a nyelvi különbségtétel nélküli megkülönböztetés tilalma és törvény előtti egyenlőség, valamint a nemzeti, vallási vagy nyelvi kisebbségek nyelvhasználati jogai alapjainak rögzítésével tartalmazza. Európai összefüggésben az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában 1950. november 4-én kelt egyezmény – a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányát másfél évtizeddel megelőzve – a lényegét tekintve azonos rendelkezéseket tartalmaz. A Strasbourgban 1992. november 5-én elfogadott Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája (a továbbiakban: Karta) szintén eljárásjogi szemléletű azzal, hogy már tartalmazza a legfontosabb jogszabályok kisebbségi nyelven való hozzáféréseinek biztosítását is. Az Európa Tanács nemzeti kisebbségek védelméről szóló, Strasbourgban 1995. február 1-jén kelt Keretegyezménye – bár már alapvetően kollektív alapon tárgyalja a nemzeti kisebbségek kérdéseit – a jogi nyelvhasználatot továbbra is egyéni és eljárásjogi alapokon kezeli. Az Európai Unió keretein belül az Alapjogi Charta, illetve az Európai Unió működéséről szóló szerződés rendelkezései szabályozzák a kérdést hasonló elvi alapokon, azzal a kiegészítéssel, hogy ez utóbbi megteremtette az anyanyelvi petíciós jogot, illetve a nyelvi oktatás általános kérdéseit külön is hangsúlyozza.

A nemzetközi és európai uniós jogforrások lényegi rendelkezései állami szinten az alapvető jogok körében jelennek meg, tartalmilag elsősorban eljárásjogi kódexekben. Az állami jogforrások lényege e körben az, hogy amennyiben egy eljárás során valamely fél a hivatalos nyelvet nem ismeri, jogában áll tolmács útján az anyanyelvét, másodlagosan egy általa ismert nyelvet használni.

Európára összpontosítva azt a tényt kell kiemelni, hogy a nemzeti eszme XVIII–XIX. század fordulójára tehető megjelenése a többnyelvű társadalmú államokat nemzetiségi kihívásokkal szembesítette különösen Közép-Európában, ahol a nemzeti eszme nyelvi alapú megközelítése elődleges, bizonyos esetekben kizárólagos (Eötvös 1902: 185; Dissescu 1915: 630–2). Következésképpen a hivatalos nyelv és az azon a nyelven megfogalmazott jog a nyelvi kisebbségek okán külön kisebbségi jogi kérdéssé vált. E sajátos kapcsolat lényege akképpen is megragadható, hogy egy adott – nyelvi alapon értett – nemzeti kisebbség jogainak hatékony érvényesülése és védelme az egyéni, eljárásjogi szemléletet meghaladva egyrészt kollektív nyelvi jogok biztosí-

tását várja el, másrészt a jog alkalmazása és a jogi hivatásrendek művelése egyszerre feltételezi mind a hivatalos, mind az adott nemzetiség nyelvének, illetve jogi szaknyelvének ismeretét (Veress 2017: 86).

Az európai államokat terhelő évszázados nemzetiségi kihívást az I. világháborút követően megalkotott kisebbségvédelmi rendszer volt hivatott megoldani, azonban annak politikai és nem jogi megoldásai végső soron a béke-rendszer kereteinek egyik szétfeszítő elemeként vallottak kudarcot (Szalayné 2003: 67–148). Ezen kudarc egyik következményeként, bizonyos értelemben tanulságaként a II. világháborút lezáró békerendszer a kisebbségi, nemzetiségi kihívások kezelését az emberi jogok védelmének egyik részelemévé tette (Szalayné 2003: 146–7, 183–234). Annak ellenére, hogy ez a megoldás nem oldotta meg a többnemzetiségű államok problematikáját, megállapítható, hogy a kérdés az általános emberi jogok tárgyaként új szintre került: kialakult a nemzetközi jog jogi nyelvhasználatra vonatkozó, fentiekben röviden ismertetett minimumelvárásait rögzítő szabályrendszere. A nemzetközi jog tehát tudomásul veszi a többnyelvű államok létét, de abból – az általános megkülönböztetés tilalmán túl – a jogi nyelvhasználatot illetően csak eljárásjogi következtetéseket von le. Az eljárásjogi szemlélet és az individualista alapállás a kisebbségek egyéb, elsősorban kollektív alapú kérdéseit, így a nyelvi jogok hatékony érvényesülésének szabályozását változatlanul állami hatáskörbe utalja, így az belpolitikai értékválasztási tárgyként és feszültséggócként él tovább, elvezetve az úgynevezett kisebbségi modellek kérdéséhez.

A modern államok a többség-kisebbség tényhelyzeteiből fakadó kérdéseinek megoldását alapvetően három – a kirekesztő, az együttműködő, illetve befogadó – modell keretein belül vállalják, vállalhatják fel. A kirekesztő modell közvetlenül vagy közvetetten sérti a kisebbségek jogait és a jogegyenlőséget, az együttműködő modell egyéni alapon formális jogegyenlőségre törekszik, míg a befogadó modell a közösségi jogokat is elismeri, azokat akár a föderatív államberendezkedésig is kiterjesztve (Trócsányi 2010: 893–4). A nemzetközi jog keretnormái és a kisebbségi modellek összevetése több kritikai észrevétel mellett a nyelv kisebbségi jogi aspektusaira is rámutat. E körben elsőként emelhető ki, hogy az egyedi esetekre összpontosító, eljárásjogi megközelítés alapvetően nem adhat választ arra, hogy a hivatalos nyelven megfogalmazott jog a nyelvi kisebbségek mindennapjaiban miképpen érvényesülhet. Hasonlóképpen nem adható kielégítő válasz arra a kérdésre sem, hogy az írott jog, annak fogalomtára, rendszere (Szabó 2001b: 125–34, 140–2) által megkövetelt összetett gondolkodásnak, argumentációs követelményeknek (Szabó 2005: 89–116) a nyelvi kisebbséghez tartozó személy miképpen felelhet meg. Végezetül nem lehetünk választ arra a kérdésre sem, hogy egy nyelvi kisebbségi csoport adott állam jogához való viszonya,

társadalmi gyakorlata, azaz végső soron jogkövetése a fenti okokból kifolyólag milyen módon valósulhat meg. Megítélésem szerint a jogi nyelvhasználat esetében kisebbségi jogi szempontból az individualista alapállás sem a jogérvényesítés, sem a jogkövetés, hovatovább – a részvételi demokrácia jellegéből fakadóan – a jogalkotás nézőpontjából sem lehet kielégítő. Következésképpen e területen az eljárásjogi szempontokat meghaladó, kollektív alapú jogok érvényesülése indokolt a valós, a szabályozás célját is magában hordozó tartalmi egyenlőség (Györfi 1998: 153–6) megteremtése érdekében.

A fenti kérdésekre adott legegyszerűbb, legkézenfekvőbbnek tűnő és így legtöbbet alkalmazott válasz a jog fordítása, mint az együttműködő modell teljesítése. Mindazonáltal még a nem jogászok számára is nyilvánvaló, hogy a jog műveléséhez önmagában a fordított szöveg nem elegendő. A fordítás – mivel különleges szaknyelvről van szó – tárgyi esetben nemcsak nyelvészeti kérdés, hanem legitim módon veti fel a fordító jogi alapismereteit, sőt jogi végzettségének elvárását is. Elegendő e körben a teljesség igénye nélkül megemlíteni a terminológiai kérdések mellett az érintett jogi szaknyelvek – sőt bizonyos esetekben ezen szaknyelvek „anyajogrendszer” alapjainak – különbségét (Veress 2017: 89). A fordítás tehát nem ad megnyugtató választ, elvégre a jog csak annak értelme feltárásával és alkalmazásával fejti ki hatását. A jog értelmének feltárása – és ezáltal a hatékony jogérvényesítés – tehát a (fordított) szöveg ismeretén túlmutató tevékenység (Szabó 2005: 167–212, 224–9, 253–75), amely a köznyelv és a jogi nyelv közmondásos különbségein (Szabó 1998b: 56–60) túl komoly szakmai, hivatásbeli tudást, írásbeli és szóbeli készségeket követel meg. E követelmények – mint feltételek – teljesítésének alapjait a jogi felsőoktatás (P. Szabó 2001: 179–96) hivatott biztosítani, elvezetve a jogi felsőoktatás és a kisebbségi nyelvi közösségek kapcsolatához.

A jogászképzés és a kisebbségi nyelvi jogok történeti és jelenbeli kapcsolódási pontjai magyar szempontból

Az 1789. évi francia forradalmat megelőzően az európai államok hatalmi viszonyai alapvetően a rendi keretek között, illetve az abszolutista kormányzat által voltak meghatározottak, a nemzetállam eszméje és fogalma nem létezett (Szabadfalvi 2002: 244–51). A korban – bár nyelvi és kulturális, valamint vallási szempontból homogén államok kis kivételtől eltekintve akkor sem léteztek – a nemzetiség, nemzeti kisebbség fogalma sem volt értelmezhető. A francia forradalmi eszmék elterjedése hamarosan alapvetően áttörte a korábbi szilárd gazdasági és társadalmi keretek mellett a nyelvileg semleges államok alaptézisét (Acemoglu–Robinson 2013: 272–82), és az államot

ezt követően jogegyenlőségen alapuló, politikailag szervezett társadalomként, egyenlő jogokkal rendelkező egyének jogközösségeként fogták fel. Az új államban a korábbi partikuláris identitásokat felváltotta a jogegyenlőségen alapuló egyének közösségének, a népnek vagy nemzetnek az identitása (Gyurgyák 2007: 25–6), és megfogalmazásra került az egyenlőségen és egységes jogon alapuló állam iránti igény (Szabadfalvi 2002: 251–4). A nemzetállami program így magában hordozta az addigi partikularizmus helyett az államok egységesítésének programját (Manzinger 2019: 15–6), amelynek kézenfekvő kiindulópontja a hivatalos nyelv volt. A nyelv így vált a nemzeti identitás és az állam stabilitásának egyik kiindulópontjává, a modern állam alapfeltételeként egyszerre oka és okozata a nemzetállamok politikai programjának és eszméjének.

A többnyelvű társadalommal és latin hivatalos nyelvvel rendelkező Magyarországon a fenti folyamatok II. Józsefnek a német nyelv hivatalossá tételéről szóló nyelvrendelete után indultak meg. A nyelvrendeletre válaszként megerősödött a nyelvújítási és a nyelvi mozgalom a magyar nyelv hivatalos nyelvként való elismerésének politikai programját vallva (Mikó 1944: 10–28). Az 1790. évi rendi országgyűléstől a magyar nyelvet hivatalos nyelvként rögzítő, az 1844. évi II. törvénycikk elfogadásáig tartó folyamat során a rendi alkotmány keretei fellazultak, és a magyar mellett a nemzetiségi mozgalmak megszületése és párhuzamos nemzetépítései is bekövetkeztek (Bárdi 2013: 13–4, 238).

A fenti folyamatok alapvetően hatással voltak a jogi oktatásra is, amely Magyarországon az Árpád-korig visszavezethető tradíciókkal rendelkezik, olyannyira, hogy a magyar nemzetet „jogásznemzetként” is aposztrofálták (P. Szabó 2001: 196–99). A korban a jogi oktatás intézményi keretei már kialakultak a nagyszombati egyetemi kar mellett különböző jogakadémiák formájában (P. Szabó 2001: 198–203). Az 1844. évi II. törvénycikk eredményeként a latin nyelvű jogi felsőoktatásban az élő magyar nyelv került fokozatosan bevezetésre (Mezei 2020: 23–4), emellett a zágrábi királyi jogakadémián a horvát (Gönczi 2006: 2.), a nagyszombati szász jogakadémia német nyelvű, a balászfalvi görögkatolikus gimnázium román nyelvű jogi alapoktatást folytatott (Kokoly 2020: 620–2). Kiemelendő, hogy a korszakban a magyar nyelv hivatalos, illetve közvetítő nyelvként való elfogadottsága a nyelvi kisebbségek oldalán alapvetően elfogadott volt (Berényi 2002: 155),¹ arra a modern állam megteremtésének alapfeltételeként tekintettek (Mocsáry

¹ Ennek a tételnek ékes bizonyítékaként áll többek között Gozsdu Manó, azaz Emanoil Gojdu példája, aki román nemzetiségére büszke magyar jogászként már 1826-ban, tehát tizennyolc évvel a magyar nyelv hivatalossá tétele előtt elsőként nyújtott be magyar nyelvű keresetlevelet a kortársak nem kis megdöbbenésére.

1858: 165–70), valamint már megjelentek a helyi nemzetiségi nyelvhasználatra vonatkozó első jogszabálytervezetek is (Wesselényi 1843: 317–8). Az 1848. évi forradalom eredményeként szentesített áprilisi alaptörvényeken nyugvó, új alkotmányos rend a liberális reformellenzék rendi politikai nemzet fogalmának és jogának kiterjesztésén alapuló jogegyenlőség tételén nyugodott (Ferdinandy 1906: 129). A tétel alapján a rendi magyar nemzet politikai jogait kiterjesztették a kor körülményei között a lehető legszélesebb körben az ország lakosságára nemzetiségtől függetlenül, azaz a nemzetiségek kivétel nélkül a magyar politikai nemzet egyenjogú tagjaivá váltak (Ferdinandy 1906: 131–2), a beszélt nyelvüktől, etnikai hovatartozásuktól függetlenül megalkotva az új *natio Hungaricát*. A nemzetiségek ezt követően már nem rendi kiváltságokért küzdöttek (Mikó 1944: 43–8), hanem elsősorban nyelvi-kulturális jogokat, illetve később közigazgatási jellegű, önkormányzati igényeket fogalmaztak meg (Hermann 2001: 385–7), amelyekben a jogi nyelvhasználat és oktatás hangsúlyos elemként került nevesítésre.

Az 1848–1918 közötti időszakban a magyar állam a fentebb megfogalmazott igényeire két törvénnyel adott választ 1849-ben és 1868-ban. Az 1849. évi VIII. törvénycikk – az első európai nemzetiségi törvény – a magyar állam hivatalos nyelveként a központi igazgatásban és a törvényhozásban a magyart nevesítette, ugyanakkor a községi és törvényhatósági szinten, az elsőfokú peres eljárásokban, valamint egyéb eljárásokban teljes mértékben biztosította az anyanyelvhasználatot (Csizmadia 1998: 298). A területi alapon szervezett nemzetörség vezényleti nyelve a községi nyelv lett volna, az alapfokú és egyházi oktatásban, valamint az egyházi ügyekben biztosított lett volna a teljes nemzetiségi nyelvhasználat. A hivatalviselés feltételeként a törvény a magyar nyelvtudást nem említette, kizárólag az érdem és képesség feltételét szabta meg.

A neoabszolutizmus időszakában az államélet minden területét, ezáltal a jogi oktatást is a német nyelv uralta (Kokoly 2020: 624). A nemzetiségi kérdés ebben az időszakban változatlanul kiemelt tárgykörként az 1861. április 2-ra összehívott Országgyűlésben is központi elem volt, amely elé öt törvényjavaslat is beterjesztésre került. E javaslatok alapján az 1865. december 10-re összehívott Országgyűlés folytatta a tárgyalásokat, amelyek mindegyikében lényeges elemként jelent meg a nemzetiségi nyelvű jogi felsőoktatás kérdése, pontosabban azt három törvényjavaslat közvetlenül, kettő pedig közvetetten is tartalmazta.

A nemzetiségi törvény országgyűlési vitájához A) mellékletként csatolt, az 1861. június 7-i túrócszentmártoni szlovák nemzetgyűlés határozata elsőként vetette fel a jogszabályok hiteles fordításának, a felsőbíróságokban való arányos képviseltek kérdését, illetve egy szlovák jogakadémia felállításá-

nak szükségességét is (Ábrahám 2020: 129). A C) mellékletként csatolt szerb és román képviselők úgynevezett kisebbségi törvényjavaslatára biztosította volna az anyanyelv használatát valamennyi területen, előírta a hivatalos fordítások kötelezettségét és a nemzetiségek javára államilag támogatott egyetemi tanszékek és nemzetiségi jogakadémiák felállítását (Mikó 1944: 138–40). Az E) mellékletként csatolt normaszöveg a többségi, illetve az arányossági elvet vallotta, a magyar nyelv pedig nem közvetítő, hanem mellérendelt szerepet kapott volna, egyedül a törvényhozásban élvezve elsőbbséget (Mikó 1944: 142–9). A javaslat a C) melléklettel egyezően írta elő a nyelvi tanszékek és a jogakadémiák felállítását. A többi törvényjavaslat – a B) mellékletként csatolt, 1861. március 21-i karlócai szerb nemzetgyűlés határozata és a D) mellékletként csatolt, Bukovszky György nagyszőlősi esperes által jegyzett javaslat (Mikó 1944: 142–5) – bár a nemzetiségi jogakadémiáról külön nem tett említést, de a közigazgatási, igazságszolgáltatási és törvényhozási kérdéseket tárgyaló pontjaiból levonható az a következtetés, hogy a nemzetiségi jogi oktatás nélkül azok megvalósítása nem lett volna lehetséges.

A törvényhozási vitát követően elfogadott, 1868. évi XLIV. törvény a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában (a továbbiakban: Nemzetiségi törvény) alapvetően öt területen szabályozta a nyelvhasználati jogokat (Bethlendi–Szeredai 2018: 144–9): az államszervezet, az igazságszolgáltatás, az egyházak, az oktatás, illetve a magánélet, valamint a mai fogalmaink szerinti magán-, illetve civil szféra nyelvhasználatának tárgyában. Az állampolgári jogegyenlőség tétele és az államszervezet hatékonysága elvárásának összeegyeztethetősége alapján a nemzetiségi nyelvek lehető legszélesebb körének szabadságából indult ki a jogszabály (Bíró 2002: 75–6), amely azonban vitathatatlanul a magyar államnyelv elsőbbségét rögzítette (Nagy 1907: 158). A magyar nyelv elsőbbsége annak használatának kizárólagosságát eredményezte a törvényhozásban,² a másod- és harmadfokú igazságszolgáltatási eljárásokban (Mikó 1944: 352–62), valamint az egyetemi oktatásban, így állami nemzetiségi jogakadémiák felállítására sem került sor. Fentiek ellenére az állammal szemben és az állammal való jogviszonyokban a nyelvhasználat szabadsága széles körben biztosított volt a közigazgatásban, érvényesültek az anyanyelven való kérvényezés joga mellett az elsőfokú bírósági eljárások esetében a nemzetiségek nyelvi jogai is (Mikó 1981: 65–7). A bírák, illetve a közigazgatási tisztségviselők számára előírt nyelvismeret ezen jogok érvényesülését szolgálta, ezen pályák a nemzetiségek tagjai előtt is nyitva álltak. A fentiek ellenére nyilvánvaló, hogy nemzetiségi jogakadémiák hiányában

² A horvát–magyar kiegyezés – az 1868. évi XXX. törvénycikk – alapján a törvényhozásban megengedett volt a horvát nyelv használata.

többek között a bírói, hivatali nyelvtudás követelményének teljesítése csak a jogi felsőoktatáson kívüli nyelvoktatásban, a magánoktatás keretein belül volt elérhető. A korban ezért a nemzetiségi nyelvű egyetemi oktatás kérdése hangsúlyos követeléssé vált (Puşcaş 1995: 15–7), és később is a nemzeti célok egyik legfontosabb elemeként volt nevesített (Veress 2016: 10).

Az I. világháborút követően a lényegileg egynemzetiségűvé vált Magyarországon a Nemzetiségi törvény alapállása élt tovább, igaz pontosítást nyertek a bírói és közigazgatási kar nyelvtudására vonatkozó szabályok. Az 1924. évi II. törvénycikk és a 7.500/1924. M.E. rendelet szerint olyan járásbírósnágnál és törvényszéknél, valamint az olyan állami és önkormányzati hatóságnál és hivatalnál, amelyek területén a lakosságnak legalább egyötöd része ugyanahhoz a nyelvi kisebbséghez tartozott, az illető nyelvben jártas személyek voltak alkalmazhatók. Az érintettek két éven belül voltak kötelesek e feltételt teljesíteni, ellenkező esetben áthelyezéssel vagy mai fogalmaink szerinti nyugdíjazással sújtották őket.

A kisebbségi sorba került magyar nemzetrészekkel szemben az utódállamok alapvetően türelmetlen és kirekesztő állampolitikát folytattak (Cornelius 2015: 144–6), amely igazolta a kisebbségvédelemhez társított nemzetközi garanciarendszer szükségességét. A kisebbségvédelmi szerződésekben előírt és nemzetközi kötelezettségként vállalt jogok (Balogh 1928: 38–222) hatékony érvényesülését szolgáló, kisebbségi anyanyelvű állami jogi felsőoktatás fenntartására, illetve kiépítésére azonban nem került sor. Csehszlovákiában a kassai jogakadémia, illetve a pozsonyi egyetem magyar nyelvű jogi oktatása az 1921/1922. tanévben szűnt meg, amellyel egyidejűleg az eperjesi jogakadémia Miskolcra költözött (Ámán 2019: 80). A Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz, Lengyelországhoz, Olaszországhoz került államterületeken jogi felsőoktatási intézmény korábban nem volt, Romániában a nagyváradi jogakadémia, illetve a kolozsvári Ferdinánd Tudományegyetem román nyelvű jogi oktatást biztosított (Kokoly 2020: 636–45).

A II. világháborút követően Jugoszláviában az Újvidéki Egyetemen nemzetiségi lektorátus, egyes tantárgyak esetében párhuzamos, nemzetiségi nyelvi jogi oktatás volt 1970–1991 között (Letsch 2020: 358–68), míg 1945–1959 között Erdélyben a kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen létezett kisebbségi anyanyelvű állami jogi felsőoktatás és önálló állami magyar egyetem (Kokoly 2020: 653–60). A Bolyai Tudományegyetem felszámolását követően – ahogyan egyetlen utódállam esetében sem – később sem került felállításra állami fenntartású, kisebbségi nyelven oktató jogi felsőoktatási intézmény. A létező hiányt a határon túli magyar nemzetrészek egyetlen, nem állami jogi intézményeként a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Kolozsvári Kara Jogtudományi Intézete hivatott pótolni.

A Bolyai Tudományegyetem jogászképzése a jogtörténeti tanulságain túl a jelennek mutató megoldás helyes mintájaként szolgálhat, míg az újvidéki megoldás minimumelvárásként rögzíthető. A Bolyai Tudományegyetem – fordított relációban – teljesítette a XIX. századi nemzetiségi mozgalmak kisebbségi jogakadémiák iránti igényét, ezáltal lehetővé vált az adott állam jogrendszerének kisebbségi nyelven való művelése mind gyakorlati, mind tudományos szinten (Veress 2017: 88). A megoldás sikerrel hidalta át a jog puszta fordításából fakadó kihívásokat, lehetővé tette az adott állam jogrendszere különleges szaknyelvi alapjainak lefektetését, a megfelelő terminológiájával felkészítve a hallgatóit a hivatás gyakorlására. Az állami kisebbségi nyelvű jogászképzés felállításával és működtetésével a Bolyai Tudományegyetem (Kokoly 2016: 23–162) tehát nemcsak hogy évszázados kisebbségi igényt teljesített, de korát megelőző módon és a jelen nemzetközi minimumelvárásait meghaladó szinten talált választ a jogi nyelvhasználat individualista alapállásából fakadó problematikájára, rámutatott a jogérvényesítés és a jogkövetés kisebbségi léten túlmutató általános állampolgári aspektusaira is. A Bolyai Tudományegyetem felszámolása ezért nemcsak kisebbségi jogsérelmet jelentett, hanem hatalmas veszteség volt a többségi társadalom és állam oldaláról is, elvégre az állami jog nemzetiségi nyelven való tudományos művelésén túl annak gyakorlati érvényesülésének és hatékonyabb működésének lehetőségeitől fosztotta meg az erdélyi magyar közösséget, ennek hatásaként az állam nézőpontjából a jogkövetés és a jogérvényesítés, valamint az állampolgári jogegyenlőség is sérült, ami napjaink jogállami kereteire is hatással bír.

A nyelvkérdés a jogászképzésben napjainkban

A modern jogállamok esetében a kisebbségi modellek közül csak az együttműködő, illetve a befogadó modellt nyerhet szerepet, így ezen alapulnak a Keretegyezmény és a Karta idézett rendelkezései is. E jogforrások az oktatási kérdéseken belül a jogi oktatásról hallgatnak, kizárólag az anyanyelvi oktatás általános kérdéseire (Bethlendi–Ilyés 2020: 30–5), illetve a hivatalos nyelv megtanulásának helyeselhető elvárására és egyensúlyára törekednek. Az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet 1996-ban kidolgozott, úgynevezett hágai ajánlásai az identitásmegőrzési jog érvényesülése körében kiemeli mind az anyanyelv, mind a hivatalos nyelv elsajátításának fontosságát, hangsúlyozza a kisebbségek decentralizáció alapelvein való politikai és részvételi jogainak különösen az oktatási kérdésekben való biztosítását. A hágai ajánlások a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek számára rögzítik

a saját nyelvű felsőoktatáshoz való jogot, másodlagosan a már létező oktatási intézmények keretein belül. Annak ellenére tehát, hogy az idézett jogforrások a jogi felsőoktatás kérdéseit külön nem tárgyalják, belátható, hogy a bennük foglalt célok hatékony elérése az anyanyelvi képzések biztosítása nélkül nem érhető el (Veress 2017: 88). E ténynek azért van különös jelentősége, mert napjaink jogi felsőoktatási piacán az angol nyelvű oktatás előretörését figyelhetjük meg (Kuborska 2016: 44–8), amelynek jelentősége napjaink gazdasági és társadalmi viszonyait illetően természetesen megalapozott és nem vitatható, ugyanakkor szükségképpen visszavetik a kisebbségi nyelvi jogi oktatás lehetőségeit, elvonják annak lehetséges forrásait. Álláspontom szerint az angol nyelvű képzések mellett nem feledkezhetünk meg a hatékony kormányzás és jogkövetés alapfeltételeként is értelmezett azon tételről, amely szerint „nyelvében él a nemzet”, és így az anyanyelvű jogi oktatás legalább az angol nyelvű oktatással azonos szintjének megteremtésére törekedni kell. A törekvések megalapozására a jogtörténeti érvek mellett számos nemzetközi példa is rendelkezésre áll.

Azon államok esetében, amelyek nem kizárólagosan egy hivatalos nyelvvel és így nem egynyelvű jogrendszerrel rendelkeznek – többek között Kanada, Svájc, Belgium –, a jogi felsőoktatás is szükségképpen több nyelven létezik. Ezen államokban a felvetett probléma nem is értelmezhető, elvégre a kisebbségben lévő népcsoport nyelve hivatalos, és nem veti fel a jogi anyanyelvhasználat kisebbségvédelmi nézőpontját.

Némiképp hasonló a helyzet azon államok esetében, amelyek széles körű önkormányzatiságot biztosítanak egyes régióknak. Ilyen példa a spanyolországi Baszkföld esete, ahol az autonóm baszk tartományban két nyelvű jogászképzés létezik (Arzoz 2016: 67–72). Spanyolország katalán közösségét illetően a Gironai Egyetem említhető még, amely nemcsak katalán nyelvű oktatást folytat, hanem e nyelv az egyetem hivatalos nyelve is. Nagy-Britannia Wales országrészében a walesi nyelv hivatalos státust nyert el, megnyitva az ezen a nyelven folyó jogi felsőoktatás lehetőségét (Perry 2016: 56–64). Különleges esetet képez Írország, ahol – a történelmi okokból kifolyólag Waleshez hasonlóan – érdekes módon a nemzeti nyelv az, amely kisebbségi nyelvként létezik. Írországban az államnyelvként elismert, valójában kisebbségi nyelv valós és ténylegesen érvényesülő hivatalos minőségét kell megteremteni az államélet minden területén és a jogi felsőoktatásban egyaránt (O’ Connail 2016: 129–30, 133–50). Délkelet-európai példaként állhat Észak-Macedónia, amely megteremtette a kisebbségi albán nyelvű jogi felsőoktatást a Tetovë Egyetem Jogi Karának felállításával (Bethlendi–Ilyés 2020: 130). Különleges megoldás, egyben az államok közötti együttműkö-

dés jó példái figyelhetők meg az olaszországi, dél-tiroli német anyanyelvű, illetve a litvániai lengyel kisebbség jogi oktatását illetően. A litván fővárosban, Vilniusban a lengyel Białystok Egyetem kihelyezett tagozata működtet lengyel nyelvű litván jogi képzést (Kuzborska 2016: 46), míg a dél-tiroli német közösség olasz jogi oktatását német nyelven az Innsbrucki Egyetem vállalja fel együttműködve az olasz Padovai Egyetemmel, a Bolzanói Autonóm Tartománnyal és a Bolzanói Szabadegyetemmel (Alber 2016: 104–6). A megoldások ezen esetekben mintaszerű választ adnak a történelmi változások eredményeképpen beállt államhatár-módosítások következtében kisebbségi sorsba került népcsoportok igényeinek kielégítésére.

Záró gondolatok

A jog komplex társadalmi jelenségként szükségképpen a társadalom minden tagjára, így az államnyelvtől eltérő nyelvet beszélő közösségek tagjaira is hat. A hatályos nemzetközi jogi megközelítés, összekapcsolva a Magyar Királyságban már a nemzetiségek által megfogalmazott, nemzetiségi jogi felsőoktatást szorgalmazó igényeivel különösen hangsúlyossá, *argumentum a simile* teszi legitimmé a XXI. század kisebbségi sorsban élő nemzetiségek jogi nyelvhasználatra és jogi felsőoktatásra vonatkozó igényeit.

Szükséges e körben kiemelni, hogy a jogegyenlőség megvalósítása a kisebbségi jogok elismerésén túl azok érvényesülésének hatékony biztosítását követeli meg, amelyek a jogtudomány álláspontja szerint legitim módon törik át a formális jogegyenlőség és a diszkrimináció tilalmának együttműködő modellen alapuló tételeit. A tartalmi jogegyenlőség megteremtése érdekében a nemzetközi jog szerint – bár az egyenlőség mint azonosság minden megkülönböztetést kizár – a tényleges egyenlőség tulajdonképpen az eltérő bánásmódot, azaz a pozitív megkülönböztetést is magában foglalhatja. A nemzetközi jog tehát lehetőséget teremt az individualista megközelítés helyett olyan eszközök alkalmazására, amelyek egyensúlyt hoznak létre az igazságosság és észszerűség alapjain, csökkentve, megszüntetve az egyenlőtlenség körülményeit, okait (Shaw 2008: 257). A magyar Országgyűlésben korábban előadott érvek, a Bolyai Tudományegyetem pozitív jogtörténeti példája mellett napjaink felvázolt mintái a kérdés lehetséges megoldásaira mutatnak. A megoldások alapja a probléma felismerése, az a tény, hogy a valós jogkövetés és jogegyenlőség – és ezáltal a jogállami kereteken nyugvó állam és társadalom – a jog megismerésén nyugszik. A megismerés feltételezi a jog anyanyelven való hozzáférése mellett annak anyanyelvi oktatását és tudományos művelését is. Következésképpen a kisebbségi jogok egyik aspektusát képező nyelvi kihívások

kezelése a törvényhozó felismerésén és valós megoldását kívánó akaratán, nem pedig anyagi vagy felsőoktatás-szervezési szempontokon múlik.

Szakirodalom

- A nemzeti kisebbségek oktatásai jogairól szóló hágai ajánlások és értelmező megjegyzések. <https://www.osce.org/files/f/documents/6/1/32186.pdf> (Letöltés: 2023. 10. 12.)
- Ábrahám Barna 2020. A nemzetiségi törvény szlovák szemmel. *Erdélyi Jogélet*. 129.
- Acemoglu, Daron – Robinson, A. James 2013. *Miért buknak el a nemzetek?* HVG Kiadó Zrt. Budapest. 272–82.
- Alber, Elisabeth 2016. Multilingualism, Legal Education and Cross-border Cooperation: Evidence of South-Tyrol. In: Veress Emőd (ed.): *Multilingualism and law*. Sapientia Hungarian University of Transylvania – Forum Iuris – Robert Schumann Association. Cluj-Napoca. 104–6.
- Ámán Ildikó 2019. *A felsőfokú oktatási igazgatás története Magyarországon, különös tekintettel a jogászképzésre. Fejezetek a kolozsvári és a szegedi jogi oktatás köréből. Doktori értekezés*. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola. Szeged. 67., 80. <http://www.juris.u-szeged.hu/download.php?docID=91206> (Letöltés: 2023. 10. 12.)
- Arató, Balázs – Balázs, Géza 2022. The linguistic norm and norm of legal language. *Magyar Nyelvőr* (Norm clarity, special issue) 5/91–103. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2022.5.91>
- Arzoz, Xabier 2016. Making a Minority Language a Higher Education Language: the Teaching of Law Through the Basque Language. In: Veress Emőd (ed.): *Multilingualism and law*. Sapientia Hungarian University of Transylvania – Forum Iuris – Robert Schumann Association. Cluj-Napoca. 67–72.
- Balázs Géza 1996. Egy lehetséges magyar nyelvstratégia körvonalai. *Magyar Nyelvőr* 250–63.
- Balázs Géza 1999. A magyar nyelvművelés állapota. Tudománypolitikai áttekintés, javaslatok. (Tanulmány az MTA Magyar Nyelvi Bizottság felkérésére.) *Magyar Nyelvőr* 9–27.
- Balázs Géza 2000. Nyelvpolitika – nyelvvédelem. Eszmék, jogi törekvések, mozgalmak, szimbólumok. In: Balázs Géza – Voigt Vilmos (szerk.): *Jeles jogok – jogos jelek. Nyelvi jogok – társadalmi konfliktusok*. Magyar Szemiotikai Társaság. Budapest. 19–51.
- Balázs Géza 2008. A nyelvi jogok születése és... Illyés Gyula időszerűsége. In: Fóris Ágota – Füzfa Balázs – Antonio Sciacovelli (szerk.): *Nyelvével halad a nemzet. Esszék, tanulmányok és egyéb írások Pusztay János tiszteletére*. Savaria University Press. Szombathely. 7–20.
- Balogh Arthur 1928. *A kisebbségek nemzetközi jogi védelme a kisebbségi szerződések és a békeszerződések alapján*. Ludwig Voggenreiter Verlag. Berlin. 38–222.

- Bárdi Nándor 2013. *Otthon és Haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*. Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda. 13–4, 238.
- Berényi Mária 2002. *Viața și activitatea lui Emanuil Gojdu 1802–1870*. Fundația Publică „Pentru Minoritățile Naționale și Etnice din Ungaria” Autoguvernarea Minoritară Română – Sectorul II, Budapesta și Ministerul Patrimoniului Culturii Naționale. Gyula. 155.
- Bethlendi András – Ilyés Zsolt: Educația în limba maghiară în România. In: Fábian Gyula (ed.): *Standarde controversate ale coexistenței juridice dintre majoritate și minoritatea maghiară în România*. Editura Hamangiu. București. 30–5, 130.
- Bethlendi András – Szeredai Norbert 2018. Az erdélyi románok kisebbségi jogállása 1918 előtt. *Acta Universitatis Sapientiae, Legal Studies* 7. 144–9.
- Bíró Sándor 2002. *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok 1867–1940*. Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda. 75–6.
- Cornelius Deborah S. 2015. *Magyarország és a második világháború*. Rubicon-Ház Kft. Budapest. 144–6.
- Csizmadia Andor 1998. Az állampolgári jogegyenlőség, a földesúr-jobbágy viszony felszámolása és a szabadságjogok a forradalom és a szabadságharc alatt. In: Csizmadia Andor (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Nemzeti Tankönyvkiadó Rt. Budapest. 298.
- Dissescu, G. Constantin 1915. *Dreptul constituțional*. Editura Librăriei Socec & Co. București. 630–2.
- Eötvös József 1902. *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra. Harmadik Kötet*. Révai Testvérek Irodalmi Intézet R.-T. Budapest. 185.
- Ferdinandy Géza 1906. *A magyar alkotmány történelmi fejlődése*. Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda. Budapest. 129, 131–2.
- Gönczi Katalin 2006. Jogászképzés a királyi jogakadémiákon a felvilágosodás korában és a reformkorban. *Jogtörténeti Szemle* 2.
- Györfi Tamás 1998. *A törvényhozó hatalom jogi korlátai*. In: Szabó Miklós (szerk.): *Jogbölcséleti előadások*. Bíbor Kiadó. Miskolc. 153–6.
- Gyurgyák János 2007. *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. Osiris Kiadó. Budapest. 25–6.
- Hermann Róbert 2001. Forradalom és szabadságharc (1848–1849) In: Tóth István György (szerk.): *Millenniumi Magyar Történet*. Osiris Kiadó. Budapest. 385–7.
- Kokoly Zsolt 2016. Jogászképzés a Bolyai Tudományegyetemen: áttekintés. In: Veress Emőd – Kokoly Zsolt (szerk.): *Jogászképzés a Bolyai Tudományegyetemen 1945–1959*. Sapientia EMTE – Forum Iuris. Kolozsvár. 23–162.
- Kokoly Zsolt 2020. A jogi oktatás története Erdélyben. In: Veress Emőd (szerk.): *Erdély jogtörténete*. HVG – Orac Könyvkiadó – Forum Iuris Könyvkiadó. Budapest–Kolozsvár. 620–2, 624, 636–45, 653–60.
- Kuzborska, Elzbieta 2016. European Practices in Multilingual Education. In: Veress Emőd (ed.): *Multilingualism and law*. Sapientia Hungarian University of Transylvania – Forum Iuris – Robert Schumann Association. Cluj-Napoca. 44–8.

- Letsch Endre 2020. Kisebbségi jogi oktatás a titói korszakban. In: Váradi Tibor (szerk.): *Délvidéki (vajdasági) magyar jogászok. A Monarchiától a titói korszak végéig*. Vajdasági Magyar Jogász Egylet. Újvidék. 358–68.
- Manzinger Krisztián 2019. *A területi fókuszú kisebbségvédelem szükségessége és főbb ismérvei Európában*. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar. Budapest. 15–6.
- Mezei Zsuzsanna 2020. Magyar jogászok a Délvidéken (a mai Vajdaságban) az Osztrák–Magyar Monarchia időszakában. In: Váradi Tibor (szerk.): *Délvidéki (vajdasági) magyar jogászok. A Monarchiától a titói korszak végéig*. Vajdasági Magyar Jogász Egylet. Újvidék. 23–4.
- Mikó Imre 1944. *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*. Minerva Kiadó. Kolozsvár. 10–28, 43–8, 138–40, 142–9, 352–62.
- Mikó Imre 1981. Nyelvhasználat és jogtörténet Erdélyben. In: Mikó Imre (szerk.): *Változatok egy témára*. Kriterion Kiadó. Bukarest. 65–7.
- Mocsáry Lajos 1858. *Nemzetiség*. Ráth Mór. Pest. 165–70.
- Nagy Ernő 1907. *Magyarország közjoga (Államjog)*. Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T. Kiadása. Budapest. 158.
- O' Conaill, Seán 2016. Legal Education and the Irish Language. In: Veress Emőd (ed.): *Multilingualism and law*. Sapientia Hungarian University of Transylvania – Forum Iuris – Robert Schumann Association. Cluj-Napoca. 129–30, 133–50.
- P. Szabó Béla 2001: A jogászság és jogászképzés. In: Szabó Miklós (szerk.): *Bevezetés a jog-és államtudományokba*. Miskolc. Bíbor Kiadó. 179–203.
- Perry, R. Gwynedd 2016. The Council of Legal Education in Wales: An Idea Whose Time has Come. = Multilingualism and law. In: Veress Emőd (ed.): *Multilingualism and law*. Sapientia Hungarian University of Transylvania – Forum Iuris – Robert Schumann Association. Cluj-Napoca. 56–64.
- Puşcaş, Vasile 1995. *Universitate, Societate, Modernizare: organizarea și activitatea științifică a Universității din Cluj, 1919-1940*. Presa Universitară Clujeană. Cluj. 15–7.
- Shaw, Malcolm N. 2008. *Nemzetközi jog*. CompLex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalom-szolgáltató Kft. Budapest. 257.
- Szabadfalvi József 2002. A nemzet. In: Bódig Mátyás – Györfi Tamás (szerk.) *Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei II. Alapelvek és alapintézmények*. Bíbor Kiadó. Miskolc. 244–54.
- Szabó Miklós 1998a. Jogi episztemológia. In: Szabó Miklós (szerk.): *Jogbölcséleti előadások*. Bíbor Kiadó. Miskolc. 33.
- Szabó Miklós 1998b. *Jogi metodológia*. In: Szabó Miklós (szerk.): *Jogbölcséleti előadások*. Bíbor Kiadó. Miskolc. 56–60.
- Szabó Miklós 2001a. *Trivium*. Bíbor Kiadó. Miskolc. 9–107.
- Szabó Miklós 2001b. *A jog alkalmazása*. In: Szabó Miklós (szerk.): *Bevezetés a jog-és államtudományokba*. Bíbor Kiadó. Miskolc. 125–34, 140–2.
- Szabó Miklós 2005. *Ars iuris. A jogdogmatika alapjai*. Bíbor Kiadó. Miskolc. 89–116, 167–212, 224–9, 253–75.

- Szalayné Sándor Erzsébet 2003. *A kisebbségvédelem nemzetközi jogi intézményrendszere a 20. században*. Magyar Tudományos Akadémia Kisebbségkutató Intézet – Gondolat Kiadói Kör. Budapest. 67–148, 183–234.
- Trócsányi László: Kisebbségi politikák, kisebbségi jogok. In: Homoki-Nagy Mária (szerk.): *Emlékkönyv dr. Ruszoly József 70. születésnapjára*. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar. Szeged. 893–4.
- Veress Emőd 2016. Törésvonal vagy folytonosság. In: Veress Emőd – Kokoly Zsolt (szerk.): *Jogászképzés a Bolyai Tudományegyetemen 1945–1959*. Sapientia EMTE – Forum Iuris. Kolozsvár. 10.
- Veress Emőd 2017: Jogászképzés Sziszüphosz Egyetemén és a hiányzó két nemzedék. *Korunk* 86, 88–9.
- Wesselényi Miklós 1843. *Szózat a magyar és a szláv nemzetiség ügyében*. Wigand Ottónál. Lipcse. 317–8.

Források

- <https://unite.edu.mk/en/faculty/faculty-of-law/> (Letöltés: 2023. 10. 12.)
- <https://www.ehu.eus/en/en-home> (Letöltés: 2023. 10. 12.)
- <https://www.udg.edu/en/lengues/politica-linguistica/usos-i-drets-linguistics> (Letöltés: 2023. 10. 12.)

Fazakas Zoltán József
egyetemi docens

Károli Gáspár Református Egyetem
Állam- és Jogtudományi Kar
Magánjogi Tudományok Intézete
Kereskedelmi Jogi Tanszék
e-mail: fazakas.zoltan.jozsef@kre.hu
<https://orcid.org/0000-0002-9427-4584>

Abstract

FAZAKAS, ZOLTÁN JÓZSEF

LEGAL EDUCATION AS AN ASPECT OF MINORITY LANGUAGE RIGHTS

The right to use one's mother tongue is based on a procedural approach in existing international treaties. However, in the case of states where there are a significant

number of linguistic minorities other than the majority, this approach is not sufficient from the point of view of minority protection, since language, as a mediator of law, has a fundamental influence on and is a fundamental condition for the enforcement and observance of the law. Consequently, beyond the mere translation of the law, the knowledge and teaching of the law is of primary importance, and the teaching of the law in the mother tongue has been a real minority demand for more than a century. In the case of legal language use, the need to take a collective perspective beyond procedural law is particularly justified in order to achieve real equality of rights since the risks of applying the law in a language other than the mother tongue are more acute than in general. The study therefore discusses, from a legal point of view, the fundamental links and problems of language and law, the international sources of law in force, the legal history of higher education in the mother tongue, and the past and present good practices which can serve as models for states with multilingual societies.

Keywords: minority rights, nation, nationality, legal higher education, international law, Hungarian legal history, equal rights, linguistic rights, mother tongue, legal language

ÖT KRITIKA BALÁZS GÉZA AZ INTERNET NÉPE CÍMŰ
MONOGRÁFIÁJÁRÓL

Balázs Géza

Az internet népe

ISTÓK BÉLA

SOKSZÍNŰ E-NYELV

BALÁZS GÉZA: AZ INTERNET NÉPE CÍMŰ KÖTETÉRŐL

Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 2023. 344 lap

1. Iskolateremtés

Balázs Géza a magyar digitáliskommunikáció-kutatás egyik legmeghatározóbb alakja. Mintegy negyedszázada jelennek meg kötetei, tanulmányai és ismeretterjesztő írásai a témában. Talán nem túlzás azt állítani, hogy egy egész netnyelvész-generáció nőtt fel (beleértve e sorok íróját is) olyan munkáin, mint az *Informatikai technológia és nyelvhasználat* (Balázs szerk. 2002), *Az internetkorszak kommunikációja* (Balázs–Bódi szerk. 2005) vagy *Az sms-nyelv és -foklór* (Balázs 2011¹, valamint Balázs 2003, 2004, 2005, 2006. 2007, 2009, 2010) – hogy csak a fontosabbakra emlékeztessék. Mindemellett az E-nyelv Magazin szerkesztőjeként több olyan lapszám is fűződik a nevéhez, amely a digitális kommunikáció sajátosságait vizsgálja: *Facebook-nyelvészet* (uő. szerk. 2013), *Az internet nyelvváltozatai* (uő. szerk. 2015), *Kommenthuszárók, bloggerek, bloggerinák* (uő. szerk. 2016) stb. Értethető tehát, miért is írja Veszelszki Ágnes (2023a, b) a szerző legújabb, csaknem emberöltőnyi netnyelvészeti eredményeit bemutató művéről, hogy „életút-összegző kötet”.

2. Könnyű olvasni, de nehéz olvasmány

Balázs Géza legújabb könyve, *Az internet népe* (2023) jól illeszkedik a techno-

lógia nyelvre gyakorolt hatását elemző munkáinak a sorába, szerkezetét tekintve mégis rendhagyónak mondható, mivel megteremtí a papíralapú „böngészve olvasás” élményét.² Tudatos koncepció-építésről van szó: már az *Útmutató* is „bátorítja” az olvasót a közösségimédia-érzést keltő *alinearís* – a szerző szavaival élve: *belelapozós, beleolvasós, hozzáolvasós* – tartalomfogyasztásra (9).

Balázs monográfiája négy nagyobb, egymással szorosan összefüggő részből áll: 1. *Netnyelvészet* (13–74); 2. *Netnyelv* (75–168); 3. *Netfolklor* (169–224); 4. *Netember* (225–306). E fejezetek önálló könyvként és különböző tudományterületi, elsősorban nyelvészeti és néprajzi szempontból is megközelíthetők. Amennyire olvasmányos a mű, annyira összetett is a fentebb említett hálójellege miatt: az alfejezet-számok hiánya, a kulcsszavas keresés, az előre- és visszautalások, a fontosabb (pl. a másodlagos írásbeliségről szóló) gondolatok más-más kontextusban való megismétlése, továbbírása hiperhivatkozás-szerűvé teszi a kötetet. Röviden: könnyű olvasni, de nehéz olvasmány. A jelen írás ezért a könyv teljes áttekintése helyett csupán mozaikszerűen reflektál a munka egyes, az e-nyelvvvel kapcsolatos eredményeire.

¹ Ugyanez igaz Bódi Zoltán *A világháló nyelve* c. könyvére (2004a) is.

² A teljesség kedvéért hozzátésem: a kötet e-book formájában is kapható.

3. Gondolatok az e-nyelvről

A kötet terminológiai szempontból igazi „kincsebányának” tekinthető, hiszen nemcsak adaptál, szintetizál, de egyszerűsmind teremt is. A szerző érdeme például, hogy meghonosította Walter Ong (1982) kommunikációtörténeti korszakolásának kiterjesztett modelljét (Kleine–Gale 1996), rámutatva arra, hogy a technológia hatására „a kommunikációs (nyelvi) létmódok megkettőződtek” (31): az *elsőleges szóbeliség* (élőszó) és az *elsőleges írásbeliség* (kézírás) mellett ugyanis megjelent a *másodlagos szóbeliség* (a technikai médium közvetítette beszéd) és a *másodlagos írásbeliség*³ (a technikai médium közvetítette írás). Ez utóbbi jelenség következménye egy új, digitális nyelvváltozat (mediolektus ’médium szerinti nyelvváltozat’) kialakulása (vö. Veszelszki 2010: 4), melyet a szerző egyszerűen csak *e-nyelv*nek nevez (pl. 30–1. és 79). E szakszót több szempontból is jó választásnak tartom:

1. médiumtoleráns ernyőterminus: az *e-*előtag (‘elektronikus’) nem szűkíti le a fókuszot a netnyelvre, tehát annak „előzményével”, az sms-nyelvvvel is számol (az sms-technológiáról mint „zsákutcás médiumról” külön fejezetben is olvashatunk: 189–217);
2. műfajtoleráns ernyőterminus: a műszó nem szűkíti le egyoldalúan a fókuszot az informális netnyelvi műfajokra (vö. *írva csevegés* – Érsok 2003: 99; *írott beszélt nyelv* – Bódi

2004a: 32–56; *minimalektus* – Istók 2019: 89⁴);

3. autentikus szóalkotás (*e-*szócsalád): a kifejezés jól illeszkedik az *e-*előtagú összetételek sorába (vö. *e-mail*, *e-book*, *e-learning*), rájátszva ezzel a köztük lévő tartalmi összefüggésekre is (pl. az *e-nyelv* egyik műfaja az *e-mail*);
4. tömör: a hasonlóan tárgyilagos (a beszélt nyelvi jelleg kiemelését nélkülöző) terminusok (pl. *digilektus* – Veszelszki 2010; *digitális nyelv* – Biró 2016: 72; *netnyelv* – Bódi 2004b: 28⁵) közül a legrövidebb műszó (a nyelvi gazdaságosság mint a terjedést befolyásoló tényező, vö. Kovalovszky 1977: 50–1; Balázs 2001: 212);
5. könnyen használható: egyszerűbb a rendkívül pontos, de a nyelvleírás gördülékenységét akadályozó, skálászerű megoldásoknál (pl. *spontán írott nyelv* és *tervezett írott nyelv* – Petykó 2012; *mediális és konceptuális szóbeliség*, illetve *írásbeliség* – Koch–Oestrerreicher 1994, valamint annak továbbgondolt változatai, pl. Dürscheid 2002: 59; Veszelszki 2010: 5; Istók 2019: 91).

4. Netnyelvészet-kritika

A netnyelvészetet gyakran éri az a kritika (vö. Schlobinski 2001; Squires

³ A két új létmódot a szerző együttesen *új beszéltnyelviség*nek nevezi (78), hiszen az egyik a technológia által meghatározott beszédet, a másik pedig a technológiához kötött „beszédet imitáló” írást jelöli.

⁴ E terminus listázása a recenzióíró önkritikájának tekinthető.

⁵ David Crystal *netspeak* (2001: 48) ’netbeszéd’ terminusának a „szabad” fordítása. Mivel a magyar megnevezés az angol invariánstól eltérően a formális internetes műfajokkal szemben sem kirekesztő, az eredetinel pontosabb, szerencsésebb szakszó.

2010; Szabó 2012), hogy az általa vizsgált netnyelv – bárhogyan is nevezzük azt – divergens jellegénél fogva nem határolható körül (főleg nem nyelvváltozatként), ennél fogva pedig nem is létezik (a vitáról bővebben lásd: Istók 2019). Bár egyetérthetünk azzal, hogy a netnyelv nem egységes⁶, és néhány, a sajátosságai közé sorolt nyelvi jelenség már az informatika korát megelőzően is létezett, a műszó és a vele rokon terminusok létjogosultságát (köztük az e-nyelvét is) az őket bíráló szociolingvisztikai kerettel igazolhatjuk. Sándor Klára (2016: 43, 47) például valamennyi nyelvváltozatra fiktív, de a nyelvészeti leírást megkönnyítő (!) egységként tekint.⁷ Hasonlóan vélekedik Lanstyák István (2018: 7, 19) is, aki a nyelvet és annak változatait – dologszerű létezésük híján – *illuzórikumnak*, azaz az illúziók és az ideológiák (ideologikumok) világából valónak nevezi. Alkalmazásukat ugyanakkor hasznosnak (!) tartja, hiszen segítik a nehezen körülírható jelenségekről szóló kommunikációt: „[...] ha a nyelvészetből elkezdenénk kiiktatni az illuzórikumokat, féltő, hogy kő kövön nem maradna, s még az azonos paradigmához tartozó nyelvészek is képtelenek lennének szót érteni egymással” (2018: 8). Mivel tehát pl. a nyelvjárások létét sem szoktuk kétségbe vonni pusztán azért,

mert „tisztá” formában nem léteznek⁸, a netnyelvét sem fogjuk. Az analógia egyértelmű: ahogyan a tájnyelvi beszélők megnyilatkozásaiban is nagyobb eséllyel fordulnak elő nyelvjárási elemek és formák, ugyanúgy az internetezők beszédében is nagyobb valószínűséggel találkozhatunk netnyelvinek vélt jelenségekkel. Végül pedig: netnyelv nélkül nem lenne netnyelvész, netnyelvész nélkül pedig nem lehetne netnyelvészetet művelni.

Az internet népe a fenti problémához kellő óvatossággal közelít:

„[...] az alapkérdés továbbra is él: van-e egyáltalán netnyelv, digilektus, hiszen az internet nyelve nem egységes, szociológiailag vagy még inkább szociokulturálisan nem körülhatárolható. Az interneten minden megvan, ami a valóságban, vagyis általában a nyelvben, a nyelvekben. Az internet komplex nyelvi teret jelent, amelyben beszéd és írás, régi és új szóbeliség és írásbeliség, valamennyi nyelvi szint, nyelvváltozat, regiszter, lektus, szövegtípus (műfaj) megtalálható. Persze azért van értelme tipikusan internetes nyelvi jelenségekről beszélni, a nyelvi jelenségek internetes megjelenéséről, transzformációjáról” (129).

Balázs Géza könyvének éppen ez a fő erénye: az idézett leírásból kitűnő nyelvi sokszínűség a mű talán minden lapjáról visszaköszön. Nem csapódik egyetlen irányzathoz sem, nem dönt el vitákat,

⁶ Ez azt jelenti, hogy az általános leírások helyett megbízhatóbb eredményekhez juthatunk az egyes gyakorlóközösségek – pl. az internetes futballszurkolók (Istók 2018) – nyelvi viselkedésének elemzésével.

⁷ Csupán az egyéni nyelvváltozatokat, az ún. idiolektusokat tartja valódinak.

⁸ Azért lehet szokatlan e párhuzam, mert a szakirodalomban (pl. Lanstyák 1998: 13–4) általában a köznyelv kapcsán merül fel a *közvelegesség* kérdése.

köbe vésett szabályok helyett pedig akár egymásnak ellentmondó tendenciákra is rámutat (mindezt persze illuzórikumok használatával teszi, nélkülük ugyanis nem lehetne olvasható egy szöveg). Ilyenek például a *spontán* és a *tervezett írott nyelv* (32, Petykó 2012 nyomán), a minimalizálás és a túlírás (a „*csak úgy*” *kommunikáció* – 79), illetve túldíszítettség (a *tipográfiai karácsonyfa*, 93) vagy a *helyesírás* és a *hülyesírás* (91, Miklós Katát idézve Nyíró 1997: 40 nyomán) szembeállítás. Továbbgondolásra készteti az olvasót a nyelvváltozatok átalakulásáról (a konvergenciát követő divergenciáról, 166–7), a digitális nyelvújításról (a szófordalomról, 135) vagy a „kép-kör”-ről (a gyorsan adagolt képi információk következményéről, 93, Kálmán 1996: 175 nyomán) szóló fejezetrészek.

5. Összegzés helyett (Mit hoz a jövő?)

Balázs Géza könyve jóval túlmutat a fentebb tárgyalt e-nyelv bemutatásán: több szempontú nyelv- és néprajztudományi elemzéseket tartalmazó, az olvasót is párbeszédre hívó, kritikus gondolkodásra serkentő monumentális munka. A magyar netnyelvészet talán elérkezett abba a szakaszába – a Balázs Géza által közölt, mélyen árnyalt elméleti keret és gazdag példaanyag láttán –, hogy létrejöhessen az első magyar netnyelvészeti egyetemi tankönyv. Bárki is vállalkozik majd erre a feladatra, e kötet jó bátorítás lesz hozzá...

Szakirodalom

- Balázs Géza 2001. *Magyar nyelvstratégia*. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest.
- Balázs Géza (szerk.) 2002. *Informatikai technológia és nyelvhasználat*. Trezor Kiadó. Budapest.
- Balázs Géza 2002. Milyen a számítógépes szövegezés? *Számítástechnika* XVIII/44. 24–5.
- Balázs Géza 2003. „Minden házfalat cseréljeteK sms-falra!” Sms-fal mint elektronikus graffiti. *Magyar Nyelvőr* 144–59.
- Balázs Géza 2004. Választási sms-ek folklorisztikai-szövegtani vizsgálata. *Magyar Nyelvőr* 36–53.
- Balázs Géza 2005. Az új média új műfaja az sms-hír – nyelvészeti megközelítésben. *Magyar Nyelvőr* 129–50.
- Balázs Géza 2006. Az sms-folklor – a minimálfolklor nyelvi képe I. *Magyar Nyelvőr* 439–56.
- Balázs Géza 2007. Az sms-folklor – a minimálfolklor nyelvi képe II. *Magyar Nyelvőr* 48–62.
- Balázs Géza 2009. Az informatika hatása a nyelvre. In: Bárdosi Vilmos (szerk.): *Quo vadis philologia temporum nostrorum? Korunk civilizációjának nyelvi képe*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 23–42.
- Balázs Géza 2010. E-retorika. In: Adamik Tamás (főszerk.): *Retorikai lexikon*. Kalligram Kiadó. Pozsony. 342–8.
- Balázs Géza 2011. *Sms-nyelv és -folklor*. Magyar Szemiotikai Társaság – Inter Kft. – Prae.hu. Budapest.
- Balázs Géza (szerk.) 2013. Facebook-nyelvészet. *E-nyelv Magazin*. 5. évf. 3. sz. <https://e-nyelvmagazin.hu/lapszam/?sz=fbnyelvészet> (Letöltés: 2024. 01. 24.)
- Balázs Géza 2014. Nyelvtudomány és informatika. *Magyar Művészet* II/1: 3–9.
- Balázs Géza 2015. Netfolklor – intermedialitás és terjedés. *Replika*. Társadalomtudományi folyóirat. 1–2/171–86.

- Balázs Géza (szerk.) 2015. Az internet nyelvváltozatai. *E-nyelv Magazin*. 7. évf. 3. sz. <https://e-nyelvmagazin.hu/lapszam/?sz=internetnyelv> (Letöltés: 2024. 01. 24.)
- Balázs Géza (szerk.) 2016. Kommenthuszarak, bloggerek, bloggerinák. *E-nyelv Magazin*. 8. évf. 4. sz. <https://e-nyelvmagazin.hu/lapszam/?sz=komenthuszarok> (Letöltés: 2024. 01. 24.)
- Balázs Géza 2023. *Az internet népe. Internet – társadalom – kultúra – nyelv. A kulturális és a tervezett evolúció határán*. Ludovika Egyetemi Kiadó. Budapest.
- Balázs Géza – Bódi Zoltán (szerk.) 2005. *Az internetkorszak kommunikációja. Tanulmányok*. Gondolat Kiadó – Infonia. Budapest.
- Biró A. Zoltán 2016. „Attól függ, kinek írunk...”. A digitális nyelv hatása székegyföldi iskolások nyelvhasználatára. In: Biró A. Zoltán – Bodó Julianna (szerk.): *Internet – Iskola – Anyanyelv. A média hatása a gyermekekre és fiatalokra*. Státus Kiadó. Csíkszereda. 72–113.
- Bódi Zoltán 2004a. *A világháló nyelve. Internetezők és internetes nyelvhasználat a magyar társadalomban*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Bódi Zoltán 2004b. Aszóbeliség kifejeződése az internetes kommunikációban. *Információs Társadalom* 4/1: 26–38. <https://doi.org/10.22503/inf tars.IV.2004.1.2>
- Dürscheid, Christa 2002. *Einführung in die Schrifflinguistik*. Westdeutscher Verlag. Wiesbaden. <https://doi.org/10.1007/978-3-322-92514-5>
- Érsok Nikoletta Ágnes 2003. Írva csevegés – virtuális írásbeliség. *Magyar Nyelvőr* 99–104.
- Istók Béla 2018. *Internetes futballnyelvhasználat. Közösség, mémek, szóalkotás*. Líceum Kiadó. Eger.
- Istók Béla 2019. Netnyelvészeti kaleidoszkóp. *Eruditio – Educatio*. 14/1: 83–99.
- Kálmán János 1996. Kép-kór. In: Lipták Ildikó (szerk.): *Ahogyam/I. Előadások a magyarországi személyközi kommunikációról*. Marczibányi Téri Művelődési Központ. Budapest. 174–9.
- Kleine, W. Michael – Gale, G. Frederic 1996. The Elusive Presence of the Word: An Inter-view with Walter Ong. *Composition Forum*. Vol. 7.2. 65–86.
- Koch, Peter – Oesterreicher, Wulf 1994. Schriftlichkeit und Sprache. In Günther, Hartmut – Ludwig, Otto (eds.): *Schrift und Schriftlichkeit. Ein interdisziplinäres Handbuch internationaler Forschung*. Walter de Gruyter. Berlin – New York. 587–604. <https://doi.org/10.1515/9783101112931.5.587>
- Kovalovszky Miklós 1977. *Nyelvfejlődés – Nyelvhelyesség*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Lanstyák István 1998. *Nyelvünkben – otthon*. Nap Kiadó. Dunaszerdahely.
- Lanstyák István 2018. *Nyelvalakítás és nyelvi problémák*. Fórum Kisebbségkutató Intézet – Gramma Nyelvi Iroda. Somorja.
- Nyíró András 1997. *Internetto zsargon*. IDG Lapkiadó. Budapest.
- Ong, Walter 1982. *Orality and Literacy. The Technologizing of the Word*. Methuen. London – New York. <https://doi.org/10.4324/9780203426258>
- Petykó Márton 2012. Az írott beszélt nyelvtől a spontán írott nyelv felé. A CMC interaktív diskurzustípusainak nyelvhasználatát a szóbeliség és az írásbeliség viszonylatában megnevező terminusok kritikai vizsgálata. *Első Század* 11/3: 147–78.
- Sándor Klára 2016. *Nyelv és társadalom*. Krónika Nova Kiadó. Budapest.
- Schlobinski, Peter 2001. Rezension: Crystal, David 2001. Language and the Internet. *Mediensprache*. <http://www.mediensprache.net/en/literatur/rezensionen/docs/1452.pdf> (Letöltve: 2024. 01. 24.)
- Squires, Lauren 2010. Enregistering internet language. *Language in Society*. Vol. 39. No. 4. 457–92. <https://doi.org/10.1017/S0047404510000412>

- Szabó Tamás Péter 2012. Hatásvadász nyelvészet. *Nyelv és Tudomány*. 2012. január 19. <https://m.nyest.hu/hirek/hatasvadasz-nyelveszet> (Letöltve: 2023. 07. 02.)
- Veszelszki Ágnes 2010. Digilektus a lektusok rendszerében. *Dr. Veszelszki Ágnes honlapja*. http://www.veszelszki.hu/images/honlap/Digilektus_a_lektusok_rendszerben_VESZELSZKI.pdf (Letöltés: 2024. 01. 24.)
- Veszelszki Ágnes 2023a. Internet – nép – nyelv. *Kommentár* 2023/3: 229–30.
- Veszelszki Ágnes 2023b. Internet – nép – nyelv (Balázs Géza: Az internet népe, 2023). *E-nyelv Magazin*. 15. évf. 4. sz. <https://e-nyelvmagazin.hu/2023/12/11/veszelszki-agnes-internet-nep-nyelvb-alazs-geza-az-internet-nepe-2023/> (Letöltés: 2024. 01. 24.)

Istók Béla

egyetemi adjunktus

Selye János Egyetem TKK

Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék

E-mail: vojtech.istok@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-7215-2893>

MEGJEGYZÉSEK BALÁZS GÉZA AZ INTERNET NÉPE CÍMŰ KÖNYVÉRŐL

Balázs Géza a rá jellemző hallatlan sokoldalúsággal és invenciózussággal jelentetett meg egy könyvet, amelynek *Az internet népe* címet adta. A könyv centrumában az internet közegébe került nyelv áll, melynek megpróbáltatásait a szerző széles körű antropológusi és nyelvészeti ismereteire építve alaposan elemzi. E jegyzet első részében a könyvben felvetett nyelvi természetű problémáknak egy aspektusát vetem fel, melyet Balázs nem érint, bár rejtetten a könyvben végig jelen van. A jegyzet másik részében egy vadonatúj, a könyv írásának idején még nem jelentkező nyelvi jelenségről lesz szó.

1. Az első probléma lényegét már Mózes is látta, aki a Teremtés könyve 11. fejezetében a következőket írja: „Az egész földnek egy nyelve és egyféle beszéde volt. Amikor útnak indultak keletről, Sineár földjén egy völgyre találtak, és ott letelepedtek. Azt mondták egymásnak: Gyertek, vessünk téglát, és egészítsük ki jól! És a téгла lett az építőkővük, a földi szurok pedig a habarcsuk. Azután ezt mondták: Gyertek, építsünk magunknak várost és tornyot, amelynek teteje az égig érjen; és szerezzünk magunknak nevet, hogy el ne széledjünk az egész föld színén! Az Úr pedig leszállt, hogy lássa azt a várost és tornyot, amelyet az emberek építettek. Akkor ezt mondta az Úr: Most még egy nép ez, és mindnyájuknak egy a nyelve. De ez csak a kezdete annak, amit tenni akarnak. És most semmi sem gátolja őket, hogy

véghezvigyék mindazt, amit elterveznek. Gyerünk, menjünk le, és zavarjuk ott össze a nyelvüket, hogy ne értsék egymás nyelvét! Így szélesztette szét őket onnan az Úr az egész föld színére, és abbahagyták a város építését. Ezért nevezték azt Bábelnek, mert ott zavarta össze az Úr az egész föld nyelvét, és onnan szélesztette szét őket az Úr az egész föld színén.”

Nyelv magában véve tehát nincs, csak egyes nyelvek vannak, melyek mindegyike a nyelvhasználó emberek számára más és más módon teszi elképzelhetővé a világot, mely nekik a jelenben, elődeiknek a múltban és utódaiknak a jövőben adott. Heidegger a lényegét mondja, amikor kijelenti, hogy „a nyelv a lét háza”, de kijelentése annyiban pontosításra szorul, hogy e házban annyi lakás van, ahány nyelv lakozik benne. Ilyen értelemben érdemes lenne a szerzőnek egy következő kötetet írnia, melynek címe már nem az *Az internet népe*, hanem „Az internet népei” lenne.

Balázs Géza elgondolkodtató megfigyeléseket tesz az internetre költözött nyelv változásairól, de érdemes lenne ezeket a változásokat nyelvenként szemügyre venni. Általában véve azt mondhatjuk, hogy a szerzőnek igaza van, amikor azt állítja, hogy a képernyőre került írott és hallott szövegek megváltoztatják a korábbi korszakokban élőszóban és írott, nyomtatott létmódban olvasható szövegeken trenírozott gondolkodást, azonban nem lehetünk biztosak abban, hogy a változás eredményeként romlik a gondolkodás minősége.

Az emberi értelem hallatlanul plasztikus, evolúciós eredeténél fogva nemzedékről nemzedékre folyamatosan az alkalmazkodás, az innováció vagy ha arra szükség volt, a teremtő rombolás szolgáltatásban állt, s nincs okunk feltételezni, hogy az új technológiai környezetben ne találná meg a kreatív, innovatív eljárásokat, melyeket ráadásul a mesterséges értelem megoldásai is támogatnak.

A gondolkodás az új korszakban követi a nyelvet annyiban, hogy az internet közegében író, beszélő, jelelő felhasználók körében teljesen újak a szavak, melyeket az internetre lépve a tartalmakat előállító és fogyasztó személyek a szembeszökő problémák megfogalmazására használnak. Az új szavak inkább javítják, mint rontják a gondolkodás esélyeit, hiszen nyomukban a lét házának újabb és újabb zegzugai tárhatók fel, természetesen csak az adott nyelven.

Balázs Géza egy megjegyzésében utal arra, hogy ennek a folyamatnak a logikája a hálózatelméletből ismert skálafüggetlenség irányába mutat, ami azt jelenti, hogy a világháló meglehetősen igazságtalanul bánik a rákerült nyelvekkel. Kevesen lesznek azok a nyelvek, melyek a világhálóra való kerülés folytán nyertesek lesznek. Ezeket a nyelveket sokan és idővel még többen fogják használni, míg sok nyelv lesz, melyet kevesen s a jövőben egyre kevesebben használnak majd az interneten. Ezt nevezik a hálózatelméletben Máté-effektusnak, amit a kis nyelvek szempontjából akár kolonizációnak is nevezhetünk Balázs Géza nyomán. Nagy kérdés, hogy például a magyar nyelv hogyan lesz képes megbirkózni ezzel a kihívással. A természettudományos magyar nyelv már elesett, aki nemzetközileg

ismert akar lenni, magas Hirsch-indexre törekszik, kezdettől fogva angolul írja a cikkeit, ami nyilván kihát a gondolkodására is. Ez a probléma azonban ma még alig elemzett.

Balázs Géza fiatal kora óta szenvedélyesen kutatja a nyilvánosság tekintetere vadászó feliratokat, amelyek házfalakon, közlekedési eszközökön, intim, de a nyilvános használók számára megnyitott helyiségek falain olvashatók. Balázs a könyvében nagyszerű példák során át mutatja be, hogy ez az ókorból ismert műfaj a városi folklór része, mely az internet közegében is megtalálja a táptalaját. A sietség, a gyorsaság, a tömeges elérés lehetősége valósággal mámorítja a felhasználókat, akik a kanonizált nyelvhasználati szabályokat semmibe véve konkvisztádorként rontanak be az sms, az Instagram, a Twitter (ma már X) tereibe. Veszelszki Ágnes (2017: 35) találóan digilektusnak nevezi a sorozatos normaszegések árán létrejött új nyelvet, melyet csak azok értenek, akik az interneten elérhető új kommunikációs platformokat használják közlendőik eljuttatására.

2. Balázs Géza könyve 2023-ban jelent meg, a kézirat feltehetően már lezárult, amikor megjelent a lét házába költöző nyelvek életének forradalmi újdonsága, a chatGPT. (Az Útmutató a könyv olvasásához című bevezetőben a szerző említi is ezt a tényt: Balázs 2023: 9). 2022. november 30-án az Open AI piacra dobta szövegértő programját, mely az internetre került mondatok statisztikai elemzése révén képes a felhasználók által hozzá intézett kérdésekre válaszokat adni. Az újítás futótűszerűen terjedt el a világban, s ma már nemcsak angolul, hanem más nyelveken, s nemcsak írásos,

hanem hangzó kérésekre (promptokra) is képes sokszor házborgongatóan hiteles, máskor hallucinatorikus, nevetséges válaszokat adni.

A felhasználók által folyamatosan bővülő és tökéletesedő generatív nyelvi modellek az adott nyelv használói által korábban már leírt és kimondott mondatokra épülnek, melyeket Chomsky (1995) az egyes nyelvhasználók esetében performanciaként azonosít, megkülönböztetve a kompetenciától, ami az új mondatok létrehozásának feltétele. A generatív nyelvi modellek az adott nyelv használójának a kollektív performatív teljesítményére épülnek, amiből azonban hiányzik a kompetenciára jellemző folyamatos készenlét az újításra, a megjelentésre, az alkotásra.

A generatív nyelvi modellek által megtestesített kollektív nyelvi performancia létrehozója és hasznélvezője a Heidegger által „Akárkinék” nevezett kollektív lény, aki bárki lehet, mivel nincs benne semmi eredeti, kiemelkedő, semmiféle érzéke sincs a színvonalhoz és az igazsághoz. Az „Akárki” a maga átlagosságában, megkülönböztethetlenségében fejt ki a maga diktatúráját. Mint Heidegger írja, „úgy élvezünk és szórakozunk, ahogy akárki élvez, úgy ítélünk irodalomról és művészetről, ahogy akárki lát és ítél, »felhőborítónak« találjuk, amit akárki felhőborítónak talál” (Heidegger 1989: 259). A chatGPT mondatai akárkié lehetnek, s ebben van a veszélyük, mert nem egyszerűen az egyén, hanem az adott nyelvet használó közösség gondolkodását viszik az egy-síkúság, az átlagosság, a semmitmondás irányába.

A mindennapi kognitív műveletekben kétségkívül hasznos chatGPT nyelvvel szemben áll a kompetencia kimeríthetetlen gazdagságából válogató élő nyelv, mely a korábban soha ki nem mondott mondatokat keresve folyamatosan tágítja az ember kalandmozgásterét. Wittgenstein híres kijelentése szerint „amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell.” A Wittgenstein által megkövetelt hallgatás kapcsán Balázs Géza egy másik művében veti fel, hogy a néma tartományban a beszélőknek nemcsak a kimondatlan, hanem a kimondhatatlan mondatok kihívásaival is meg kell küzdeniük (Balázs 2020: 63–70). Úgy vélem, hogy e kihívásnak való megfelelésben a népeknek az internet nem feltétlenül lesz a szövetségük.

Szakirodalom

- Balázs Géza 2020. *Nyelvszokások. A nyelv-szokások mint szimbolikus nyelvi cselekvések.* IKU–Inter. Budapest.
- Balázs Géza 2023. *Az internet népe.* Ludovika Egyetemi Kiadó. Budapest.
- Chomsky, Noam 1995. *Mondattani szerkezetek. Nyelv és elme.* Osiris–Századvég. Budapest.
- Heidegger, Martin 1989. *Lét és idő.* Gondolat Kiadó. Budapest.
- Veszelszki Ágnes 2017. *Netnyelvészet. Bevezetés az internet nyelvhasználatába.* L’Harmattan Kiadó. Budapest.

Csepeli György

szociálpszichológus

egyetemi tanár, az MTA doktora

ELTE TÁTK

E-mail: csepeli.gyorgy@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-9331-058X>

BÓDI ZOLTÁN

„AZ INTERNET NÉPE”

Az internet népére általában a világhálón kialakuló közhangulat, a népítélet forrásának megnevezésekor szoktak hivatkozni, és ez fordítva is igaz: az internet népéről is meglehetősen leegyszerűsített véleményt szokott formálni a népítélet. Ezért kockázatos Balázs Géza címválasztása. Ez egy olyan munka, amelyben a szerző igyekszik minél pontosabb képet festeni a világháló általános felhasználói környezetéről: az internet közvéleményéről, a tömegről, amely kommunikál, megoszt, letölt, ítélkezik és véleményt mond. Az alcím igazolja is ezt a feltevést: Internet – társadalom – kultúra – nyelv. A témába bevezető, első közös könyvünk címébe az abban megjelent tanulmányának címét vettük át: Az internetkorszak kommunikációja (Balázs 2005; Balázs–Bódi 2005). A dátum jól jelzi, hogy Balázs Géza netnyelvészeti kutatásai már több mint két évtizede folynak, és folyamatosak. A témához kapcsolódó tanulmányainak bibliográfiája a kötetben olvasható, csak két, a témába vágó könyvét emelem ki, a 2011-es Sms-nyelv és -folklor, valamint a kötettel egy időben megjelent Újmédia-kislexikont (Balázs 2011, 2023).

A kötet egyszerre szól a tudományos kutatóknak, a tanulóknak és az egyetemi hallgatóknak, valamint a téma iránt érdeklődő átlagembereknek. Egyrészt maga a téma, másrészt a kötet szerkezete, nyelvhasználata, feldolgozási módja miatt van ez így.

Balázs Géza könyve négy részből áll: Netnyelvészet, Netnyelv, Netfolklor, Netember. Ebből is kiderül, hogy a kö-

tet összegző szándékú: nem felfedezni akar, hanem rendszerezni, belső összefüggéseket feltárni, ismereteket összekapcsolni, elgondolkodtatni és forrást nyújtani.

Az első részben az internet kommunikációjának, nyelvhasználatának magyar kutatástörténetével foglalkozik. A nemzetközi szakirodalomból a kötet koncepciója szerint a nagy kiindulópontokra hivatkozik, például többször visszaköszön Marshall McLuhan Gutenberg-galaxisa, Richard Dawkins önző génje. A kötet végén a Tárgy- és névmutató jól eligazít a szerzők, művek, fogalmak előfordulásáról (Balázs 2023: 335–44). Az internet nyelvhasználatának, kommunikációjának magyar kutatóit és munkásságuknak alapjait végighivatkozva a szerző, és ebből kiderül, hogy ezen a területen nem vagyunk lemaradva a világ tudományos közösségében, az viszont tény, hogy a jelenség magyar nyelvi, kulturális és néprajzi vonatkozásai miatt Balázs Gézához hasonlóan a többi magyar kutató is leginkább magyarul publikálta alapozó munkáit. A 2024. év tudományos környezetében hangsúlyozni kell, hogy ez nem von le semmit a magyar netnyelvészet értékéből.

A szerző eljut az első weboldalak és a kiindulópontként szolgáló, alapvető internetes kommunikációs műfajok, szövegtípusok kutatási eredményeitől a Facebook-folklorig. A sor viszont itt nem zárulhat le, mert a technológia, a platformok, az internet és a world wide web folyamatosan alakul, változik és fejlődik. Az egyre inkább képivé, moz-

góképivé, felhasználói tartalomszolgáltatóvá, multimedialíssá és interaktív vá váló internetes kommunikációnak újabb és újabb területei, felületei nyílnak meg – a kutatásokat folytatni kell, mert ma már a mesterséges intelligencia korában vagyunk, és ez újabb, eddig kevésbé feltárt tudományos kérdéseket vet fel.

Egyértelműen kiderül a kötetből, hogy a szerző az internet kommunikációs formáit, az interneten megjelenő szövegek manifesztációját, a kommunikációs létformákat a szakterület többi kutatójával egyező módon új írásbeliségnek értékeli, amely a hagyományos írás és a beszéd között van (Balázs 2023: 43). Érdemes elgondolkodni azon, hogy ma már viszont újabb szóbeliségről, sőt újabb interakcióról is beszélhetünk, amely már az ember-gép, a természetes és mesterséges intelligencia diskurzusa felé vezet minket.

A második rész már a Netnyelv címet viseli. Áttérünk az előző részben már megalapozott, részben már megtárgyalt nyelvi, nyelvészeti kiindulópontoktól magára az internetes nyelvre: a számítógép nyelvi hatásait, a vizualitást, a helyesírás internetes jellemzőit, az új-médiát, az informatika általános nyelvi hatásait vizsgálja. Itt válik egyértelművé az összegző jelleg mellett a kötet másik általános koncepciója: igyekszik a szerző több tudományterület és szakterület általános összefüggéseit, nyelvi és kulturális hatásait vizsgálni. Nagy vállalkozás ez, hisz vizsgálni kívánja a netes kommunikációt, a neten kommunikáló embert és annak környezetét a nyelvészet, az informatika, a média és a néprajz szakterületei alapján. Ez egyben felhívás is lehet a tudomány, az internetes szakterületek művelői felé, hogy erősítsék tovább

az együttműködést, hogy kölcsönösen is egyre többet tudjunk meg egymásról és a minket körülvevő (virtuális) világról. Érdekes, hogy külön fejezetben tárgyalja az informatika nyelvi hatásait és a nyelvtudomány hatásait az informatikára, és mindkét fejezetben van Az informatika nyelvi hatásai című alfejezet (Balázs 2023: 133–46, 165–6). A kötet multidiszciplináris személelmódja magyarázhatja ezt, és egyben arra is felhívja a nyelvészeket és az informatikusokat, hogy még többet tárjanak fel a digitalizált valóságunkkal foglalkozó, két kulcsfontosságú tudományterület összefüggéseiről.

A Netfolklor című fejezet áll a kötet középpontjában, Balázs Géza nyelvészeti és néprajzi kompetenciájából jól levezethető ennek a területnek a jelentősége. A recenzens biztatja a szerzőt, hogy aknázza ki még jobban e két tudományterület vonatkozásait az internetkutatás szempontjából. Ebben a fejezetben a netfolklor általános leírásán túl olvashatunk még az sms-folklorról és a képes népszokásokról. Nyilvánvalóan vannak más témái is ennek a területnek, hogy mást ne mondjunk, az sms ma már inkább azonnali üzenetküldés, sőt multimédiás azonnali interakciót nyújtó alkalmazás. A world wide weben és általában az interneten megjelenő képes népszokások keretén belül a graffitiken túl a kötetben egyébként gyakran hivatkozott és több helyen interpretált Dawkins-féle mémek folklorhatásait is érdemes tovább kutatni.

Itt azonban nem szakad meg a net folklorisztikai szempontú leírása, hisz a negyedik, terjedelmes fejezet a netemberről szól. Azaz rólunk, internetezőkről, az információs társadalom polgáraitól, azokról, akik részesei a digitalizációnak

és a hálózati kultúrának, és akik nem. Nyilvánvaló ma már, hogy identitásunk része a netes tevékenységünk, a netes környezetük, viszont ettől még nem leszünk netemberek. A netemberről szóló fejezetben a generációk és a digitalizáció kapcsolatát mutatja be a szerző. Érdekes evolúciós szempontot vezet be Balázs Géza az internethasználói generációk tárgyalásába. Az internetkorszakban az emberiség válaszóhoz érkezett, és ezt önmaga túlfeljlődése okozza. Ezt nevezi a szerző evolúciós megugrásnak, ami szerinte már nem biztos, hogy további fejlődéshez vezet, hanem katasztrófát is okozhat (Balázs 2023: 241). Elgondolkodtató, hogy a fejlődés lehet-e túlfeljlődés: és ha igen, akkor mihez képest lehet az. Itt érdemes felhívni a figyelmet a jobbára a tudományos fantasztikus irodalomban tárgyalt technológiai szingularitás fogalmára: valójában ezt interpretálja Balázs Géza evolúciós megugrásként. Ez tehát az a jelenség, amikor a technológia eléri azt a fejlődési pontot, amikor az emberi értelem már képtelen követni, magyarázni és előre jelezni a folyamatokat, a változásokat. Kétségtelen, hogy a korszakváltás idejét éljük, és ilyenkor gyakori a morális pánik, a katasztrófizáló narratíva és a másik végét: a túlértékelés, valamint a közöny is. A szerző igyekszik elkerülni ezeket a végleteket, viszont ebben a kérdéskörben érdemes lenne további más kultúrterületeket is tanulmányozni, elemezni. Az információs társadalom korszakában a társadalomról, a kommunikációról kizárólag multidiszciplináris nézőpontból lehet érvényes megállapításokat tenni. Ebből a kötetből kiviláglik ez a szemléletmód.

Az előbbi gondolatmenetbe jól illik a szerző önvallomása az evolúciós

megszaladásról. „Szerintem ment a világ a könyvek által elébb. A megszűnő falusi, iskolai könyvtárakat a kultúra apró, nélkülözhetetlen mécseseinek tartom. A nagy könyvtárpalotákat nem félttem. Az általam megismert, megszeretett világot félttem, ha nem lesz kézzel fogható könyv és bejárható könyvtár” (Balázs 2023: 298). De ha nem látogatja senki a falusi, iskolai könyvtárakat? Ha a nagy könyvtárpaloták is a globális tendenciáknak megfelelően digitalizálódnak, hálózati úton válnak elérhetővé, akkor lassan, de biztosan mégiscsak el fognak tűnni ezek az intézmények a fizikai valóságból, és digitalizálódva virtuálissá válnak. És ennek előnye is lehet: ugyanis azoknak a nyelveknek és nemzeti kultúráknak van esélyük túlélni, amelyek digitalizálódnak, és a világhálón is elérhetővé válnak.

Figyelemre méltó a kötet megközelítésmódja, műfaja, stílusa, szerkezete. A 21. század informatizált, digitalizált, globális hálózatokba rendeződő, jellemzően angolul publikáló, specializálódó tudományos világa egyre inkább elszakad az érdeklődő közembertől. Az önvallo-más, a közérthető fogalmazás, a magyarázat, a kitekintés más kultúrterületekre a hagyományos értékelés szerint nem illik a tudományos gondolatmenethez és stílushoz. Ez a kötet viszont szakít ezzel a hagyománnyal. Könnyen érthető és tudományosan is pontos. Olvasmányos, de kutatási forrásként is használható. A kötet fejezeteiben az összegző igényű tudományos leírásokon kívül szemelvények, forrásszövegek és ezeknek a magyarázata is olvasható. Már csak azért is érdemes tanulmányozni Balázs Géza könyvét, mert az internetes kultúrával foglalkozó, alapozó elméleteket meg

lehet ismerni a szemelvényekből, olvasmányokból. A részletes irodalomjegyzékben megtalálható az internetes kommunikációra vonatkozó minden fontos tudományos munka, és ez nagy segítség a kutatóknak, de az egyszerű érdeklődőknek is. Már ha vannak még olyanok, akik Balázs Gézához hasonlóan szeretik a könyveket, barátai a betűknek.

A kötet stílusa, megközelítésmódjai, tudományos jellege és tematikája figyelemfelkeltő. Az információs társadalom kommunikációját, az írásbeliség-szóbeliség-multimédia viszonyát, fejlődését, az ehhez kapcsolódó elméleteket, az internetező társadalmat, a generációkat, az informatika korának kulturális evolúcióját vázolja fel a szerző. Sok területbe betekint, sok gondolatot felvet. *Az internet népe* című könyv igazi értéke abban áll, hogy a területtel foglalkozó gondolkodókat inspirálhatja, a megállapításaival, a véleményével, az értékelésével és az esetleges hiányaival is gondolatokat ébreszt. A kötet rendszerező, összefoglaló igénye miatt egészen biztos, hogy gyakran idézett forrásmunka

lesz a tudományos kommunikációban és az oktatásban, a kultúrában egyaránt.

Szakirodalom

- Balázs Géza 2011. *Sms-nyelv és -folklor*. Magyar Szemiotikai Társaság – Inter Kft. – PRAE.HU. Budapest.
- Balázs Géza 2023. *Újmedia-kislexikon*. IKU. Budapest.
- Balázs Géza 2023. *Az internet népe. Internet – társadalom – kultúra – nyelv. A kulturális és a tervezett evolúció határán*. Ludovika Egyetemi Kiadó. Budapest.
- Balázs Géza – Bódi Zoltán (szerk.) 2005. *Az internetkorszak kommunikációja*. Tanulmányok. Gondolat/Infonia. Budapest.

Bódi Zoltán

egyetemi docens

Színház- és Filmművészeti Egyetem,
Németh Antal Drámaelméleti Intézet

Magyarságkutató Intézet,

Nyelvtervezési Kutatóközpont

E-mail: bodi.zoltan@szfe.hu

<https://orcid.org/0000-0003-1369-7962>

AZ ONLINE VILÁG ÉS AZ EMBER

Az ismertetés tárgyát képező könyv, amely az internet rendkívül komplex nyelvi és kulturális hatásait és összefüggéseit mutatja be, Balázs Géza nyelvész és néprajzkutató 2023-ban megjelent munkája. Az általa művelt tudományterületek (nyelvtudomány, kulturális antropológia, kommunikációtudomány) metszéspontja mentén az életünket meghatározó digitalizáció olyan interdiszciplináris aspektusait veti össze, amelyeknek ismerete nélkülözhetetlen az internetet használó ember számára.

Az internet népe című könyv (Balázs 2023) a digitális kommunikáció napjainkban végbemenő folyamatait meghatározó forrás, amely az érintett tudományterületet átfogó és aktuális témaköreinek áttekintését nyújtó, kutatói igénnyel megírt mű. A viszonylag fiatal vizsgálati terület aktuális egységeit a szerző egyedülálló módon határozza meg: a fő fejezetek mentén az internetes kommunikáció nyelvészeti sajátosságainak megközelítésétől indulva az olvasó elé tárja a digitális világ képviselőinek és használóinak virtuális nyelvhasználatát és szokásait, kiválóan érzékelteti, hogy a korunk társadalmát meghatározó netember milyen változásokat idéz elő az egymást követő nemzedékek sorában, és milyen lenyomatot hagy azok nemzedéknyelvében. A nyelv- és kommunikációtudományi társdiszciplínák mentén egyedi módon határozza meg és írja le az internet nyelvét, illetve mutatja be az internetes közösségek online nyelvi változatait és azok nyelvhasználati határvonalait.

A szerző tudományteremtő szerepét a könyvének négy fő fejezete és az egyes alfejezetek érzékletesen kijelö-

lik. Miközben az olvasót végigvezeti a netnyelvészet, a netnyelv, a netfolklor és a netember témakörein, egyedülálló módon dolgozza fel és tárja az olvasó elé az online világ és az ember közötti sokszor békés, de gyakran viszontagságos kapcsolatot. Műve céljainak megfogalmazásakor a szerző a könyv bevezetőjében McLuhan és Fiore (2012) Média-masszázs című, Egy rakás hatás alcímű könyvéből vett gondolatokkal előre felhívja az olvasó figyelmét az online felület által nyújtott lehetőségek előnyeire és veszélyeire: a felfedezés új, lehetséges formáira, a kommunikációs médiumok természetére, az emberiség akusztikus terének átalakulására és az információs háború kifinomult eszközeire. Egyedi esetek és példák felsorakoztatásával jelenségköröket és fogalmi rendszereket határoz meg, amelyek lehetőséget adnak az olvasó számára, hogy egységes képet alkothasson korunk meghatározó virtuális felületének önálló értelmezéséről. Szemléletes példáival részleteiben tárgyalja a digitális kommunikáció minden egyes apró mozzanatát (kommunikációs létformák, másodlagos szóbeliség, képes népszokások, netnemzedék és digitális olvasás). A végtelennek tűnő témafelvetésével a szerző tudományos igényű vezérfonalat és útmutatót bocsát az olvasó számára a digitális kommunikáció technológiai kihívásaiban való eligazodásához. Akár lineárisan, akár alineárisan olvassuk Balázs Géza könyvét, a szerző markánsan fejt ki az informatika nyelvre gyakorolt hatását, valamint az írásbeliség és a szóbeliség átalakulását, amely az élőbeszédtől az egyre több funkciót átvevő új beszélnyelviség kialakulásához vezet.

Az igényes kivitelezésű, kemény borítású kötet részletes tartalomjegyzékét az olvasó számára készített szerzői útmutató követi, amelynek célja a minél sikerebb olvasói befogadás.

Az első rész lényegi tárgykörét a szerző a netnyelvészet meghatározásaként adja meg. Az információ és az adathasználat mentén kialakuló információs társadalom mérföldköveit érinti. A számítógépes kommunikáció által bekövetkezett változások hatására a szerző kiválóan érzékelteti az elsődleges és a másodlagos szóbeliség közötti különbséget. Részletesen tárgyalja, hogy az egyes kommunikációs formák milyen kommunikációs szerepkörrel ruházzák fel az embert: az olvasó, a hallgató és az előállító hármasa a kommunikációs létformák aktuális helyzetének függvényében változik.

Az e-nyelv kialakulását elősegítő felületek (cset, Facebook, Twitter) hozzájárulnak a másodlagos írásbeliség kialakulásához, az egyes médiumok formai változásai meghatározzák a felhasználók nyelvhasználatát. Olyan átmenet tár elénk, amelynek kellő figyelmet kell szentelnünk a technológia változása során. Ezzel párhuzamosan tekintélyes változáson megy át a folklór. McLuhan (2001) gondolatát követve, amely szerint „a média maga az üzenet”, a virtuális élet a folklór további létét is befolyásolja, amely kedvező irányba tereli a dokumentálást. A fejezet kiválóan érzékelteti azt a kölcsönhatást, amelyet a technológiai fejlődés nyújt a folklór számára. Ezt az összefüggést a szerző egyrészt saját szerkesztésű ábrával szemlélteti (Balázs 2023: 36), másrészt a Facebook-folklór (Veszelszki 2011) jelenségének megismerésére ösztönzi az olvasót: a hétköznapi életből vett példán (az emlékdalok technospirituális gyakorlatán) keresztül ábrázolja a technika és a folklór összefonódását.

Áttekinti a kommunikáció fejlődését: a nyomtatáson alapuló Gutenberg-galaxistól indulva a hang- és képrögzítésen keresztül eljut a számítógépes (világ)hálózatokig. A digitális-információs forradalom fokozatos térhódítását a kommunikációs létformák (szóbeli, írásbeli és számítógépes folklór) okfejtésével folytatja, amelyre a firkálás, a graffiti, a felirat és az ábraszövegek számtalan virtuális változatával hoz példákat. A fejezet utolsó részében hangzó és írott kommunikációs formákon keresztül a kommunikáció mediális és tervezett összetevőit mutatja be.

A könyv második részében a szerző a számítógép formálta nyelvről, magáról a netnyelvről nyújt értékes ismeretet az olvasó számára. A hagyományos értelemben vett kommunikáció és a digitális kommunikáció előnyei és hátrányai között az információ megőrzésére és a felejtés lehetőségére hívja fel az olvasó figyelmét. Ezzel párhuzamosan az információs szupersztrádn az informatikai forradalom – amelyre találó alternatívákat ajánl (internetgalaxis, Google-galaxis, esetleg Digitália) –, előre egyértelműen megjósolhatatlan hatást fejthet ki a nyelvre. Ebben a fejezetben központi helyet kap a nyelv változásának sebessége: megmarad a fokozatosság, vagy a jövőben mindinkább egy gyorsabb nyelv váltásnak leszünk a szemtanúi.

A szerző az előttünk álló változásra vagy váltásra és azok komponenseire mutat rá. Az informatikai fordulat hatásai a nyelvre című alfejezetben. A virtuális technológia hatásai által újabb és újabb szókészlet érkezik nyelvünkbe (szóforradalom), a korai kezdetleges helyesírás-ellenőrző programok algoritmusai tökéletesedtek, megszűntek a nyelvspecifikus hibák (helyesírás), szerkesztettebb szövegeket hozunk létre szemben az élőbeszéddel (a szövegszerkesztő hatása), koherensebb, követhetőbb szövegek jönnek létre

(szövegösszetartó erő), a privát írott-be-szélt nyelvben hajlamosak vagyunk a kreatívabb szóalkotásra (új nyelv), szöveghe-lyettesítő szimbólumokat használunk (új jel- és képvilág, emotikonok), a mellérendelés használata az alárendelő szerkezet-tel szemben terjed (nyelvtani viszonyok), az összetartó nyelvi fejlődés helyett divergens tendencia figyelhető meg (a nyelvváltozatok átalakulása), az ember és a gép közötti kapcsolat újabb dimen-ziói jelennek meg (új nyelvi dimenziók). A digitális kommunikáció mögött meg-húzódó technológia legújabb vívmánya, a mesterséges intelligencia újabb utakat nyithat meg: a nyelv- és beszédfelismerés, a beszédszintetizálás és a fordító-programok mind magasabb szintű pre-cizitása befolyásolja a nyelv fejlődését. A fordítóprogramok ma már majdnem hibátlan célnyelvi szöveget hoznak létre, ugyanakkor ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy az emberi beavatko-zásnak, az ellenőrzésnek elengedhetetlen szerepe lesz a jövőben (például egyes nyelveknél a mesterséges intelligencia nem jelöli pontosan a nyelvtani nemet). Ennek kapcsán és a nyelvi kultúra őr-zése érdekében a szerző is kiemeli az ér-telmiség felelősségét, amely kifejezetten a nyelvészekre és a nyelvi technológiu-sokra hárul.

A fejezetben a szerző rámutat az e-retorikára, azaz a számítógép által mediatizált retorikus kommunikációra, amelynek legfontosabb jellemzői a se-besség, a mennyiség előtérbe helyezése a minőséggel szemben, a névtelenség és ezáltal a hiteltelenség kérdése és a közö-ségek létrejöttét elősegítő interaktivitás. (A jelenségről már korábban is írt: Balázs 2015.) Figyelemfelhívó jelleggel negatív következményként emeli ki többek kö-zött az ellenőrizetlen információ növekvő mennyiségét, a megfelelő információfor-

rás körütekintő kiválasztását és a magán-szféra eltűnését. Az előzőekben felsorolt negatív következményekkel együttesen és a magánszféra eltűnésével párhuzamosan kezeli a felhasználók folyamatos online jelenlétét.

Az informatika hatása a nyelvre című fejezetben a szerző nyelv- és kommu-nikációtudományi vizsgálat alá helyezi az internet egyre bővülő hatóságát. Az első két kommunikációs technológiai korszak (élőbeszéd, írás) már magában hordozza a nyelvi változásokat. Ez foko-zottabban érződik a következő két kor-szakban, amelyet közvetített élőbeszéd és számítógép által közvetített írásbeli-ség jellemez. A technológia és az infor-matika társadalmi-nyelvi hatásai mentén jelent meg az új beszélnyelviség jelen-sége: a technikai eszközök által közvetít-tet másodlagos szóbeliség és írásbeliség. Ez a két korszak óvatosságot vár el az embertől, mert egyaránt veszélyt jelent-het a túl kevés vagy a túl sok információ. A szerző állítja, hogy ezen veszélyektől nem szabad félni, és megfogalmazza azt a paradigmát, hogy az internet kor-szakában átrendeződik a nyelvek, a köz-nyelvek és a nyelvváltozatok viszonya, valamint a kultúra sem marad érintetlen-ül. Annak érdekében, hogy az előttünk álló új jelenséget megfelelően kezel-jük, Balázs Géza három megközelítést ajánl: mindig voltak változások, örüljünk a változásnak, és menjünk a változás elé. A további technológiai fejlesztések révén előrevetíti a harmadik szóbeliség és írás-beliség megjelenésének lehetőségét.

Bőséges példatárral támasztja alá a nyelv változását. Az angol nyelvből át-vett informatikai szakkifejezések között vannak olyan szavak, amelyeknek van ma-gyar megfelelőjük (*mouse – egér*), ugyan-akkor sok esetben az angol kifejezést használjuk (*laptop, pendrive*). További

ritkábban használt példák, amelyeknél az angol nyelvű forma maradt meg: *freeware*, *happiware*, *wetware* (O'Grady et al. 1996: 560). A digitális technológia hatására meglévő szavaink (*csatolmány*, *kocka*, *lefagy*) közül jó néhány átkerült az informatikai szakszókincsbe.

Az online tér nyelvre gyakorolt hatása után a harmadik fő egységben a netfolklór fokozatos digitális megjelenéséről olvashatunk: a technikai eszközök sokszínűsége megváltoztatja az ember nyelvi kreativitását. Balázs Géza kutatásainak kezdeteitől érdeklődik a mai folklórformák iránt, s ezek a kutatások vezettek el a netfolklórhoz (Balázs 1983, 1987a, b, 1991, 1999, 2020, 2022 stb.) Az online tér új tér-idő-közösség dimenzióba helyezi a folklór világát. A netfolklór médiumváltással a digitális platformon megjelenő és másodlagos írásbeliségben terjedő folklór. Ennek folyamatát tréfás, szöveges-képes narratívák (mémek) formájában megjelenő jelenségként írja le, amelyek kiváló példajaként az internetes mémekkel és a hungaromémekkel találkozhatunk.

A szerző külön fejezetet szentel az sms széles körű használatának: elutasítja azt az alapvetést, hogy az sms önálló műfaj, és példákon keresztül érzékelteti, hogy az sms-en mint médiumon keresztül a továbbított üzenetek milyen szövegtípusokat érintenek. A rövid üzenetek formájában megjelenő folklórműfajok csoportosítására a szerző a kutatása alapján a következő szövegtipológiát hozta létre: ünnepekhez, érzelmekhez, tréfához és bölcsességekhez kapcsolódó rövid üzenetek. Ehhez a tipologizáláshoz is számtalan példát idéz, amelyek egyértelműen jelzik az e-folklór létjogosultságát.

A digitális technológia a kulturális emlékezet fennmaradásához is hozzájárul olyan online felületeken (például

Facebook, YouTube) keresztül, amelyek korlátlan terjesztést tesznek lehetővé. A szerző kijelenti, hogy a web 2.0-ás verziója egyfajta demokratikus résztvevői kultúrát teremt, amely megszünteti a magas- és a tömegkultúra közötti eddig meglévő határvonalat.

A negyedik rész magára a netemberre összpontosít: a történelmi generációk mellett az internet használói körében is több generáció váltja egymást. A Generációk című táblázatban (Balázs 2023: 231) kitűnően, egyben kritikusan érzékelteti az ábécé betűivel jelölt generációk közötti, technológián alapuló eltéréseket.

A netnemzedékről szóló fejezet elején Balázs Géza egyértelműen kijelenti, hogy az egyes generációk közötti periódus harminc évről tízre csökkent, ami szintén a technikai fejlődés számlájára írható. A generációk közötti gyors váltásnak az internet szolgáltatást alapot: lehetővé válik a gyors információkeresés és -megosztás, valamint az állandó (virtuális) jelenlét.

Az időről szóló fejezetben az egyes kultúrkörök tevékenységének időkezelését meghatározó mono- és polikrón dimenziók mellé az időtlenség fogalmakörét ajánlja. Elgondolkodtató, hogy milyen hatást fejt ki a technológiai fejlődés az emberiség időhöz való viszonyára: a virtuális élet mentén a direkt közvetítés és a valós idejű kommunikáció által létrejövő egyidejűség hangsúlyosabbá válik. A technika által megváltozott időkezelést a következő gondolatokkal szemlélteti: változik az időérzékünk, a telekommunikációs médiumok megrövidítik az időt, és gyorsul a valóságtagasztalat.

A tudományos igénnyel megírt és rendszerezett ismereteket nyújtó könyv nemcsak a nyelvészettel és az informatikával foglalkozó szakemberek részére

nyújt hasznos és bőséges ismeretanyagot, hanem a továbbgondolásra készítő ábrái, táblázatai és forrásanyagai által ismeretterjesztő olvasmányként is szolgálnak a címben szereplő internet népe számára. A tárgy- és névmutató mellett a részletes tartalomjegyzék és a szakkifejezések magyarázata is a könnyű tájékozódást teszi lehetővé.

A képek, ábrák és táblázatok gazdag sora önálló gyűjteményként is megállná a helyét. Értékes gyűjtést mutat be többek között az angol *pendrive* szóra összegyűjtött 175 szó, a karaktercsökkentő eljárásokat felsorakoztató rövidítéstipológia és az emotikonok sokaságában rendet tevő csoportosítás. A fejezeteket Várhelyi Csilla festőművész elgondolkodtató munkái egészítik ki.

Az alapfokútól a felsőoktatásig az oktatási rendszer minden egyes résztvevője egyaránt találhat olyan új ismeretanyagot Balázs Géza könyvében, amelyet tanulmányaiba és tanóráiba beilleszthet, és színesebb, informatívabb ismereteket sajátíthat el, illetve közölhet. A Ludovika Egyetemi Kiadó gondozásában megjelent könyv összefoglaló mű, amely fordítás által a nemzetközi olvasóközönség figyelmére is igényt tarthat.

Szakirodalom

- Balázs Géza 1983. *Firkálások a gödöllői HÉV-en*. ELTE. Budapest.
 Balázs Géza 1987a. *Sátorfirkálások*. ELTE. Budapest.
 Balázs Géza 1987b. A firkálások kutatása és nyelvi jellemzői Magyarországon. *Magyar Nyelvőr* 330–8.

- Balázs Géza 1991. A mai folklórműfajok gyűjtéséről. *Székelly Útkereső* 1–2/6.
 Balázs Géza 1999. Kommunikációs létformák és átcsapások. *Magyar Nyelv* 138–54.
 Balázs Géza 2015. Interretorika, e-retorika. *Magyar Nyelv* 328–34.
 Balázs Géza 2020. Netfolklór: intermedialitás és terjedés In: Balázs Géza: *Nyelvszokások*. Inter–IKU. Budapest. 235–50.
 Balázs Géza 2022. Mai folklór. In: Balázs Géza: *Folklór és nyelv*. IKU. Budapest. 229–94.
 Balázs Géza 2023. *Az internet népe*. Ludovika Egyetemi Kiadó. Budapest.
 McLuhan, Marshall – Fiore, Quentin 2012. *Médiamasszás. Egy rakás hatás*. Typotex Kiadó. Budapest.
 McLuhan, Marshall 2001. *A Gutenberg-galaxis. A tipográfiai ember létrejötte*. Trezor Kiadó. Budapest.
 O’Grady, William – Dobrovolsky, Michael – Katamba, Francis 1996. *Contemporary Linguistics. An Introduction*. Longman. London.
 Veszelszki, Ágnes 2011. Lájkolom! A Facebook-folklórról. In: Csiszár Gábor – Darvas Anikó (szerk.): *Klárások. Tanulmánykötet Korompay Klára tiszteletére*. ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanaszék. Budapest. 379–90.

Vesszős Balázs
 egyetemi adjunktus
 Nyíregyházi Egyetem
 E-mail: vesszosbalazs@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-2811-9129>

DIGITÁLIS OLVASÁSMÓDDAL IS OLVASHATÓ

„Verba volant, scripta manent” – mondta a Római Köztársaság korának egyik legnagyobb beszédírója és szónoka, Marcus Tullius Cicero. A később Európa-szerte gyakran idézett mondat arra utal, hogy hogy az írásos dokumentumok tartósabbak és megbízhatóbbak, mint a szóbeli megállapodások, amelyek könnyen megváltozhatnak vagy elfelejthetők. A kijelentés igazságtartalmát az elmúlt több mint kétezer évig senki sem vitatta, minden kétséget kizáróan az írás tudta hosszú időre megőrizni a kommunikációs üzenetet. Az írásbeliség első dokumentumait féltve őrizzük a mai napig. Ezekhez a hozzáférés sokáig nagy kiváltságot jelentett. Hatalmas könyvtárak tárolták a sok millió könyvet, bennük az emberiség egyre gyarapodó tudását. Ahhoz, hogy hozzájussanak, el kellett zárándokolniuk a könyvtárba, kikeresniük, esetleg kijegyzetelniük vagy kikölcsönözniük az elolvasásra kiszemelt művet.

A szóbeliség és az írásbeliség kora után a távközlés és a tömegkommunikáció megjelenésével a másodlagos szóbeliség, a technikai eszközök közbeiktatásával folyó kommunikáció is megjelent. A „szó rögzítésére”, azaz hangfelvétel készítésére először Edison hozott létre eszközt, az 1877-ben feltalált fonográfot. Kezdetben hanglemezen, majd magnószalagokon tárolták a hanganyagokat. A Magyar Rádió szalagtára, majd a Magyar Televízió archívuma több tízezer órányi hang- és képfelvételt tárolt – a könyvtáraknál is hatalmasabb légkondicionált termekben. Edison óta a hang-

rögzítés technológiája folyamatosan fejlődött, kezdetben analóg, majd digitális formában egyre több eszközzel lehetett hangot és képet, mozgóképet rögzíteni. Az informatika kora elhozta a digitális tárolás forradalmát. Balázs Géza sokat tud erről, hiszen számos publikációja szól a médiáról, azon belül leginkább a rádióról és a rádiós nyelvről (pl. Balázs 1997, 2000a, b, c, 2014 stb.)

Mivel a gyakran használt analóg és digitális, valamint online és offline fogalmak, sőt maga az elektromos, elektronikus jelző meglehetősen pontatlanul használatos, kiemelem Balázs Géza *Az internet népe* című könyvéből (2023: 23–4) az erre vonatkozó magyarázatokat:

Online: „Sok mindent jelent ez a szó a magyarban is, a némi nyelvtani el-
lentmondással átjött kifejezés általános jelentése: »interneten elérhető tartalom, eszköz, felhasználó.« Az online szó tehát lehet melléknév, de jelentése határozói: online vagyok (bekapcsolt, jelenlévő állapotban vagyok).”

Elektromos: „Minden elektromos, amit (villany)áram hajt.”

Elektronikus: „Szemben a mechanikussal, amiben elektronika van, vagyis működésének lényege az elektronika. A hagyományos rádió és televízió például elektronikus.

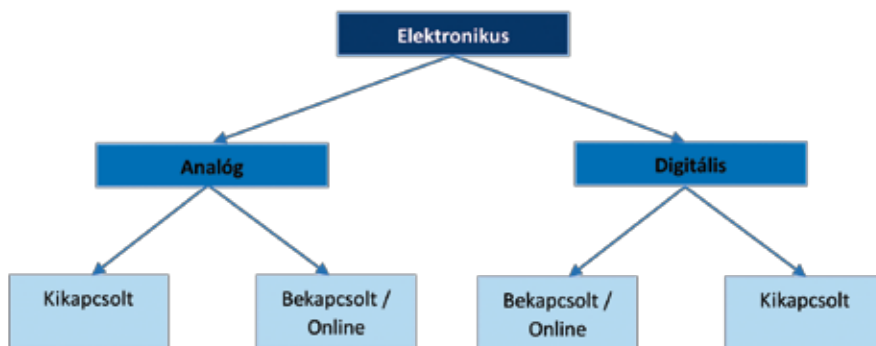
Analóg – digitális: „A jeltovábbítás lehet analóg: hanghullámokkal elektronikus frekvencián, és lehet digitális, digitalizált jelekkel. [...] A digitális technológia az informatikai alapegységeken (számjegyeken) alapuló információt (szöveg, kép, hang), annak jellemző eszközét, a számítógépet (komputert)

jelenti. A digitális információ továbbítása lehetséges a világhálón (interneten). Az online fogalma pedig ennek a digitális információnak a világhálón (interneten) való elérhetőségére utal. Az internet teszi lehetővé a számítógép által mediatizált kommunikációt (CMC – computer-mediated communication).”

Offline: „Az offline kifejezés az online ellenhatásaként jött létre.”

szöveges mű. A mobiltelefon képernyőjét használó e-könyv pedig az m-könyv (de ez a fogalom sem terjedt el, maradt az e-könyv).”

Ezt a kimondottan műszaki (informatikai) megalapozottságú rendszert a szerző a könyvében könnyen áttekinthető és megérthető, saját szerkesztésű ábrával is szemlélteti.

Az offline világ, valamint az elektronikus, analóg/digitális, digitális/bekapcsolt/kikapcsolt technológiák szerkezeti ábrája

És a fogalmak összekapcsolásának magyarázatára jó példa a könyvből: „Az internetes közvetítés mindenképpen digitális, de a digitális készülékekben továbbra is van elektronika. Az e-mail – mivel a továbbító közege az internet – digitális továbbítású, de elektronika segítségével, tehát egyszerre elektronikus és digitális eszköz. Talán az lenne a legjobb megfogalmazás, hogy az újmédia-jelenségek digitális kódolású elektronikus eszközök. Ennek ellenére keveredik a kettő, például: e-mail, e-book, amely szavakban az e- előtag electronicot jelent. Helyesebb lett volna d-vel (digital) jelölni, de ma már mindegy.” E-könyv: „elektronikus könyv, vagyis digitálisan tárolt, a világhálón keresztül terjesztett

A digitális tárolás az adatok hosszú távú megőrzésének folyamata digitális formátumban. A digitális tárolás előnyei közé tartozik a helymegtakarítás, a könnyű hozzáférés, a biztonságos tárolás és a környezetbarát megoldások. A digitális tárolás lehetővé teszi a dokumentumok könnyű keresését és megosztását, valamint a papírintes irodai környezetet. A digitális tárolásnak számos formája létezik, beleértve a felhőalapú tárolást, a merevlemezeket, a memóriakártyákat, a szervereket és a hálózati adattárolókat. Ezek már a mindennapjaink részei.

McLuhannak, a Gutenberg-galaxis teoretikusának alapvető megállapítása, hogy a „médiium maga az üzenet”, azaz a közeg befolyásolja az üzenetet.

Tehát az írásbeliség sokban elkényelmesítette az embert – nem kell mindent megjegyezni, hiszen úgyis le van írva. Az informatika korában azonban már azt sem kell megjegyezni, hogy hová írták, jegyezték le az üzenetet, hisz a „Google úgyis megmondja”.

Cicero tézisére a digitális tárolás forradalma cáfolt rá végképp. Ma már semmivel nem bonyolultabb digitálisan megőrizni a hangot, mint az írást. Ezzel pedig beléptünk a nyelviség új korába. Balázs Géza rendszerszerűen beszél elsődleges, másodlagos és harmadlagos szóbeliségről és ugyanígy írásbeliségről. De egy másik logika szerint az általa másodlagos írásbeliségnek nevezett spontán írásbeliséget tekinthetnénk harmadlagos szóbeliségnek is. Megfontolásra javaslom a nyelvészeknek, kommunikációkutatóknak ezt a javaslatot.

Ebben a felfogásban a harmadlagos szóbeliség egy olyan fogalom, amely a szóbeliség és az írásbeliség közötti határon helyezkedik el. A másodlagos szóbeliséghez hasonlóan a harmadlagos szóbeliség is az új kommunikációs technológiák fejlődésével jelent meg. A másodlagos szóbeliség, a hangtechnika feltalálásától kezdve térben és időben is jelentősen kiterjedtek a szóbeli kommunikáció lehetőségei. A harmadlagos szóbeliség azonban már a digitális korban jött létre, amikor az írott szöveg és a beszéd közötti határ elmosódni látszik. A harmadlagos szóbeliség a szöveges üzenetek, az e-mailek, a chatek, a közösségi média és a videóhívások új formáit foglalja magában. Az ilyen kommunikáció során a szöveges üzeneteket, a hangüzeneteket és a videókat egyaránt használják, és a kommunikáció során a szöveges és a szóbeli kommunikáció

közötti határ elmosódik. Sőt, a szöveg- és beszédfelismerő szoftverek segítségével a beszéd könnyedén írott szöveggé, a leírt szöveg pedig emberi hangon megszólaló beszéddé alakítható. A chatGPT által generált szöveget képes akár bárki szájába adni a mesterséges intelligencia. Erre az utóbbi jelenségre egyébként Balázs Géza is utal, de ő továbbra is különbséget tesz a harmadlagos szóbeliség és harmadlagos írásbeliség között.

Az írásnak több ezer, a nyomtatásnak sok száz év kellett a tömeges elterjedéséhez, az informatikának ehhez elég volt néhány évtized. Balázs Géza nyelvész, néprajzkutató, *Az internet népe* című könyv szerzője e néhány évtized alatt folyamatosan foglalkozott az informatikai világ kulturális és nyelvi befolyásainak dokumentálásával és elemzésével.

A nemrég megjelent kötete négy fő részre oszlik: Netnyelvészet, Netnyelv, Netfolklor, Netember. A könyv fejezetei alaposan elemzik a modern kommunikációs módokat, a nyelv változásait, az új média jelenségeit, az elmúlt években kialakult írásos kultúrákat, az sms- és internetalapú folkloort, a képi hagyományokat, a keveredést és a nyelvi evolúciót, valamint ezeknek a társadalmi és generációs következményeit, amelyek mindenkit érintenek.

A rendhagyó, összefoglaló mű elején útmutatót is ad az olvasáshoz a szerző. A kötetet úgy állította össze, hogy korunk digitális olvasásmódjával, alineárisan (előre-hátra lapozós) is jól olvasható és hasznos legyen. Ez a bátor szerkesztési mód bravúrosan sikerült. Bár lineárisan is elolvasható, de forgathatjuk úgy is a könyvet, ahogyan egy internetes oldalon a különböző linkekre, hivatkozásokra kattintva haladunk előre. Én azon

vettem észre magam, hogy ugyanúgy be is „szippantott”, mint gyakorta a baran-
golás az interneten.

Az internet népe egyszerre szórakoztat, elgondolkodtat, olykor vitára készítet. A pendrive-ra bemutatott szómagyarító javaslatok (adatbatyu, dugomány, zsebmémória) megmosolyogtatnak, az emoji-val leírt kifejezések megfejtése elgondolkodtat (a Bárányok hallgatnak film címe ötletesen 4 emoji-val ábrázolható). A szöveg képekkel való leírása visszavezethet az írásbeliség kezdetéhez, a barlangrajzokhoz, az ősi képolvasáshoz. A szerző digitális olvasásról szóló megállapítása vitára készítet. Nem látom igazoltnak, hogy a papíron olvasottak befogadása könnyebb, mint a táblagépen olvasottaké. Ezzel a Z generáció tagjai – akik már a kezdetektől a monitoron vagy mobilon olvasáson szocializálódtak – lehet, hogy ennek épp az ellenkezőjét élik meg. Persze ez csak feltételezés, tudományos vizsgálat tudtommal egyiket sem igazolta még.

A legalább két évtizednyi kutató- és elemzőmunkát maga mögött tudó szerző mindjárt az elején leszögezi: „[Könyvem] akkor éri el célját, ha továbbgondolásra serkenti olvasóit, böngészőit.

A könyv olvasása közben jutott eszembe, hogy Cicero gyakran idézett

mondata napjainkra mennyire elveszítette igazságtartalmát. Úgy tűnik, hogy Balázs Géza elérte a célját... ☺

Szakirodalom

- Balázs Géza 1997. A média nyelvhasználatának kritikai megközelítése. *Magyar Nyelvőr* 274–82.
- Balázs Géza 2000a. Médianorma. A nyilvános megszólalás esztétikája. *Magyar Rádió*. Budapest.
- Balázs Géza 2000b. Médianyelv. Az igényes sajtó/média nyelve. *Magyar Rádió*. Budapest.
- Balázs Géza 2000c. A média nyelvi normája. *Magyar Nyelvőr* 5–24.
- Balázs Géza 2014. *Rádió és nyelv. A kilencedik művészeti ág élete és...* DUE. Budapest.
- Balázs Géza 2023. *Az internet népe. Internet – társadalom – kultúra – nyelv. A kulturális és a tervezett evolúció határán.* Ludovika Egyetemi Kiadó. Budapest.

Szayly József
docens, PhD

Milton Friedman Egyetem

E-mail: szayly.jozsef@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0005-8288-1028>

A NYELVŐR POSTÁJA

A gasztronómia Puskás Öcsije kifejezés azt jelenti, hogy valaki olyan kiemelkedően jó séf, mint amilyen kiemelkedő labdarúgó volt Puskás Öcsi?

Ez tulajdonképpen egy sajátos metafora, ugyanis azonosítás, összehasonlítás történik, az ismert tulajdonnév a még ismeretlen személyt kiemeli, annak a jelentőségét erősíti, fokozza, jelen esetben egy séfét. (A jelenség dalszövegekben is előfordul, gondoljunk csak az Apostol együttes Nekem a tenger a Balaton című dalára! Ebben az esetben a Balaton értékét emeli ki a következőképpen: van olyan nekünk a Balaton, mint a tenger. Ugyanilyen a retró sláger címe: Nekem a Balaton a Riviéra.) A jelenség neve: antonomázia ~ másként való megnevezés (Balázs 2021: 215), illetve Voigt Vilmos fogalmával: attributív frázis, Grétsy László javaslatára: névfelidézõ szókapcsolat, Kemény Gábor megnevezésével: körülíró metafora (Balázs 2020). Más esetekben az értelmezést szolgálja ez a szerkezet, mint egy értelmezõ jelzõ, így szerepel a következõ példákban a második tag: Benzema, a franciák Messije. Tehát a labdarúgó-világbajnokságon a francia válogatottban olyan fontos szerepet játszott Benzema, mint az argentinok csapatában Messi. Ugyanilyen a következõ: Eino Leino, a finnek Petõfije. Eino Leino Petõfihez hasonló tehetségû, nagyságû, ismertségû, jelentőségû finn költõ. Tehát az ismertebb segítségével történik a kevésbé ismert bemutatása, értelmezése, mint a következõ példában (legalábbis a fiatalabb korosztály számára): A beatkorszak X-faktora a táncdalfesztivál.

Az egyik szépirodalmi műre hajazó, ételleírásokat közlõ írás kifejezetten a humor jegyében alkalmazza ezt az eszközt. Óriási a kontraszt az azonosító és az azonosított között. Íme: „És azt sem tudta eldõnteni, vajon az õ tökfõzeléke a jobb, avagy Konczolffy Jonatáné, aki, mint tudjuk, a tökfõzelék Paganinije.” „Na most, ha igaz a megállapítás, amely szerint Konczolffy Jonatán a tökfõzelék Paganinije, akkor hirtelen nem is tudnám megmondani, Oborzil mije a húslevesnek. Mondjuk a Yehudi Menuhinja?”

A Magyar Nemzet 2019. november 30-ai számában Metszéspontok címmel jelent meg egy könyvajánló, amely Pálfy Margit színmûvész életútját mutatta be. Az írás így kezdõdött: „Pálfy Margit színmûvészt, elõadómûvészt a versmondás Antigonejának, Piafjának, nõ-Latinovitsának is nevezték, õ azonban a pódium munkásának tarja magát.” Itt hasonlóképpen azonosítás történt. Az alapja metafora, hiszen a különbözõ személyekkel történõ áttételes azonosítás.

Idesorolandók azok a példák is, amelyek során a hasonlítás, az azonosítás úgy történik, hogy a *magyar* jelzõt kapja meg egy név. Például a magyar Balzac Kemény Zsigmond, mivel Kemény Zsigmond Férj és nõ címû regényén Balzac hatása érzõdik a probléma választását és feldolgozását illetõen. A magyar Bismarck Tisza Kálmán. Karikatúra is született Tisza Kálmán és Bismarck egyidejû bukásáról. A magyar Petrarca Janus Pannonius, hiszen mindketten a reneszánsz költészet jegyében alkottak. A magyar Walter Scott Jósika Miklós, mivel a skót író volt a magyar író példaképe. Nagyot ugorva az idõben: Fa Nándor, a magyar Magellán. Az pedig természetesen

csak a humor kedvéért hangzik el egy szórakoztató műsor végén, hogy Beethoven a zene Mozartja, hisz mindkettő egyformán ismert és jelentős.

A magyar nyelvre locsi-fecsi prezentációnak fordított pecha kucha prezentációs technikát magyarul kis kezdőbetűvel (pecha kucha prezentáció) vagy nagy kezdőbetűvel (Pecha Kucha prezentáció) kell írni?

A kifejezés japán eredetű, és azt jelenti, hogy csevegni, dumálni. Magyarul ezt a prezentációs formát *locsi-fecsi*nek is szokták nevezni. Ezt a módszert 2003-ban Tokióban fiatal iparművészek találták ki azért, hogy a gyakran unalmas, lassú és érdektelen prezentációktól eltérő módon mutassák meg magukat, így felkeltve a közönség érdeklődését. A *Pecha Kucha* olyan előadási mód, ahol az előadó 20 diát mutat be, és mindegyik képkockáról 20 másodpercet beszél: a diák automatikusan váltanak, így egy előadás 6 perc 40 másodperc hosszú. A tulajdonnévi formát javasoljuk: *Pecha Kucha-prezentáció* (a *PowerPoint-prezentáció* mintájára). Magyarításaként pedig inkább a villámelőadás szót véljük megfelelőnek, mint ahogy a következő mondatban szerepel: „A világ több mint 1000 városában vannak már Pecha Kucha Night nevű rendezvények, ezeken különböző »villámelőadásokat« tartanak.”

Hogyan írjuk helyesen? Megismerttem az én Cseh Tamással vagy Cseh Tamás-ommal?

Az AkH. 161. szabálypontjának második bekezdése a következő: „De ha a személynév két vagy több különírt elemből áll, akkor megtartjuk az eredeti nagy kezdőbetűket, s a név utolsó tagjához kötőjellel kapcsoljuk a képzőt, például: *Eötvös József-i* (iskolareform), *Széchenyi István-i* (elképzelések), *Csokonai Vitéz Mihályos* (verselés).” A 162. szabálypont pedig az alábbi tartalmazza: „A *-k* többesjelet közvetlenül kapcsoljuk a személyneveknek általában változatlan, nagy kezdőbetűs formájához, például: az *Árpádok*, a *Kisfaludyak*; a *Kossuthok*, a *Petőfik*, a *Táncsicsok* (kora); az *Ady Endrék* és *József Attilák* küzdelmei.” Az *-m* birtokos személyrag, illetve *-jel*, ezért közvetlenül kapcsoljuk a tulajdonnévhez, ugyanúgy, mint a *-k* többesjelet. A helyes írásmód: „Megismerttem az én *Cseh Tamással*.” Ellenben ha a jel vagy a rag a képző után áll, akkor már kötőjellel kapcsolódik: „A dalai olyan *Cseh Tamás-osaknak* tűnnek.”

Így írjuk-e helyesen: Peugeot-t vettünk?

Sok idegen eredetű tulajdonnév végén van hangérték nélküli (ügynevezett néma) betű. Ezekhez kötőjellel kapcsoljuk a toldalékot, így a *t* végű idegen, főleg francia tulajdonnevekhez a *-t* tárgyragot is. Helyesen írva: *Peugeot-t* és *Reanult-t* vettünk, a színházban megnéztük a *Godot-t*, tegnap *Maupassant-t* és *Diderot-t* olvastam.

A *licenc*, *licenz* vagy *liszensz* a helyes ejtés- és írásmód?

A *licenc* a német *Lizenz* [licenc] átvétele, ezért van benne eredetileg [c]. Ugyanakkor az angol kiejtése [lájzsönsz], tehát a *c* itt *sz*-nek ejtendő annak ellenére, hogy az angol *licenc* a latin *licentia* [licencia] szóból ered, ez a jogi szövegekben *licencia* formában is használatos, a köznyelvben azonban a rövidült német forma a természetes (Balázs 1992, 2000). Négyféle ejtés és azt tükröző írásmód fordul elő a neten: helyesen a *licenc* (4.430.000), a *licenz* (378.000), a *liszensz* (34.300), sőt létezik a *liszenc* (9970) alak is. Mássalhangzós végű tőhöz járulva a *-val/-vel* és a *-vá/-vé* rag *v* eleme a szótó végső mássalhangzójával azonossá válik (hasonul hozzá); ezen alakok előfordulási számát is megnéztük: a helyes írásmód a legtöbb, *licenccel* (108.000), a *licensszel* (27.000) és a *liszensszel* (19.000) jóval kevesebb. A szó végén ejtett *sz*-nek hangtani, hangképzésbeli okai is lehetnek. Az *n* nazális folyamatos zárja után nem tudjuk a *c* affrikáta (zár-rés hang) első képzésmozzanatát újra megalkotni, zár után újabb zárt, hanem csak a rést, így az a *c*-hez legközelebb álló réshanggal helyettesítődik, az *sz*-szel. A szó végi *sz* hatására pedig a szó belseji *c* is *sz*-szé változott: *liszensz*. A jelenlegi helyesírás szerint a *licenc* a helyes írásmód (MHSz. 341).

Szakirodalom

- Balázs Géza 1992. *Idegen szavak és nevek használata és kiejtése. Tanácsok a rádió munkatársai számára*. Magyar Rádió Nyelvi Bizottság.
- Balázs Géza 2000. *Médianyelv. Az igényes sajtó/média nyelve*. Magyar Rádió. Budapest.
- Balázs Géza 2006. A magyar frazémák szövegtipológiája. In: Mártonfi Attila – Papp Kornélia – Slíz Mariann (szerk.): *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*. Argumentum Kiadó. Budapest. 547–59.
- Balázs Géza 2020. A megelevenítés mint jelentésbővítés antropológiája. In: Nyomárkay István – Nagy Sándor István (szerk.): *Etimológia és jelentésfejlődés*. MTA Modern Filológiai Társaság. Budapest. 22–30.
- Balázs Géza 2021. *A művészet és a nyelv születése*. MNYKNT–IKU. Budapest.
- Magyar helyesírási szótár* 2017. Akadémiai Kiadó. Budapest. (MHSz.)
- A magyar helyesírás szabályai* 2015. Akadémiai Kiadó. Budapest. (AKH.)

Minya Károly
nyelvész, főiskolai tanár
Nyíregyházi Egyetem, Nyelv- és
Irodalomtudományi Intézet
E-mail: minya.karoly@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-2421-3558>

ÚJ SZAVAK, KIFEJEZÉSEK

adattörlő matrica *szó szerkezet*

A különböző adathordozókról – mint például pendrive, okostelefon stb. – egy alkalommal végleges adattörlést biztosító matrica.

Az adattörlő matrica segítségével a fogyasztók elkerülhetik – ha eszközeik szervizbe kerülnek, vagy eladják azokat –, hogy mások hozzáférjenek a rajta tárolt fotóikhoz, dokumentumokhoz, egyéb információkhoz. A kereskedőknek kötelező ingyenesen biztosítaniuk az adattörlő matricát mind online, mind bolti vásárlás esetében.

adományautomata *fn, jelentéssűrítő összetétel*

Olyan terminál, amelyen bankkártyával és mobiltelefonnal adakozhatnak a támogatók.

Az adományautomata egyszerű, készpénzmentes adománygyűjtési lehetőséget kínál templomokban, jótékonyági rendezvényeken az egyházi közösségek vagy civil szervezetek számára. A terminál önkiszolgáló kasszaként funkcionál, így az adományozó maga választhatja ki a felajánlott összeget, a fizetés pedig történhet bankkártyával, mobiltelefonnal vagy fizetésre alkalmas okoseszközzel.

e-oltólándzsa *fn, jelentéssűrítő összetétel*

Az elektromos járművek akkumulátorainak tűzoltására használatos eszköz, amely az oltási folyamatot jelentősen lerövidíti, így a mentési munkálat sokkal hatékonyabban mehet végbe.

Az e-oltólándzsával az elektromos járművek akkumulátorcsomagját könnyen és gyorsan átsűrhatják a szakemberek, így azon keresztül hatékonyabban tudják bevezetni a vizet, hogy azt lehűthessék, és így megakadályozzák az esetleges robbanásveszélyt.

felhőmérnök *fn, tükörfordítás (cloud engineering), jelentéssűrítő összetétel*

Informatikus szakember, akinek feladata egy szervezet infrastruktúrájának az elemzése és a különféle funkciók felhőalapú rendszerekre való átvitele.

A felhőmérnökök egyedi készségekkel bírnak: rendelkezniük kell a technikai hozzáértéssel az infrastruktúra migrálásához a fizikai tárolóból a felhőbe, ellenőrizniük kell a felhőben lévő adatok biztonságát, és ki kell dolgozniuk a legjobb gyakorlatokat. Ezenkívül ügyesen kell tárgyalniuk a felhőgyártókkal, amelyek felhőszolgáltatásokat nyújtanak a szervezetek számára.

gamerkedik *ige, ang, szóképzés*

Online videójátékkal játszik.

Túl sokat gamerkedik a gyerek? Nézzük ennek a jó oldalát! A legtöbb játék nem egyszemélyes, hanem csapatjátékként működik. Így még ha a hétköznapi életben nehezebben is ismerkedik valaki, az online térben rá van kényszerülve arra, hogy barátokat, szövetségeseket találjon.

jelszószéf *fn, jelentéssűrítő összetétel*

Olyan program, illetve szoftver, amely titkosítva tárolja a jelszavakat, és így teszi biztonságosabbá, kényelmesebbé a netes jelenlétet.

A jelszóséf fő feladata, hogy jelszavainkat egy nagyon biztonságos adatbázisban tárolja, amelyhez csak egy központi kulcs, az úgynevezett mesterjelszó segítségével lehet hozzáférni. Mivel a felhasználónak elég csak ezt az egyetlen jelszót megtanulnia, ezért a széfben tárolt jelszavak lehetnek egyediek és bonyolultak, ugyanis nem szükséges megjegyeznünk őket, a program elintézi ezt helyettünk, sőt sok esetben még a weboldalakon megjelenő mezők kitöltését is átvállalja.

krioszauna *fn, jelentéssűrítő összetétel*

A hagyományos szauna hatásmechanizmusának az ellentéte, a szervezet nagyon rövid időre (2-3 percre) -120 °C és -170 °C közötti hőmérséklet alá hűtése.

A krioszauna a testre irányuló hidegkezelés, mely során az extrém alacsony hőmérsékletet használják fel izületi gyulladások, hosszan tartó fájdalmak, mozgásszervi panaszok, különböző bőrbetegségek kezelésére. A hidegszaunában való tartózkodás során a bőr hőmérséklete azonnal lecsökken 0 °C közeli hőmérsékletre, majd a vérkeringés serkentése során, rövid időn belül ismételten 35 °C-ra emelkedik.

laborhús *fn, jelentéssűrítő összetétel*

Műhús, amelynek elkészítéséhez először sejteket vesznek – fájdalommentesen – az állatokból, majd azokat egy nagy bioreaktorba helyezik, és olyan alapvető tápanyagokkal „etetik”, amilyenekkel az állatok is találkozhatnak a vadonban – növényi fehérjékkel, zsírokkal, vitaminokkal.

A laborhús távol áll az igazi hústól, helyesebb lenne tenyésztett fehérjének nevezni. Tévedés valódi húsként tekinteni rá, és nem elég jó megoldás az állattermék-fogyasztás környezeti és egészségügyi problémáira.

mindenmentes *mn, határozós összetétel*

Az adott alapanyag minden vagy legalább a legtöbb problémát okozó allergén anyagtól mentes. A leggyakrabban problémát okozó allergén anyagok a glutén, a tej, a tojás, a szója.

A mindenmentes étkezés hallatán sokan azt hiszik, hogy teljes mértékben le kell mondaniuk minden élvezetről, amit az ételek képesek nyújtani. Pedig ez szerencsére nem így van, a mindenmentes étkezésnek összesen két hátulütője van – ha lehet őket annak nevezni –, az első, hogy költségesebb, mint a normál étrend, a másik, hogy az elkészítése több energiát vesz igénybe.

robotasszisztált műtét *szószerkezet*

Olyan eljárás mód, technika, amelynek során a gépet kezelő orvos – mint egy orgonista – a kezeivel és a lábaival egyaránt irányítja a hihetetlenül precíz mozdulatokra képes gépet.

Robotasszisztált műtétet csak az a gyakorlott orvos végezhet, aki már teljesítette a 40-50 órás műtéti szimulációt, majd ezt követően külföldön vizsgát tett.

Anyanyelvi praktikák

Módszertani útmutató
a 3–18 éves korosztály
anyanyelvi fejlesztéséhez

Anyanyelvi praktikák. Játék, foglalkozás, módszertan. Ötletadó, szakmai vezető: Balázs Géza. Szerkesztette: Pölcz Ádám. Társszerkesztő: Takács Róbert. Szerzők: Ciavoiné Létai Andrea Hajnalka, Csimáné Pozsegovics Beáta, Dénes Ágota, Dihenes Zsuzsanna, Elekes Anna-Gyöngyi, Farkas Gergely, Farkashalmi Erzsébet, Fogelné Pálos Anikó, Gyergyádesz Lászlóné, H. Tóth István, Kabai Kitty, Kocsis Zsuzsanna, Kulcsár Marianna, Minya Károly, Oláh Marianna, Pásztor Angelika, Schlichter-Takács Anett, Széplaki Erzsébet, Zámbóné Kis-Illés Magdolna.

A kötet bemutatója 2024. április 16-án lesz a Nemzeti Színházban, a magyar nyelv hete megnyitó rendezvényén.

JÁTÉK
FOGLALKOZÁS
MÓDSZERTAN